

ΓΝΩΣΤΕΣ ΚΑΙ ΑΓΝΩΣΤΕΣ ΝΙΚΕΣ

Της Ιστορίας,
της Τέχνης
και της Ζωής

*Οι απόψεις που εκφέρονται στα κείμενα βαρύνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς
Το δοκίμιο των σ. 170-196 αποτελεί αναδημοσίευση από την έκδοση Γ. Δεσπίνης, Μεγαρικά, Δημοτική Βιβλιοθήκη Μεγάρων, Μέγαρο 2010, κεφ. Ι,
Τα αγάλματα του Θεοχάρη Ρέντη, σ. 13-34.*

© Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Γνωστές και Άγνωστες Νίκες

Της Ιστορίας, της Τέχνης και της Ζωής

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακάρκου

ΑΘΗΝΑ 2021

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ
Ελένη Κώτσου

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Βασιλική Κρεββατά

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Στέλιος Σκουρλής

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ
Νίκη Αρμπουνιώτη

ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ
Καλλιόπη Σπύρου

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ Α. STEWART
Χριστίνα Βλασσοπούλου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
Printfair

Οργανισμός Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων

ISBN 978-960-386-507-0

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ

- Δρ. Αβρονιδάκη Χριστίνα, Αρχαιολόγος,
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Τμήμα Συλλογών Αγγείων,
Έργων Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας
- Αθανασοπούλου Σαπφώ, Αρχαιολόγος, (ΜΑ) Μουσειολόγος,
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Τμήμα Συλλογών Αγγείων,
Έργων Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας
- Γουλάκη-Βουτυρά Αλεξάνδρα, Καθηγήτρια Μουσικής Εικονογραφίας
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Δρ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου Μαρία, Επίτιμη Διευθύντρια
του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου
- Λεβέντη Ιφιγένεια, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κλασικής
Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
- Μουστάκα Αλίκη, Ομότιμη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Παλαγγιά Όλγα, Ομότιμη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
- Παντερμαλής Δημήτρης, Ομότιμος Καθηγητής Κλασικής,
Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
Πρόεδρος του Μουσείου Ακρόπολης
- Δρ. Παπαευθυμίου Βάντα, Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο, Τμήμα Συλλογής Έργων Γλυπτικής
- Σούρλας Δημήτρης, Αρχαιολόγος, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης
Αθηνών
- Stewart Andrew, Professor of Ancient Mediterranean Art
and Archaeology, Departments of Art History and Classics,
University of California, Berkeley
- Δρ. Τόλια-Χριστάκου Μαρία, Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο, Τμήμα Συλλογών Αγγείων, Έργων Μεταλλοτεχνίας
και Μικροτεχνίας
- Δρ. Τσούλη Χρυσάνθη, Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο, Τμήμα Συλλογής Έργων Γλυπτικής
- Χατζηπαναγιώτου Αλεξάνδρα, Μsc Αρχαιολόγος, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο, Τμήμα Συλλογών Αγγείων,
Έργων Μεταλλοτεχνίας και Μικροτεχνίας
- Δρ. Χιδίρογλου Μαρία, Αρχαιολόγος, Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο, Τμήμα Συλλογών Αγγείων, Έργων Μεταλλοτεχνίας
και Μικροτεχνίας

Μερική άποψη της έκθεσης «Οι Μεγάλες Νίκες.
Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
ΜΑΡΙΑ ΛΑΓΟΓΙΑΝΝΗ-ΓΕΩΡΓΑΚΑΡΑΚΟΥ <i>Αρχαίες Νίκες. Σημειολογικές προσεγγίσεις για δύο επετειακές εκθέσεις</i>	16
ΝΙΚΕΣ - ΤΟ ΜΗΝΥΜΑ	
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΝΤΕΡΜΑΛΗΣ <i>Το άγαλμα της Νίκης του Καλλιμάχου</i>	30
ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ <i>Από τον ποιητικό λόγο στην εικόνα. Η Νίκη και τα σύμβολά της στην εικονογραφία των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων</i>	34
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ <i>Θεοί Νικηφόροι. Τα λατρευτικά χρυσελεφάντινα αγάλματα του Ολύμπιου Δία και της Αθηνάς Παρθένου</i>	68
ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΒΕΝΤΗ <i>Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Αθηνάς Νίκης και του θωρακίου του. Οι αθηναϊκές νίκες στη μνημειώδη τέχνη του 5ου αι. π.Χ.</i>	78
ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ <i>Η Νίκη του Παιωνίου</i>	102
ANDREW STEWART <i>Η Νίκη στην Αγορά;</i>	118
ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ <i>Η Νίκη της Σαμοθράκης</i>	148
ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΣΠΙΝΗΣ <i>Τα αγάλματα του Θεοχάρη Ρέντη</i>	170
ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ <i>Η Νίκη στην εικονογραφία των αρχαίων ελληνικών νομισμάτων</i>	198
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ <i>Η Νίκη του Αυτοκράτορα. Τα αγάλματα Νικών από τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού ως μέσο προβολής της δύναμης και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας</i>	220
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ <i>Dali - Χαλεπάς σε μια απροσδόκητη συνάντηση με μια αρχαία Νίκη</i>	236

ΝΙΚΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΒΡΟΝΙΔΑΚΗ <i>Η Νίκη των αδύτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου</i>	252
ΣΑΠΦΩ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ <i>Μικρά καλλιτεχνήματα σε χαλκό, φορείς μεγάλων μηνυμάτων...</i> <i>Νίκες σε έργα της Συλλογής Μεταλλοτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου</i>	280
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ <i>Το χρονικό μιας περιπλάνησης. Η Νίκη από τα Μέγαρα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο</i>	304
ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ <i>Νίκες για το παρόν και το επέκεινα.</i> <i>Ειδώλια, λύχνοι και κοσμήματα με μορφή Νίκης από τις Συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου</i>	308
ΒΑΝΤΑ ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ <i>Νίκη - Victoria. Οι Νίκες των ρωμαϊκών χρόνων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο</i>	364
ΕΠΕΤΕΙΑΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΜΙΑ ΤΡΙΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΝΙΚΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ	386
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ	390
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	413

Στο πλαίσιο των επετειακών εκδηλώσεων για τα 2.500 χρόνια από τη Μάχη των Θερμοπυλών και τη Ναυμαχία της Σαλαμίνας, λίγους μήνες πριν από το σημαντικό εθνικό ορόσημο της συμπλήρωσης 200 ετών από την έναρξη της Επανάστασης του 1821, που οδήγησε στην απελευθέρωση του Έθνους από τον μακραίωνα οθωμανικό ζυγό και στη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο διοργάνωσε την ιδιαίτερα σημαντική περιοδική έκθεση με τίτλο «Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας». Μέσα από ένα ευρύ φάσμα εκθεμάτων – αρχαιολογικών και επιγραφικών τεκμηρίων και έργων τέχνης –, στόχος της Έκθεσης ήταν να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο τα δραματικά γεγονότα των Περσικών πολέμων, και ειδικότερα οι πολυσήμαντες ελληνικές νίκες, προσελήφθησαν και ερμηνεύτηκαν από συγχρόνους και μεταγενέστερους, επηρεάζοντας τη ζωή και τη σκέψη τους σε όλα τα επίπεδα, και κατ' επέκταση την επίδραση και τον απόηχό τους στην τέχνη διαμέσου των αιώνων.

Η Έκθεση συνοδεύτηκε, σε πρώτη φάση, από έναν εκτενέστατο επιστημονικό κατάλογο. Έγκριτοι ερευνητές από τον χώρο της αρχαιολογίας και της ιστορίας της τέχνης, πέρα από την ανάλυση του θεματικού σκεπτικού και των εκθεμάτων, ανέλαβαν να περιγράψουν, να συσχετίσουν και να ερμηνεύσουν το ιστορικό πλαίσιο που οδήγησε στις μεγάλες αυτές νίκες, αλλά και την ισχυρή γενεσιουργό επιρροή την οποία αυτές, εν συνεχεία, άσκησαν στην πολιτική, τη φιλοσοφία και τον πολιτισμό του δυτικού κόσμου, και όχι μόνο.

Ο ανά χείρας δεύτερος επετειακός τόμος έρχεται να πλαισιώσει και να συμπληρώσει τον κατάλογο της Έκθεσης, περιλαμβάνοντας περαιτέρω μελέτες για γνωστά και άγνωστα έργα από τις Συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, αλλά και συνθετικές εργασίες διαπρεπών επιστημόνων με σημείο αναφοράς την έννοια της νίκης και τις ποικίλες μορφές και εκφάνσεις της «στην ιστορία, την τέχνη και τη ζωή».

Προς τους επιστήμονες αυτούς – έγκριτους ακαδημαϊκούς, ερευνητές και μέλη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας – θα ήθελα να εκφράσω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου για την πολύτιμη συνεισφορά τους, όπως επίσης στη διοίκηση και το προσωπικό του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, για την επιστημονική αρτιότητα και την επάρκεια με την οποία έφεραν σε πέρας τόσο τη διοργάνωση της Έκθεσης όσο και την επιμέλεια των δύο επιστημονικών τόμων. Ιδιαίτερη, εν προκειμένω, μνεία οφείλεται στην προϊσταμένη του Μουσείου δρ. Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, η οποία πρόσφατα αφυπηρέτησε έχοντας ολοκληρώσει μια λαμπρή σταδιοδρομία στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Τέλος, η δέουσα αναγνώριση οφείλεται και στο πρώην Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και νυν Οργανισμό Διαχείρισης και Ανάπτυξης Πολιτιστικών Πόρων, χάρη στην πάντοτε πολύτιμη συνδρομή και επιμέλεια του οποίου πραγματοποιήθηκε η έκδοση και του δεύτερου αυτού τόμου, όπως και του καταλόγου της Έκθεσης.

Η Αθηνά του Βαρβακείου (ΕΑΜ Γ 129).

Ο ανά χείρας συλλογικός τόμος πλαισιώνει τον επιστημονικό κατάλογο της περιοδικής Έκθεσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με τίτλο «Οι Μεγάλες Νίκες, Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας». Σημασιολογικά συναρτάται τόσο με τον εορτασμό των 2.500 ετών από την εποποιία των Περσικών πολέμων όσο και με τον πανηγυρισμό της επετείου των 200 ετών από την Επανάσταση του 1821, η οποία οδήγησε στη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους. Μέσα από δεκαέξι άρθρα - συμβολές έγκριτων επιστημόνων, προερχόμενων τόσο από την Αρχαιολογική Υπηρεσία όσο και από πανεπιστημιακά ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού, επικεντρώνεται στις ποικίλες εμφανίσεις της προσωποποιημένης έννοιας της Νίκης στην αρχαία τέχνη.

Οι αρχαίοι προγόνοί μας λάτρευαν τη Νίκη, τη νεαρή φτερωτή γυναικεία μορφή, που συχνά κρατά κορδέλες, στεφάνια και κλαδιά φοίνικα, με τα οποία σπεύδει να στεφανώσει τους νικητές. Απεικονίζεται, μεταξύ άλλων, σε αγγεία, ειδώλια, καθώς και σε νομίσματα, τα πλέον όμως περίοπτα και γνωστά δείγματα Νικών απαντούν στη γλυπτική.

Η Νίκη του Αρχέρμου, η Νίκη του Παιωνίου στην Ολυμπία, οι Νίκες ως συμπληρωματικός διάκοσμος στα χρυσελεφάντινα αγάλματα του Φειδία, η Νίκη της Σαμοθράκης, η Νίκη σε ακρωτήρια ναών στην Επίδαυρο και στην Ολυμπία είναι μερικές από τις πλέον γνωστές απεικονίσεις της. Αγάλματα Νικών κοσμούν τους δημόσιους χώρους των αρχαίων πόλεων, ως ανάμνηση πολεμικών επιτυχιών ενάντια σε εξωτερικές απειλές, αλλά και ως υπόμνηση για νικητήρια έκβαση έναντι οποιασδήποτε μελλοντικής επιβουλής. Η λατρεία της υιοθετήθηκε από τους Ρωμαίους, οι οποίοι την αποκάλεσαν Victoria, η δε παράστασή της αναβίωσε σε γλυπτά και αρχιτεκτονήματα του Νεοκλασικισμού και του Ρομαντισμού.

Οι πολλαπλές και ποικίλες εκφάνσεις της Νίκης παρουσιάζονται αναλυτικά, με γλαφυρό ύφος και μεστό επιστημονικό λόγο, στον παρόντα συλλογικό τόμο με τίτλο *Γνωστές και Άγνωστες Νίκες, Της Ιστορίας, της Τέχνης και της Ζωής*.

Σε μια περίοδο που τα μουσεία μας παρέμεναν προσωρινά κλειστά λόγω της πανδημίας, η παρούσα έκδοση αποτελεί ένα μήνυμα ελπίδας που καταδεικνύει την ακατάβλητη διάθεση των ανθρώπων του Πολιτισμού να συνεχίσουν, παρά τις αντικειμενικές αντιξοότητες, απρόσκοπτα το έργο τους. Ευχόμαστε να είναι «καλοτάξιδη» και σύντομα διαθέσιμη στα πωλητήρια των ανοικτών μουσείων μας σηματοδοτώντας το τέλος της υγειονομικής κρίσης και την επιστροφή της ανθρωπότητας στην κανονικότητα.

Η Αθηνά του Βαρβακείου
(ΕΑΜ Γ 129).

Θωράκιο Αθηνάς Νίκης. Νίκες που οδηγούν ταύρο σε θυσία (AKR 972).

Ο γλυπτός διάκοσμος
του ναού της Αθηνάς Νίκης
και του θωρακίου του.
Οι αθηναϊκές νίκες
στη μνημειώδη τέχνη του 5ου αι. π.Χ.

Ιφιγένεια Λεβέντη

Η Αθηνά Νίκη εξελίχθηκε από μια παλαιά γυναικεία θεότητα με γονιμικό και πολεμικό χαρακτήρα που λατρευόταν πάνω στον πύργο της μυκηναϊκής οχύρωσης της Ακρόπολης της Αθήνας και προστάτευε την είσοδο του φρουρίου (εικ. 1). Ήδη στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους πρέπει να ήταν σαφές ότι επρόκειτο για την Αθηνά με την υπόσταση της Νίκης, μιας δαιμονικής μορφής που αποτελεί προσωποποίηση της στρατιωτικής νίκης σε πρώτο επίπεδο. Η Νίκη εμφανίζεται και ανεξάρτητα στην ελληνική τέχνη, συχνά ωστόσο συνδεδεμένη με την Αθηνά στην εικονογραφία. Τεκμήρια λατρείας στον πύργο της εισόδου του πελασ(ρ)γικού μυκηναϊκού τείχους της Ακρόπολης διαθέτουμε ήδη από την πρώιμη αυτή περίοδο. Στη δυτική πλευρά του μνημείου εντοπίζεται ένα ιερό διαμορφωμένο σε δύο κόγχες, από τις οποίες η μία διέθετε εσχάρα θυσιών. Το υπαίθριο αυτό μυκηναϊκό ιερό διατηρήθηκε και ήταν ορατό μέσα από τα δύο, και σήμερα σωζόμενα, ορθογώνια ανοίγματα στην κλασικών χρόνων επένδυση της τοικοποιίας του πύργου¹.

Ωστόσο, τεκμηριωμένη λατρεία της Αθηνάς Νίκης συναντάμε μόλις στα μέσα του 6ου αι. π.Χ., με την ίδρυση του αρχαιότερου πάριου βωμού από τον Αθηναίο Πατροκλή πάνω στον πύργο, του οποίου η αναθηματική επιγραφή (IG I³ 596) αναφέρει με σαφήνεια την τιμώμενη θεά². Στην ίδια περίοδο ανάγεται και η πάρινη βάση που θεωρείται ότι στήριζε το λατρευτικό αρχαϊκό ξόανο της θεάς, που θεωρείτο πανάρχαιο και διειπετές και μαρτυρείται από τον Ηλιόδωρο τον 2ο αι. π.Χ. (στον Αρποκρατίωνα, *Λεξικόν*) ως Αθηνά Νίκη και τον Πausανία τον 2ο αι. μ.Χ. (3.15.7 και 5.26.6) ως Άπτερος Νίκη³. Το παλαιότερο αυτό λατρευτικό ξόανο διατηρήθηκε, όπως άλλωστε και η λατρεία της Αθηνάς Νίκης επάνω στον πύργο της εισόδου της Ακρόπολης, έως τον προχωρημένο 3ο αι. μ.Χ. τουλάχιστον. Μετά την καταστροφή που προκάλεσε στην Αθήνα η επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ., ο τότε ο υπερασπιστής της πόλης Πόπλιος Ερένιος Δέξιππος αποκατέστησε το αρχαίο άγαλμα, το *έδος της θεού*, όπως

τεκμηριώνει η επιγραφή IG II² 3198, προφανώς τιμώντας την προστάτιδα του οχυρού της Ακρόπολης για την τελική σωτηρία της πόλης⁴.

Το αρχαίο λατρευτικό ξόανο της Αθηνάς Νίκης απεικόνιζε, όπως θεωρούν σήμερα οι περισσότεροι μελετητές, τη θεά ιστάμενη, εικονογραφικός τύπος που κατ' εξοχήν θα ταίριαζε στην πολεμική υπόσταση της Αθηνάς και επαναλαμβάνεται τον 5ο αι. π.Χ. στο φειδιακό χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου μέσα στον Παρθενώνα, έτοιμης να σηκώσει την ασπίδα της από το έδαφος με το αριστερό χέρι, ενώ με το δεξιό κρατούσε μια Νίκη⁵. Το ξόανο της Αθηνάς Νίκης έφερε όμως, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Ηλιοδώρου, το πολεμικό κράνος και το ρόδι στα χέρια του, σύμβολα της πολεμικής και της γονιμικής υπόστασης της θεάς αυτής αντίστοιχα. Μάλιστα, σε ένα αττικό ανάγλυφο του ύστερου 5ου αι. π.Χ. από την αθηναϊκή Ακρόπολη απεικονίζεται αυτό το αρχαίο ξόανο της Αθηνάς Νίκης όρθιο μέσα σε ναΐσκο, με προτεταμένα χέρια που κρατούσαν άλλοτε τα σύμβολα μπροστά από μια *ιερά τράπεζα* και δίπλα σε βωμό, στον οποίο κάθεται μια Αθηνά, που αντιπροσωπεύει προφανώς το κλασικό άγαλμα της θεάς που ανέθεσαν οι Αθηναίοι για τις νίκες τους στον Πελοποννησιακό πόλεμο, το οποίο θα εξετάσουμε παρακάτω⁶. Ο ναΐσκος του αναγλύφου ίσως αποτελεί συμβολική αναφορά στον αρχικό οίκο της θεάς.

Ο οίκος που φιλοξενούσε το αρχαίο άγαλμα της Αθηνάς Νίκης ήταν πιθανότατα έως τα Περσικά ξύλινος και θα καταστράφηκε τότε, αλλά το άγαλμα της θεάς σώθηκε, καθώς οι Αθηναίοι το είχαν απομακρύνει. Από το χρονικό αυτό σημείο και πέρα αρχίζει η οικοδόμηση δύο κατά χρονική σειρά λίθινων ναών για την Αθηνά Νίκη πάνω στον παλαιό μυκηναϊκό πύργο της Ακρόπολης, που συνδέονται και οι δύο με τις περιφανείς νίκες των Αθηναίων κατά τον 5ο αι. π.Χ. εναντίον των εχθρών τους με τη βοήθεια της Πολιάδος θεάς τους, που τιμούσαν με το προσωνύμιο Νίκη. Μετά τη νίκη εναντίον των Περσών το 480/479 π.Χ., οι Αθηναίοι προχώρησαν στη θεμιστόκλεια ή την κιμώνεια περίοδο στην οικοδόμηση ενός απλού οίκου της θεάς, ανοικτού στα ανατολικά, στο βάθος του οποίου επανεγκατέστησαν το ξόανο της Αθηνάς Νίκης στην παλαιά βάση του⁷. Είναι, ωστόσο, αξιοσημείωτο ότι ο ναΐσκος αυτός, καθώς και ο βωμός στα ανατολικά του, έχουν κατασκευαστεί από αιγινητικό πωρόλιθο, στοιχείο που μπορεί να οδηγήσει στην υπόθεση της κοινής ανάθεσης του ναού αυτού από τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους Αιγινήτες στη ναυμαχία της Σαλαμίνας για τη νίκη που τους προσέφερε εναντίον των Περσών η θεά του πύργου⁸.

Ακόμη στενότερα, ωστόσο, συνδέεται ο δεύτερος και υφιστάμενος σήμερα ιωνικός αμφιπρόστυλος ναός της Αθηνάς Νίκης από πεντελικό μάρμαρο (εικ. 1) με τις στρατιωτικές νίκες των Αθηναίων εναντίον του Σπαρτιατών την περίοδο του Αρχιδάμειου πολέμου. Η σχέση αυτή συνάγεται και από τον γλυπτό διάκοσμό του, καθώς και από τις ανάγλυφες παραστάσεις των μαρμάρινων πλακών του θωρακίου που στήθηκε στις τρεις ελεύθερες πλευρές του πύργου για την προστασία των πιστών που ανέβαιναν στο ιερό και κατασκευάστηκε μαζί με τον νεότερο αυτό ναό. Οι παλαιότερες φάσεις του ιερού διατηρήθηκαν κάτω από το ψηλότερο επίπεδο, που ανταποκρινόταν σε αυτό που εδράζεται η νοτιοδυτική πτέρυγα των Μνησίκλειων Προπυλαίων, ενώ ο μυκηναϊκός πύργος επενδύθηκε με ισόδομο ορθογώνιο σύστημα τοικοποιίας⁹.

Το πρόγραμμα του γλυπτού διακόσμου του ναού και του ανάγλυφου θωρακίου του είναι, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, ενιαίο και αλληλοσυμπληρού-

μενο και εκφράζει σε μυθολογικό, ιστορικό, συμβολικό και αλληγορικό επίπεδο το θριαμβευτικό κλίμα νίκης που επικρατούσε στην Αθήνα το καλοκαίρι του 425 π.Χ., ιδιαίτερα μετά τη μάχη της Σφακτηρίας, τη μεγαλύτερη νίκη των Αθηναίων εναντίον των Λακεδαιμονίων στη διάρκεια της συνολικής σύγκρουσης, όπως θεωρεί ο Θουκυδίδης (4.40 και 5.14-15). Τότε οι Αθηναίοι κατανίκησαν τους Σπαρτιάτες συλλαμβάνοντας 120 πάνοπλους οπλίτες και μεταφέροντάς τους στην Αθήνα ως ομήρους. Στην αθηναϊκή πολιτική σκηνή επικρατούσαν οι φιλοπόλεμοι ριζοσπάστες δημοκράτες με ηγέτη τον Κλέωνα, που ενορχήστρωσε και πέτυχε τη νίκη των Αθηναίων στην περιοχή της Πύλου. Όπως θα δούμε, ακόμη και μια νέα τεχνοτροπική μορφοπλαστική γλώσσα εμφανίζεται στην κλασική γλυπτική στους χρόνους αυτούς, προκειμένου να εκφράσει την ατμόσφαιρα της μεθυστικής νίκης που επικρατούσε στην πόλη της Αθήνας την περίοδο που ο νέος ναός της Αθηνάς Νίκης διακοσμήτο με γλυπτά. Ακριβώς το προγραμματικό μνημείο του νέου Πλούσιου ρυθμού μπορεί να αναγνωριστεί στις ανάγλυφες παραστάσεις του θωρακίου του ιερού.

Εικ. 1. Ναός Αθηνάς Νίκης και πύργος.

Η χρονολόγηση του ιωνικού ναού της Αθηνάς Νίκης

Ο ναός της Αθηνάς Νίκης οικοδομήθηκε στη δεκαετία 430-420 π.Χ., στην πρώτη δηλαδή περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου, χρονολόγηση που δέχονται νεότεροι μελετητές¹⁰, καθώς στηρίζεται σε σειρά από ψηφίσματα, κυρίως αυτά που έχουν αναγραφεί σε δύο αμφίγραφες στήλες που προέρχονται από το ιερό της Αθηνάς Νίκης, τα IG I³ 35-36 και 64A-B, σε ιστορικά δεδομένα και σε τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά των αρχιτεκτονικών μορφών και των αρχιτεκτονικών γλυπτών του ναού. Το σπουδαιότερο είναι το ψήφισμα IG I³ 35, το οποίο αναφέρεται κατ' ουσίαν στην οικοδόμηση αυτού του νέου ναού από τον αρχιτέκτονα Καλλικράτη και στην εκλογή ιέρειας της θεάς. Αυτό είχε χρονολογηθεί παραδοσιακά στη δεκαετία 450-440 π.Χ., κυρίως με βάση την παρουσία του τρισκελούς σίγμα στην επιγραφή αυτή. Σήμερα πιστοποιείται, ωστόσο, ότι το τρισκελές σίγμα επιβιώνει σε επιγραφές του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.¹¹. Το δεύτερο ψήφισμα στην άλλη πλευρά της ίδιας στήλης IG I³ 36, που είναι σταθερά χρονολογημένο στο 424/423 π.Χ., καθορίζει τον μισθό της ιέρειας, άρα μάλλον θα πρέπει να συνδεθεί με την καθιέρωση, δηλαδή την αρχή λειτουργίας του ναού. Ο μικρός αυτός μονόχωρος ναός δεν θα χρειαζόταν πολύ χρόνο για να ολοκληρωθεί μαζί με τον γλυπτό διάκοσμό του, τη διατηρούμενη ανάγλυφη ιωνική ζωφόρο στις τέσσερις πλευρές του, αετωματικά γλυπτά που μαρτυρούνται από τα ίχνη που άφησαν πάνω στο οριζόντιο γείσο, καθώς και ακρωτήρια που τεκμηριώνονται από τις σωζόμενες βάσεις τους στην ανατολική πλευρά του ναού.

Συνεπώς, η οικοδόμηση του ιωνικού ναού της Αθηνάς Νίκης θα πρέπει να άρχισε όταν η Αθήνα ανακάμπτει σταδιακά στο πολεμικό μέτωπο με νίκες εναντίον των συμμάχων των Σπαρτιατών (Αμβρακία, Όλπαι και Ανακτόριον Ακαρνανίας, καθώς και Κέρκυρα, στην περίοδο 426-424 π.Χ.), που κορυφώνονται με τη σπουδαιότερη νίκη εναντίον των ιδίων των Λακεδαιμονίων στην Πύλο και την απέναντι νήσο Σφακτηρία το θέρος του 425¹². Είναι εύλογο να θεωρήσουμε ότι ακόμη και αν είχε προβλεφθεί κατά κάποιο τρόπο στο σχέδιο οικοδόμησης των Μνησίκλειων Προπυλαίων (437-432 π.Χ.), ο ιωνικός ναός της Αθηνάς οικοδομήθηκε ακριβώς τελικά για να τιμήσει στρατιωτικές νίκες των Αθηναίων στη βορειοδυτική Ελλάδα και την Πελοπόννησο¹³. Μάλιστα, γίνεται σήμερα αποδεκτό ότι από τις νίκες των Αθηναίων στη βορειοδυτική Ελλάδα ανατέθηκε και νέο λατρευτικό άγαλμα της Αθηνάς Νίκης, του οποίου η επισκευή μαρτυρείται από την επιγραφή IG II² 403, του ύστερου 4ου αι. π.Χ.¹⁴. Με τα λάφυρα των Αθηναίων στη Σφακτηρία ο Πausanias (4.36.6) συνδέει την ανίδρυση χάλκινου αγάλματος της Νίκης στην αθηναϊκή Ακρόπολη, ενώ με τις νίκες των ετών 426/425 σχετίζεται μία ακόμη επιγραφική μαρτυρία (IG I³ 468) για το στήσιμο δύο χρυσών αγαλμάτων Νικών και πάλι στην Ακρόπολη και πιθανότατα εντός του ναού της Αθηνάς Νίκης¹⁵.

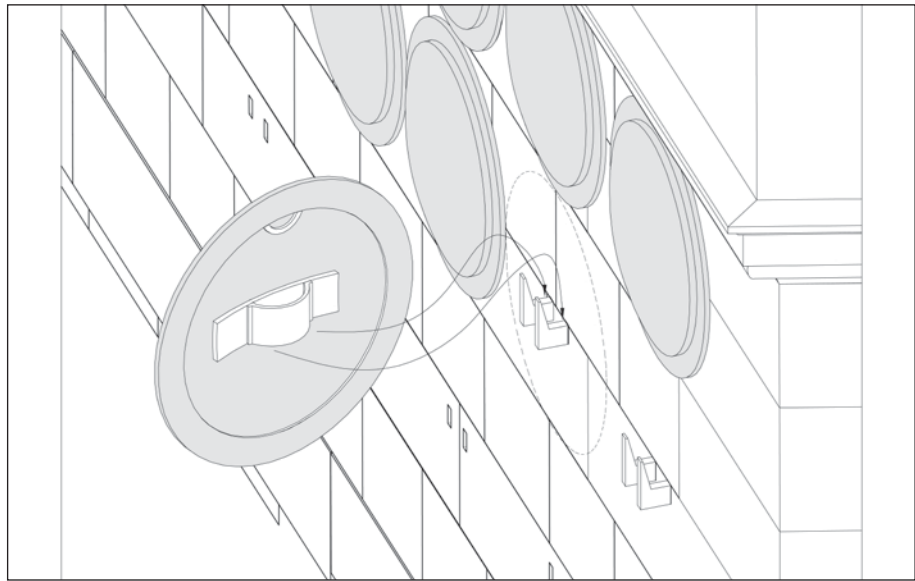
Το θωράκιο του ιερού, αποτελούμενο από πλάκες με ανάγλυφες παραστάσεις στην εξωτερική πλευρά τους, που στήριζαν μεταλλικό κιγκλίδωμα, στήθηκε ταυτόχρονα με την οικοδόμηση του μαρμάρινου ναού στις τρεις επικίνδυνες πλευρές του πύργου. Η άποψη αυτή προτάθηκε πειστικά από τον Schultz και στηρίζεται εν πρώτοις στην παρατήρηση ότι στην κυματοφόρο κορωνίδα της

μαρμάρινης επένδυσης του πύργου ενσωματώνεται η ευθυντηρία του ιωνικού ναού, στην κρηπίδα του οποίου εδράζονται και οι πλάκες του θωρακίου¹⁶, και μάλιστα με τρόπο που δηλώνει ότι τοποθετήθηκαν εκεί μαζί με τους αναβαθμούς της κρηπίδας¹⁷. Επιπλέον, ο Schultz υποστήριξε ότι το θωράκιο αναφέρεται στην επιγραφή IG I³ 64A, που περιγράφει τις εργασίες ολοκλήρωσης του ναού, με τον όρο *δρύφακτον*. Τέλος, συνδέει την οικοδόμηση του ναού της Αθηνάς Νίκης με τις προσόδους του αθηναϊκού κράτους από την αύξηση του συμμαχικού φόρου αμέσως μετά τη νίκη της Πύλου-Σφακτηρίας με το ψήφισμα IG I³ 71⁸, το οποίο εμπνεύστηκε πιθανότατα ο νικητής αυτής της μάχης, ο δημαγωγός Κλέων. Το κείμενο αυτό διακρίνεται για τον σχεδόν αυτοκρατορικό τόνο του, ενώ ο εισηγητής του Θούδιππος αναγνωρίζεται από ορισμένους ερευνητές ως γαμπρός του Κλέωνα. Το εικονιζόμενο θέμα στις ανάγλυφες πλάκες του θωρακίου της Αθηνάς Νίκης με την εικονογραφία του, η οποία περιλαμβάνει κυρίως Νίκες που στολίζουν τρόπαια ή οδηγούν ταύρους σε θυσία, αλλά και με την τεχνοτροπική γλώσσα του, συνάδει με τις αθηναϊκές στρατιωτικές νίκες των ετών 426-424 π.Χ. που επιτεύχθηκαν από τον Κλέωνα και τους άμεσους πολιτικούς και στρατιωτικούς συνεργάτες του (Δημοσθένης, Ευρυμέδων, Σοφοκλής), ενώ αντανάκλα το ίδιο αυτοκρατορικό και νικητήριο πνεύμα με το κείμενο της παραπάνω επιγραφής¹⁹. Ακόμη στενότερα, μάλιστα, συνδέονται οι παραστάσεις του θωρακίου με τις θυσίες ταύρων και τον στολισμό τροπαίων από τις Νίκες με την αναφερόμενη στο ψήφισμα αύξησης του συμμαχικού φόρου υποχρέωση των αποίκων και συμμάχων των Αθηναίων να προσφέρουν κατά τα Μεγάλα Παναθήναια στην Αθήνα μία αγελάδα (την *βοῦν*) και μία πανοπλία²⁰.

Το συνολικό εικονογραφικό πρόγραμμα του γλυπτού διακόσμου του ναού (ζωφόροι, αετώματα, ακρωτήρια) και του θωρακίου της Αθηνάς Νίκης επικεντρώνεται στο θέμα της στρατιωτικής νίκης. Το νέο λατρευτικό άγαλμα του ναού και τα αγάλματα των Νικών στην αθηναϊκή Ακρόπολη, που προαναφέρθηκαν, ανατέθηκαν όλα, μαζί με τον ναό και το θωράκίό του, για τις παραπάνω νίκες, και ιδίως για τη νίκη του Κλέωνα στη Σφακτηρία το θέρος του 425 π.Χ. Προφανώς, χρηματοδοτήθηκαν από τα λάφυρα του πολέμου, αλλά και από τον επαυξημένο την ίδια περίοδο συμμαχικό φόρο²¹. Επιπροσθέτως, αγάλματα Νικών ανατέθηκαν από τους συμμάχους των Αθηναίων Μεσσηνίους της Ναυπάκτου και Ναυπακτίους στα Πανελλήνια ιερά της Ολυμπίας και των Δελφών²².

Η σαρωτική Νίκη του Κλέωνα στη Σφακτηρία αντέστρεψε αποφασιστικά την ατμόσφαιρα στην Αθήνα, που είχε εξαιρετικά πιεστεί τα πρώτα χρόνια του Αρχιδάμειου πολέμου με την πελοποννησιακή ετήσια εισβολή, τον συνωστισμό των κατοίκων της υπαίθρου μέσα στο άστυ και τον λοιμό που αποδεκάτισε τον πληθυσμό μέχρι το 427 π.Χ., έτος κατά το οποίο αποστάτησε από τη δηλιακή συμμαχία και η Μυτιλήνη²³. Κυρίως, όμως, αποκατέστησε θριαμβευτικά τον δημαγωγό στην πολιτική σκηνή της Αθήνας ως αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο και νέο Περικλή²⁴. Τα μνημεία πάνω στον πύργο της Αθηνάς Νίκης συνδέονται χρονολογικά και εικονογραφικά με την ατμόσφαιρα νικητήριας ευφορίας στην Αθήνα και το ψήφισμα της συμμαχικής εισφοράς, ενώ η σχέση αυτή επισφραγίζεται και από μία ακόμη διαπίστωση.

Στην κλασική επένδυση του πύργου και στις τρεις πλευρές του, στις ανώτερες στρώσεις υπάρχουν σειρές από ζεύγη οπών που έχουν από παλιά σχετιστεί με ανάρτηση ασπίδων-λαφύρων, ανάθεση που συνηθίζεται στα αρχαία ιερά. Το

Εικ. 2. Αναπαράσταση ασπίδας αναρτημένης από τον Κλέωνα στον πύργο της Αθηνάς Νίκης (Lippman - Scahill - Schultz 2006. Σχέδιο D. Scahill. Με την άδεια των P. Schultz, Archaeological Institute of America και The American Journal of Archaeology).

ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στην περίπτωση αυτή είναι οι δύο τόρμοι στερέωσης της κάθε ασπίδας στον πύργο της Αθηνάς Νίκης, που υποδηλώνει, όπως ορθά παρατήρησαν οι Lippman, Scahill και Schultz, ότι οι ασπίδες είχαν στερεωθεί, αντίθετα στη συνήθη πρακτική, με δύο άγκιστρα. Είχαν, δηλαδή, αναρτηθεί μαζί με τον πόρπακα, την οριζόντια λαβή τους, στα δύο άκρα της οποίας είχαν στερεωθεί (εικ. 2). Αυτός ο ασυνήθιστος τρόπος ανάρτησης οδήγησε τους παραπάνω συγγραφείς να συνδέσουν τις συγκεκριμένες ασπίδες-πολεμικά λάφυρα με το χωρίο του Αριστοφάνη (*Ιππής*, 841-859), που διδάχθηκε το 424 π.Χ.²⁵. Στο κείμενο πληροφορούμαστε ότι οι ασπίδες των 120 αιχμαλώτων Σπαρτιατών που συνέλαβαν οι Αθηναίοι στη Σφακτηρία είχαν αναρτηθεί σε κοινή θέα, και μάλιστα ήταν εύκολο να χρησιμοποιηθούν ξανά για την κατάληψη της εξουσίας από τον Κλέωνα και τους οπαδούς του. Συνεπώς, οι ασπίδες που αναρτήθηκαν στον πύργο και υπολογίζονται σε 99 ως προς τον αριθμό από τις υπάρχουσες εντορμίες στο τοίχωμα πρέπει να ήταν οι συγκεκριμένες που ανέθεσε στη θεά ο Κλέων για τη συντριπτική νίκη του έναντι των Λακεδαιμονίων. Οι υπόλοιπες 21 ασπίδες θα είχαν αναρτηθεί στον εσωτερικό χώρο εντός της Ποικίλης στοάς, όπου εκτίθεντο και άλλα αθηναϊκά πολεμικά λάφυρα, όπως μαρτυρεί ο Πausanias (1.15.4) και προκύπτει από τη χάλκινη ενεπίγραφη επένδυση μιας από τις εν λόγω ασπίδες που έχει διασωθεί και φυλάσσεται στο Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς²⁶.

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Αθηνάς Νίκης

Η ανατολική ζωφόρος του ναού της Αθηνάς Νίκης (εικ. 3) απεικονίζει μια αγορά θεών που παραστέκεται στη γέννηση της Αθηνάς, η οποία μόλις έχει ξεπηδήσει πάνοπλη από την κεφαλή του καθιστού Διός στο κέντρο της παράστασης. Πρόκειται σαφώς για μια Αθηνά Νίκη. Το κλειδί στην ερμηνεία αυτή αποτελεί η χαμένη μορφή ανάμεσα στην Αθηνά στα αριστερά και τον Δία στα δεξιά, που είναι στραμμένη προς τον Δία και πατά με το ένα σκέλος στο υποπόδιο του θρόνου του πατέρα των θεών (εικ. 4α). Πρόκειται, επομένως, για τον Ήφαιστο, που κραδαίνει ακόμη τον πέλεκυ με τον οποίο άνοιξε την κεφαλή του Διός, προκειμένου να ξεπροβάλει η Αθηνά²⁷. Τη γέννηση της λατρευόμενης στον ναό θεάς στο κέντρο της σύνθεσης παρακολουθεί μια σειρά από ολυμπιακές και ελάσσονες θεότητες. Στο αριστερό άκρο παριστάνονται η Πειθώ, ο Έρωσ και η Αφροδίτη, που συλλατρεύονται στο ιερό της Πανδήμου Αφροδίτης στα νότια του πύργου, ενώ οι δύο μορφές της Αφροδίτης και του Έρωτα αποτελούν ένα αναγλυφικό σύνταγμα και στρέφονται προς βορρά, όπου στην αντίστοιχη κλιτύ της Ακρόπολης υπήρχε κοινό ιερό τους. Στη συνέχεια, απεικονίζεται η δηλιακή τριάδα, με την Άρτεμη, τον Απόλλωνα και τη Λητώ, και η Αμφιτρίτη με τον Ποσειδώνα καθιστό σε βράχο. Η ιστάμενη νεανική μορφή ανάμεσά τους, που στηρίζεται με σταυρωμένα σκέλη σε βακτηρία, θα πρέπει να είναι ο γιος του Ποσειδώνα Θησέας, που συνάντησε τον πατέρα του και τη σύζυγό του Αμφιτρίτη στον βυθό της θάλασσας κατά το μυθικό ταξίδι του στην Κρήτη²⁸. Μετά την κεντρική σκηνή (εικ. 4β) αποδίδεται η Ήρα δίπλα στον Δία και μάλλον ο Ερμής, ενώ δεξιά ακολουθούν η Δήμητρα και η ελευσιναϊκή Κόρη σε αναγλυφικό σύνταγμα με την Εκάτη, που την παρουσιάζει στη μητέρα της. Η πεπιλοφόρος δεξιά από την Ήρα μπορεί να ταυτιστεί με τη μεγάλη ελευσιναϊκή θεά, καθώς σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες μορφές που φορούν όπως και αυτή στην παράσταση αργείο πέπλο, φέρει επίσης ιμάτιο στην πλάτη, το οποίο κρατά και με τα δύο χέρια της σε χειρονομία επιφάνειας²⁹. Η γέννηση της πάνοπλης Αθηνάς Νίκης στο κέντρο της ανατολικής ζωφόρου αντιπροσωπεύει την πολεμική υπόστασή της, ενώ η έξαρση της Δήμητρας στην ίδια σύνθεση ανταποκρίνεται στη γονιμική πλευρά της ίδιας θεότητας. Η αντιστοιχία με τα σύμβολα του αρχαίου ξοάνου της είναι προφανής. Παράλληλα, έμφαση δίδεται και στις δύο σημαντικότερες αντίστοιχα εορτές της πόλης, τα Παναθήναια και τα Μεγάλα Μυστήρια.

Εικ. 3. Ναός Αθηνάς Νίκης, ανατολική ζωφόρος.
AKR 18135+18136+18137+18138.
Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 4α. Ναός Αθηνάς Νίκης, ανατολική ζωφόρος. Λεπτομέρεια. Γέννηση της Αθηνάς. AKR 1836+18137. Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 4β. Ναός Αθηνάς Νίκης, ανατολική ζωφόρος. Λεπτομέρεια με τη Δήμητρα. AKR 18138. Μουσείο Ακρόπολης.

Η ανατολική ζωφόρος του ναού της Αθηνάς Νίκης, με την αραιή σύνθεση και τις ως επί το πλείστον στατικές μορφές της, παρουσιάζει σχέση με τις ζωφόρους των χρυσελεφάντινων αγαλμάτων του Φειδία που απεικόνιζαν θεϊκές γεννήσεις, διαπίστωση που ισχυροποιεί την αναγνώριση του εδώ παριστανόμενου θέματος ως γέννηση της θεάς.

Στις τρεις άλλες ζωφόρους του ναού απεικονίζονται πολεμικές νίκες των Αθηναίων, οι οποίες οφείλονται στη θεά που τιμάται στον ναό αυτό και απεικονίζεται στη ζωφόρο του μετώπου του. Καλύτερα διατηρημένες είναι η νότια και η δυτική ζωφόρος του ναού. Στη νότια ζωφόρο αναγνωρίζεται σήμερα η μάχη του Μαραθώνα, το μεγαλύτερο στρατιωτικό κατόρθωμα των Αθηναίων τον 5ο αι. π.Χ. εναντίον των Περσών³⁰. Για τις συγκρούσεις στη δυτική και τη βόρεια ζωφόρο έχουν προταθεί τόσο ιστορικές όσο και μυθολογικές νίκες των Αθηναίων εναντίον άλλων Ελλήνων³¹. Αν, ωστόσο, λάβουμε υπόψη μας ότι ιστορικές μάχες δεν απεικονίζονται κατά κανόνα στα δημόσια μνημεία της Αθήνας, με την εξαίρεση της μάχης του Μαραθώνα, φαίνεται πειστικότερη η άποψη που διατύπωσε το 1997 η Harrison ότι εδώ παριστάνονται ορισμένα από τα *παλαιά έργα* των Αθηναίων, όπως παραδίδονται στο χωρίο του Ηροδότου (9.26-27), συνδυασμένα με το επίσης αναφερόμενο εκεί περισσότερο πρόσφατο στρατιωτικό κατόρθωμά τους, τη μάχη του Μαραθώνα, η οποία συγκαταλέγεται στα *καινά έργα* τους.

Αναγνωρίζεται συγκεκριμένα και με βάση τα εμφανιζόμενα στις δύο αυτές ζωφόρους εικονογραφικά σχήματα και σύμβολα, κατ' αρχάς στη δυτική ζωφόρο, η μάχη των Αθηναίων με τους Θηβαίους, προκειμένου να περισυλλέξουν

για ταφή τα σώματα των Αργείων που χάθηκαν μπροστά στα τείχη της Θήβας κατά την εκστρατεία των Επτὰ επί Θήβας. Αυτά στη συνέχεια, σε μια υψηλού ήθους ανθρωπιστική πράξη, τα έθαψαν στην Ελευσίνα. Το κομβικό στοιχείο για την αναγνώριση του μυθικού αυτού θέματος είναι το εικονιζόμενο στα πεδίο της μάχης με τα πεσμένα στο έδαφος σώματα των νεκρών τρόπαιο, που παρέπεμπε σε προηγηθείσα πολεμική σύγκρουση.

Αντίστοιχα, στη βόρεια ζωφόρο η παραπάνω μελετήτρια αναγνωρίζει προσφιέστατα την εκδίωξη και τον φόνο του Ευρυσθέα, που είχε εισβάλει στην Αττική καταδιώκοντας τους Ηρακλείδες, από τον Θησέα ή τους γιους του. Η μορφή του Ευρυσθέα (εικ. 5) ταυτίζεται με τον πολεμιστή που έχει περικυκλωθεί από τους εχθρούς του, ενώ το άρμα του έχει εκτροχιαστεί και ο ηνίοχός του βρίσκεται νεκρός στο έδαφος. Ένας πολεμιστής που βρίσκεται μπροστά του τον αρπάζει από το γένειό του, ενώ το κράνος του γλιστρά προς τα πίσω από την κεφαλή του, δύο ενέργειες που υποδηλώνουν τον επερχόμενο αποκεφαλισμό του³². Την ερμηνεία του μυθικού επεισοδίου ως την εκδίωξη και τον θάνατο του Ευρυσθέα υποστήριξε αναλυτικότερα και ο Shultz, ο οποίος θεώρησε ότι συμβολίζει τον τερματισμό των εισβολών των Πελοποννησίων στην Αττική το 425 π.Χ. ως συνέπεια της καταγιστικής νίκης των Αθηναίων εναντίον των Σπαρτιατών στην Πύλο-Σφακτηρία³³.

Τα δύο παραπάνω μυθικά επεισόδια περιέχονται στο προαναφερθέν χωρίο του Ηροδότου ως *παλαιά έργα* των Αθηναίων και θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι στην αρχαία αντίληψη ο ιστορικός χρόνος ήταν ενιαίος και τα γεγονότα που σήμερα θεωρούμε μυθικές αφηγήσεις αποτελούσαν τότε πραγματικά ιστορικά συμβάντα του απώτερου παρελθόντος. Οι Αθηναίοι τα αναφέρουν πριν από τη μάχη των Πλαταιών, σύμφωνα με το ηροδότειο κείμενο, προκειμένου να λάβουν στην ελληνική παράταξη τη δεύτερη τιμητική θέση μετά τους Λακεδαιμονίους, που ηγούντο του ελληνικού στρατεύματος εναντίον των Περσών σε αυτή την καθοριστική μάχη το 479 π.Χ., και έναντι των απαιτήσεων των Τεγεατών για την ίδια θέση. Κατά παρόμοιο τρόπο, με την απεικόνιση των παλαιότερων και νεότερων πολεμικών κατορθωμάτων και πράξεων ανθρωπιστικού χρέους από το ιστορικό παρελθόν των Αθηναίων στις τρεις ζωφόρους του ναού της Αθηνάς Νίκης αποσκοπούσαν στο να στηρίξουν ηθικά την ηγεμονική θέση της πόλης στον ελληνικό κόσμο την κρίσιμη αυτή περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου, στη δεκαετία 430-420 π.Χ.

Ένα από *παλαιά έργα* των Αθηναίων θα απεικονιζόταν υποθετικά και στο ένα αέτωμα του ναού της Αθηνάς Νίκης, το δυτικό, που ίσως έφερε παράσταση της

Εικ. 5. Ναός Αθηνάς Νίκης, βόρεια ζωφόρος.
AKR 18140. Μουσείο Ακρόπολης.

αττικής Αμαζονομαχίας. Το αέτωμα αυτό βρισκόταν προς την πλευρά του Αρείου Πάγου, όπου κατά τη γραπτή παράδοση (Αισχύλος, *Ευμενίδες*, 685-689) είχαν στήσει το στράτοπεδό τους οι Αμαζόνες όταν επιτέθηκαν στην Ακρόπολη των Αθηνών για να πάρουν πίσω τη βασίλισσά τους, Αντιόπη, την οποία είχε απαγάγει ο Θησεύς. Στην πραγματικότητα, διασώθηκαν ίχνη πλίνθων και τόρμοι στερέωσης γλυπτών με μεταλλικούς γόμφους στο ανατολικό αέτωμα του ναού. Για το πρόσθιο αυτό αέτωμα έχει προταθεί το θέμα της Γιγαντομαχίας, στο οποίο ένας από τους πρωταγωνιστές είναι η τιμώμενη στο ιερό θεά Αθηνά και το οποίο αποτελεί παραδοσιακό μυθικό θέμα στη λατρεία της αθηναϊκής Ακρόπολης³⁴. Η απόδοση συγκεκριμένων γλυπτών στα αετώματα, και κατά συνέπεια και τα απεικονιζόμενα σε αυτά θέματα, είναι ωστόσο υποθετικά. Τα θραύσματα που μπορούν να αποδοθούν με σχετική βεβαιότητα είναι από παριανό μάρμαρο, ένας πολεμιστής σε διασκελισμό (εικ. 6), που ίσως σχετίζεται με τη Γιγαντομαχία, και μία κεφαλή με κράνος, που μπορεί να ανήκει σε Αμαζόνα ή και στη μαχόμενη Αθηνά³⁵.

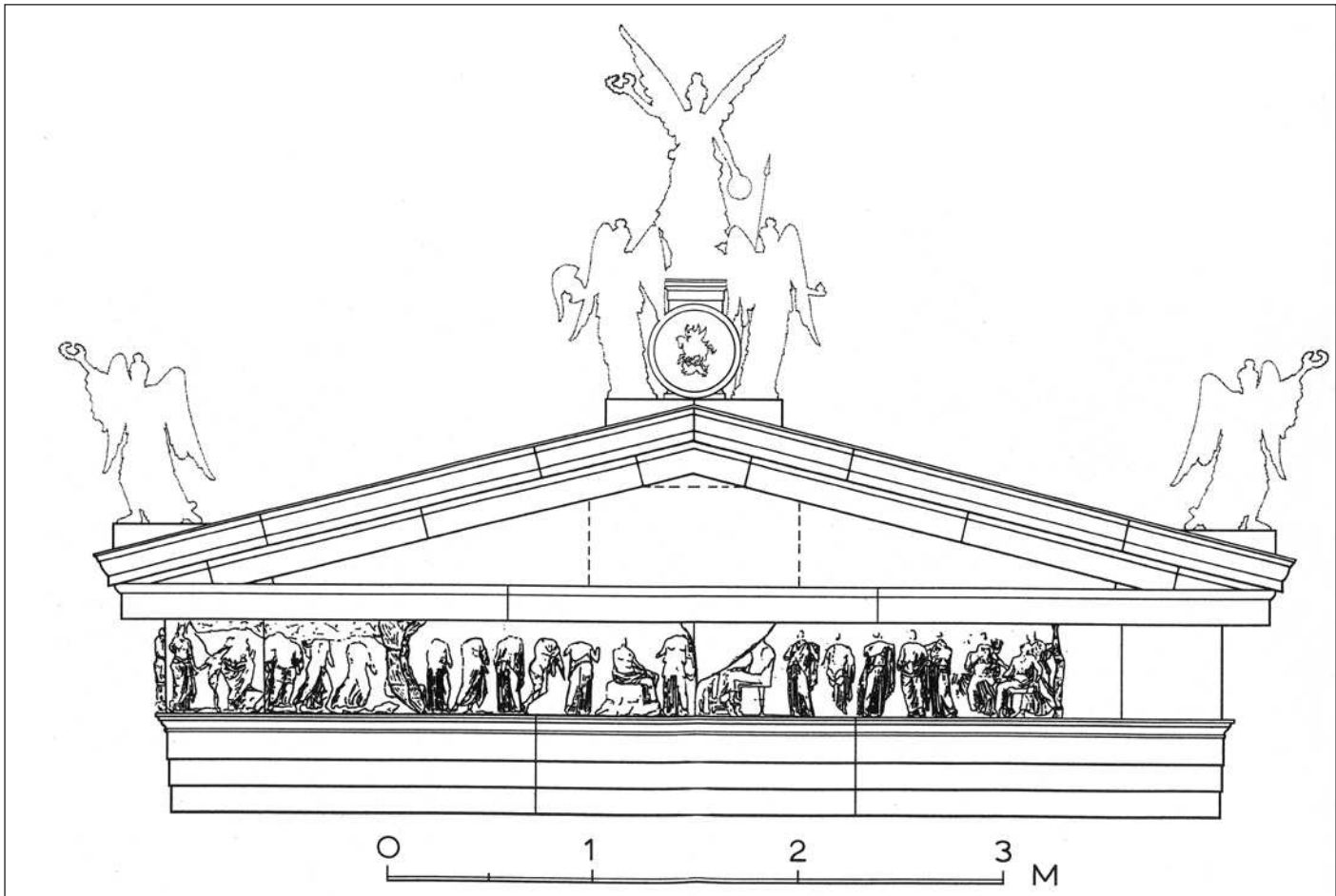
Τα ακρωτήρια του ναού της Αθηνάς Νίκης, αν και δεν σώθηκαν, μελετήθηκαν πειστικότερα το 2001 από τον Schultz, που στήριξε τις προτάσεις του σε επιγραφικά και αρχιτεκτονικά στοιχεία. Σύμφωνα με επιγραφή καταγραφής των ιερών θησαυρών του Εκατομπέδου, ονομασία του Παρθενώνος στην κλασική εποχή, από τον 4ο αι. π.Χ. (*IG I² 1425*), ο ναός της Αθηνάς Νίκης έφερε ακρωτήρια από επιχρυσωμένο χαλκό. Αυτή η διαπίστωση στηρίζεται επίσης στην απουσία ιχνών έδρασης πλίνθων στις σωζόμενες βάσεις των ακρωτηρίων, που αντίθετα φέρουν βαθείς τόρμους στερέωσης μεταλλικών γλυπτών³⁶. Οι βάσεις οδήγησαν τον μελετητή αυτό σε τρεις προτάσεις αναπαράστασης για το κεντρικό ακρωτήριο, ενώ για τα πλάγια υποδεικνύουν Νίκες που κρατούν στεφάνια ή μεταφέρουν πολεμικά λάφυρα, όπως και αυτές του ανάγλυφου θωρακίου του ιερού. Το κεντρικό ακρωτήριο θα μπορούσε να ήταν ένας τρίποδας ή ένα τρόπαιο πλαισιούμενο από Νίκες ή πιθανότερα μια Νίκη πάνω από εχθρική ασπίδα συνοδευόμενη επίσης εκατέρωθεν από μια Νίκη (εικ. 7)³⁷. Η επιγραφή *IG I³ 482*, που χρονολογείται μεταξύ 425 και 417 π.Χ., υποδεικνύει ότι η ασπίδα αυτή θα έφερε ένα επίσημα με τον Βελλεροφόντη να σκοτώνει πάνω στον Πήγασο τη Χίμαιρα, ένα κορινθιακό θέμα³⁸. Το κορινθιακό θέμα θα ήταν εξαιρετικά κατάλληλο για την ασπίδα-λάφυρο ενός Κορινθίου στην κατοχή της Νίκης μέσα στο στρατιωτικό και πολιτικό κλίμα του Αρχιδάμειου πολέμου. Οι Αθηναίοι είχαν νικήσει τους Κορινθίους συμμάχους των Λακεδαιμονίων στην ακαρνανική πόλη Ανακτόριον το καλοκαίρι του 425 π.Χ.

Το κεντρικό ακρωτήριο του ναού της Αθηνάς Νίκης θεωρείται ότι ίσως ενέπνευσε τις Νίκες - αναθήματα των συμμάχων των Αθηναίων στην Ολυμπία και στους Δελφούς, ενώ οι μεμονωμένες Νίκες των πλάγιων ακρωτηρίων του ναού αντανακλούσαν τις Νίκες στα πλάγια ακρωτήρια του Παρθενώνος³⁹.

Στην περίπτωση του ναού της Αθηνάς Νίκης τα ακρωτήρια αναδεικνύονται λόγω του μεγέθους και του υλικού τους σε επιστέφον και κυρίαρχο στοιχείο του γλυπτού διακόσμου του ναού, το οποίο ολοκληρώνει το νικητήριο περιεχόμενο του εικονογραφικού προγράμματός του. Στην ανατολική, μάλιστα, πλευρά του ναού, η ιωνική ζωφόρος με τις ήρεμες και αραιά τοποθετημένες μορφές και το θέμα της γέννησης της Αθηνάς μπορεί να είχε συλληφθεί, όπως ακριβώς οι διακοσμημένες με ζωφόρους φειδιακές και μετα-φειδιακές βάσεις λατρευτικών αγαλμάτων, ως βάση για το κεντρικό ακρωτήριο του ναού, το οποίο θα έμοιαζε με ανεξάρτητο αγαλ-

Εικ. 6. Πολεμιστής, ανατολικό αέτωμα ναού της Αθηνάς Νίκης, ΑΚΡ 19808, Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 7. Αναπαράσταση ακρωτηρίων ναού της Αθηνάς Νίκης (Schultz 2001. Σύλληψη και σχεδιασμός P. Schultz - M. Djordjevitch. Σχέδιο M. Djordjevitch - D. Giraud 2000. Με την άδεια των P. Schultz και The Trustees of the American School of Classical Studies at Athens).

μα. Ολόκληρος ο μικρός ιωνικός ναός θα λειτουργούσε, επομένως, ως βάση για την ανάδειξη των Νικών στα ακρωτήριά του. Αυτές θα αποτελούσαν την κορύφωση μιας σειράς γλυπτών παραστάσεων με θέμα τη νίκη από το επίπεδο του θωρακίου με τις παρόμοιες σε ενέργειες ανάγλυφες Νίκες ως τις νικητήριες μάχες στις ζωφόρους και τα αετώματα του ναού, καθώς και τη γέννηση της ίδιας της Αθηνάς Νίκης στο μέσον της ανατολικής ζωφόρου του, υλοποιώντας μια πρωτοφανή ενότητα περιεχομένου ενός προγράμματος αρχιτεκτονικών γλυπτών⁴⁰.

Οι ανάγλυφες παραστάσεις στο θωράκιο του ναού της Αθηνάς Νίκης

Οι παραστάσεις του θωρακίου του ιερού της Αθηνάς Νίκης συνιστούν την πρώτη στη μνημειώδη δημόσια ελληνική τέχνη αλληγορική απόδοση μεθυστικής στρατιωτικής νίκης, ανάλογη της σύγχρονης της ρητορικής μεγαλοστομίας. Με γνωστές λατρευτικές πράξεις και παραδοσιακά εικονογραφικά σχήματα δημιουργείται μια νέα εικαστική πραγματικότητα⁴¹. Η εικονογραφία και η τεχντροπία των ανάγλυφων απεικονίσεων αποτελούν, ωστόσο, άμεση συνέχεια του

γλυπτού διακόσμου του ναού και η ατμόσφαιρα είναι ενιαία, εδώ όμως το εορταστικό στυλιστικό ύφος στο θωράκιο συνάδει απόλυτα με τη θριαμβική κίνηση των Νικών σε αυτό.

Στις ανάγλυφες πλάκες απεικονίζονται Νίκες που προσάγουν ταύρους σε θυσία (εικ. 8) και άλλες που στολίζουν τρόπαια (εικ. 9), ελληνικά, περσικά και ίσως ένα ναυτικό, ή αναθέτουν όπλα. Υπάρχουν συνολικά τέσσερις παραστάσεις προσαγωγής ταύρων, που διατάσσονται γύρω από την πλάκα XIII στο μέσον της δυτικής πλευράς του θωρακίου, όπου αποδίδεται Νίκη που θυσιάζει ταύρο (εικ. 10). Ανάμεσα σε αυτές, άλλες Νίκες μόλις προσγειώθηκαν ή στέκονται ήρεμα (εικ. 11-12) και ορισμένες πολύ χαρακτηριστικά εκτελούν λατρευτικές πράξεις. Αυτές μεταφέρουν σπονδικά σκεύη, μία ανεβαίνει κλίμακα στο πέρας της βόρειας πλευράς προσεγγίζοντας τα πραγματικά σκαλοπάτια του ιερού (εικ. 13), ενώ η διασημότερη είναι η Νίκη η οποία αφαιρεί επιδεικτικά το σανδάλι της (εικ. 14), καλώντας τον πιστό να τη μιμηθεί, καθώς εισέρχεται σε έναν ιερό χώρο χθόνιας λατρείας⁴². Μεταξύ των Νικών εντοπίζονται τέσσερις μορφές της καθιστής

Εικ. 8. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης. Νίκες που προσάγουν ταύρο σε θυσία. AKR 972. Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 9. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης. Νίκες που κοσμούν
τρόπαιο. AKR 994. Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 10. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης.
Η βουθυτούσα Νίκη, AKR 985+997.
Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. II. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης.
Νίκη ιστάμενη, AKR 1013.
Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 12. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης,
Νίκη ιστάμενη, AKR 974.
Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 13. Θωράκιο Αθηνάς
Νίκης. Νίκη που ανεβαίνει
κλίμακα. ΑΚΡ 977.
Μουσείο Ακρόπολης.

Εικ. 14. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης.
Η «σανδαλιζόμενη» Νίκη.
ΑΚΡ 973. Μουσείο Ακρόπολης.

Αθηνάς Νίκης. Από τις δύο καλύτερα σωζόμενες που έχουν αποθέσει στο πλάι τους την ασπίδα, η μία φορά το κράνος της, ενώ η άλλη το φέρει στην ποδιά της (εικ. 15)⁴³. Ωστόσο, στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε ένα παράδοξο, καθώς η Αθηνά αφενός δεν φαίνεται να αποδέχεται άμεσα τη θυσία των νεαρών ταύρων, αφετέρου δεν συνηθίζεται να προσφέρονται σε γυναικείες θεότητες αρσενικά ζώα, και ιδίως για τη θεά αυτή στο τελετουργικό της Ακρόπολης, όπως είναι γνωστό από τις γραπτές μαρτυρίες⁴⁴.

Το πρόβλημα με την παρουσία των νεαρών ταύρων ως θυσιαστήριων ζώων στην Αθηνά προσπάθησαν να λύσουν διάφοροι ερευνητές υποστηρίζοντας ότι οι θυσίες στο θωράκιο είχαν ως αποδέκτη τους τον Δία ή και όλους τους θεούς που απεικονίζονται στην ανατολική ζωφόρο του ναού⁴⁵. Η παραδοχή αυτή θα ήταν προβληματική ωστόσο, αν παρακάμψουμε την κυρία του ιερού Αθηνά Νίκη, η οποία ήταν εξάλλου παρούσα στη σύνθεση. Τελικά, ίσως είναι εύλογο να θεωρήσει κανείς ότι η θυσία ταύρων αποτείνεται εξίσου στην Αθηνά και στον Δία, στον οποίο ανήκει κάθε νίκη, δηλαδή στους θεούς που πρωταγωνιστούν στο κέντρο της ανατολικής ζωφόρου.

Η Simon θεώρησε ότι η απεικόνιση της θυσίας ταύρου από Νίκη στο θωράκιο είναι χθόνιου χαρακτήρα και προσφέρεται στους ήρωες που συνέβαλαν στις

Εικ. 15. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης. Καθιστή Αθηνά με κράνος στην ποδιά. AKR 991+1015. Μουσείο Ακρόπολης.

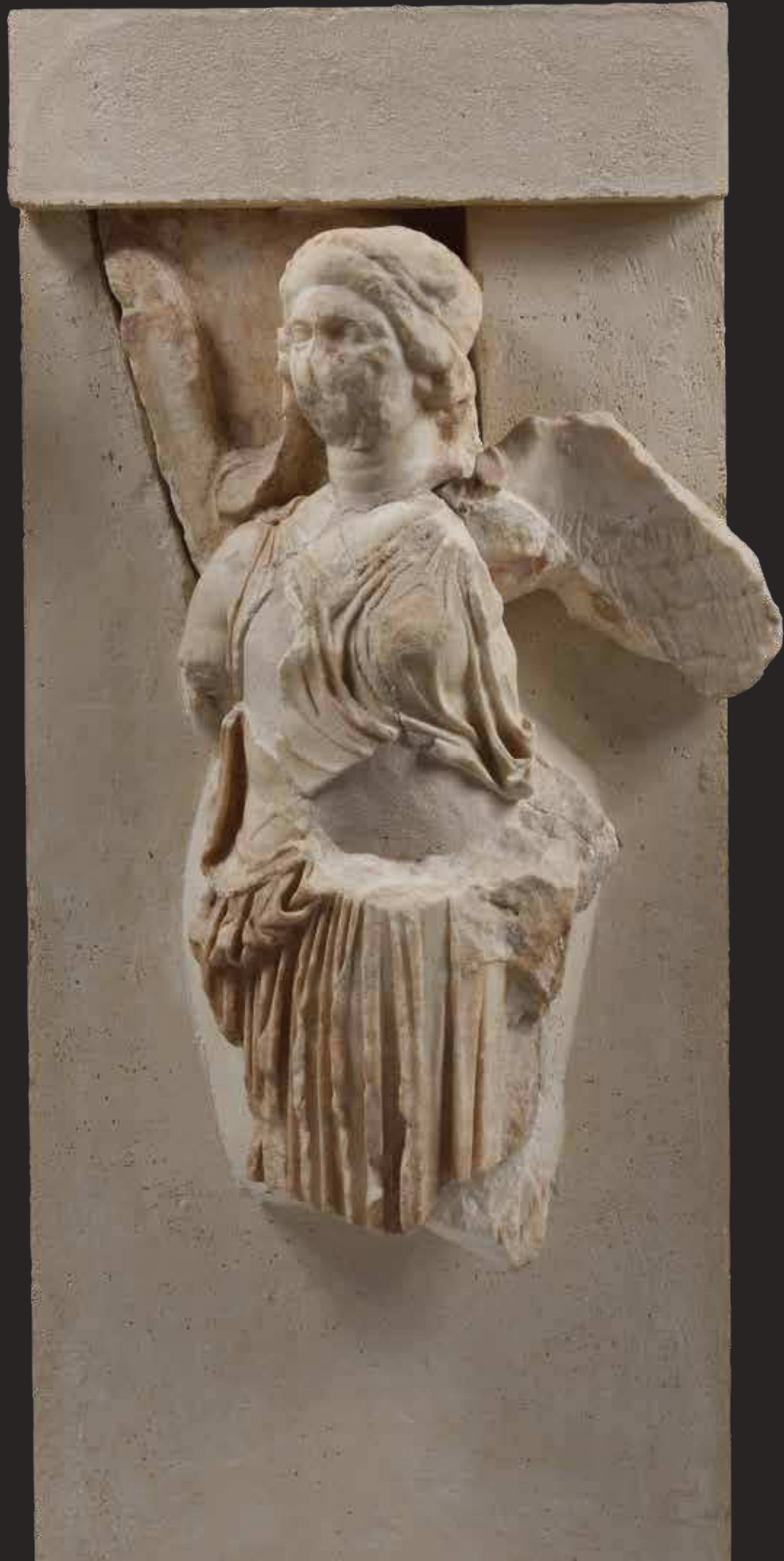

αθηναϊκές νίκες, και ειδικότερα στον συνδεδεμένο μυθολογικά με τον πύργο της Αθηνάς Νίκης κατ' εξοχήν αττικό ήρωα Θησέα⁴⁶. Ήδη, όμως, η Μπρούσκαρη επεσήμανε ότι η βουθυτούσα Νίκη που θυσιάζει τον ταύρο ανεβασμένη στη ράχη του ζώου στην πλάκα XIII δεν κρατά την κεφαλή του προς τα κάτω, όπως αρμόζει στα χθόνια σφάγια, αλλά αντίθετα προς τα πάνω, όπως προκύπτει από μεταγενέστερα αντίγραφα αυτής της σκηνής του θωρακίου. Το αίμα του ταύρου δεν θα έρρεε, επομένως, μέσα στη γη ή σε κάποια εσχάρα, αλλά πιθανότατα σε βωμό, ο οποίος όμως δεν διατηρήθηκε⁴⁷. Το μοναδικό εικονογραφικό στοιχείο που παραπέμπει σε χθόνια λατρεία στο θωράκιο παρέχει η Νίκη που λύνει το σανδάλι της και υποδηλώνει τη χθόνια πλευρά της λατρείας της Αθηνάς Νίκης, η οποία τεκμηριώνεται από το ρόδι που έφερε το αρχαίο ξόανό της.

Η απεικόνιση της καθιστής Αθηνάς στο θωράκιο αντανακλά, όπως και η παράσταση της θεάς στην ίδια στάση σε αναθηματικά ανάγλυφα από την αθηναϊκή Ακρόπολη του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., το νέο λατρευτικό άγαλμα της Αθηνάς Νίκης. Αυτό στήθηκε μέσα στον νέο ιωνικό ναό της από τα λάφυρα του Αρχιδάμειου πολέμου και θα απεικόνιζε τη θεά καθιστή με την ασπίδα ακουμπισμένη πλάι της, ίσως να κρατά το κράνος της στην ποδιά, ίδιο σύμβολο με το ξόανό της που στεκόταν κοντά⁴⁸.

Εορταστική ατμόσφαιρα νικητήριας ευφορίας δηλώνει το πρωταρχικό μήνυμα της ανάγλυφης σύνθεσης της θυσίας, που όπως συμβαίνει και στην ανατολική ζωφόρο του Παρθενώνος, απεικονίζει το θέμα της προσφοράς στη θεότητα στη σφαίρα της δημόσιας τέχνης διαφορετικά από τις τυποποιημένες λατρευτικές σκηνές των αττικών αναθηματικών αναγλύφων. Άλλα παράλληλα μηνύματα δεν λείπουν από την ανάγνωση της ζωφόρου του θωρακίου της Αθηνάς Νίκης. Ήδη σημειώθηκε ο υπαινιγμός που εμπεριέχουν αυτές οι σκηνές για την προσφορά των συμμάχων των Αθηναίων στα Μεγάλα Παναθήναια. Περαιτέρω συνδέονται με την ανάθεση όπλων του εχθρού σε ναούς, με σχετικότερο παράδειγμα την απόθεση 300 πανοπλιών από τη νικηφόρα μάχη το 426/425 π.Χ. κατά των Αμβρακιωτών, που ανήκαν στο πελοποννησιακό στρατόπεδο, από τον στρατηγό Δημοσθένη σε αττικούς ναούς (Θουκυδίδης, 3.114.1). Τέλος, σύμφωνα με μια ακόμη υπόθεση, ενδέχεται να απηχούν τα βραβεία που δίνονταν στους νικητές αθλητές των Παναθηναϊκών αγώνων, ταύρο και όπλα⁴⁹.

Οι Νίκες του θωρακίου διακρίνονται για τη σφριγηλή σωματικότητά τους και τη δυναμική και μεθυστική κίνησή τους, καθώς φαίνεται να παίρνουν μέρος σε μια επινίκια εορτή. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική από την άποψη αυτή είναι η Νίκη που η κεφαλή της περιδέεται με ταινία συμποσιαστή (εικ. 16), εκφράζοντας πλήρως το πνεύμα του ξέφρενου γλεντιού.

Εικ. 16. Θωράκιο Αθηνάς Νίκης.
Νίκη με ταινία συμποσιαστή.
ΑΚΡ 1014. Μουσείο Ακρόπολης.

Επίλογος

Οι ζωφόροι και τα αετώματα του ναού της Αθηνάς Νίκης διακοσμούνται με γλυπτά που διακρίνονται για την αφήγησή τους, τα ακρωτήρια παρουσιάζουν συμβολικό περιεχόμενο και, τέλος, το ανάγλυφο θωράκιο με τη χορεία των Νικών αποτελεί μια ποιητική παράσταση. Οι θριαμβολογούσες Νίκες που το στολίζουν αναφέρονται με τις βασικές πράξεις τους, τη θυσία και την ανάθεση όπλων και τροπαίων, στα *παλαιά* και τα *καινά* πολεμικά έργα των Αθηναίων, σύμφωνα με την ηεροδότη παραδοση, τα περισσότερο πρόσφατα από τα οποία είναι οι νίκες τους στον Αρχιδάμειο πόλεμο, με αφορμή τις οποίες οικοδομήθηκαν και διακοσμήθηκαν ο ναός και το θωράκίό του λίγο μετά τα μέσα της δεκαετίας 430-420 π.Χ. Επιπλέον, ολόκληρος ο ναός είναι ένα μνημείο για τις αθηναϊκές νίκες του Πελοποννησιακού πολέμου, αλλά εικονίζει και την τυλιγμένη σε μυθική ακλύ μητέρα των αθηναϊκών νικηφόρων μαχών, τη νίκη του Μαραθώνος. Τέλος, αξίζει να θυμηθούμε ότι ο προκάτοχος του ιωνικού ναού της Αθηνάς Νίκης ναϊσκος σχετίζεται ήδη με τη νικηφόρα ναυμαχία της Σαλαμίνας, στην οποία το αθηναϊκό ναυτικό έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο.

Στις παραστάσεις του θωρακίου της Αθηνάς Νίκης το ηχηρό μήνυμα της νίκης της αθηναϊκής δημοκρατίας εκφράζεται με την επιτήδευση της μορφοπλαστικής γλώσσας που χρησιμοποιείται, τον Πλούσιο ρυθμό⁵⁰. Αν ο Κλέων και η παράταξή του είναι πράγματι οι υπεύθυνοι για την υλοποίηση και τη γλυπτή διακόσμηση του ναού και του θωρακίου της Αθηνάς Νίκης, η πολιτική απόφαση θα οδήγησε ίσως και την καλλιτεχνική έκφραση στη δημιουργία ενός ρυθμού, που εμφανίζεται σε προδρομική μορφή στις περισσότερο εξελιγμένες τεχνοτροπικά μορφές των αετωμάτων του Παρθενώνος και σχετίζεται, όπως έχει υποστηριχθεί στην έρευνα, με τον μαθητή του Φειδία Αγοράκριτο και το εργαστήριό του⁵¹. Η εμφάνιση του πλήρως διαμορφωμένου Πλούσιου ρυθμού στην Αττική γλυπτική τοποθετείται περίπου το 425 π.Χ., οπότε λαξεύονται οι παραστάσεις του θωρακίου ως προγραμματικού μνημείου της νέας τεχνοτροπίας, εφόσον και για την αγγειογραφία η παρουσία των χαρακτηριστικών της διαπιστώνεται μετά από την κάθαρση που πραγματοποίησαν οι Αθηναίοι στη Δήλο στο έτος αυτό⁵².

Κατά πόσον το εικονογραφικό πρόγραμμα του θωρακίου και του γλυπτού διακόσμου του ναού της Αθηνάς Νίκης και η τεχνοτροπική γλώσσα που διαμορφώθηκε όπως φαίνεται τότε για πρώτη φορά για τη διακόσμησή τους είναι προϊόντα της συνεργασίας ενός καλλιτέχνη, του Αγοράκριτου, και μιας πολιτικής προσωπικότητας, του Κλέωνα, κατά το ανάλογο της σχέσης Φειδία και Περικλή στην περίπτωση του Παρθενώνος, αποτελεί μια γοητευτική υπόθεση, που όμως δεν υποστηρίζεται προκειμένου για το ιερό της Αθηνάς Νίκης από την αρχαία παράδοση⁵³.

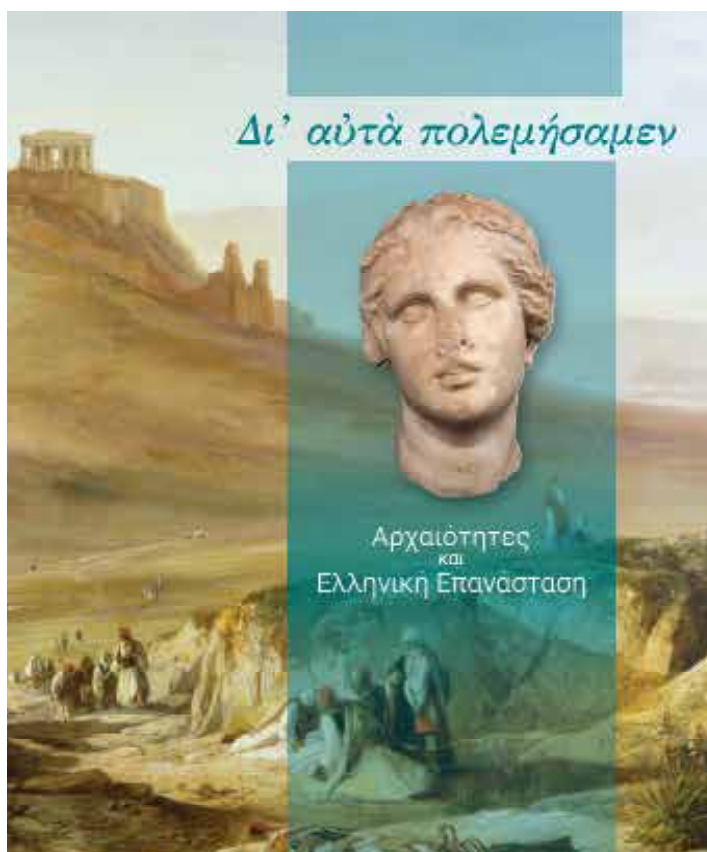

*Μερική άποψη της έκθεσης «Δι' αυτά πολεμήσαμεν.
Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση».*

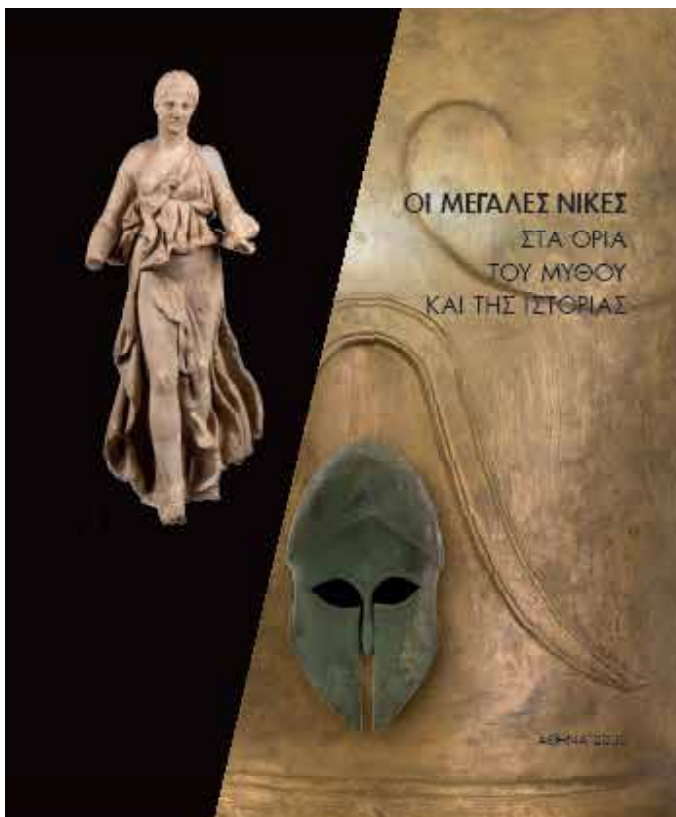
ΕΠΕΤΕΙΑΚΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Μια τριλογία εκδόσεων
για τις διαχρονικές
νίκες των Ελλήνων

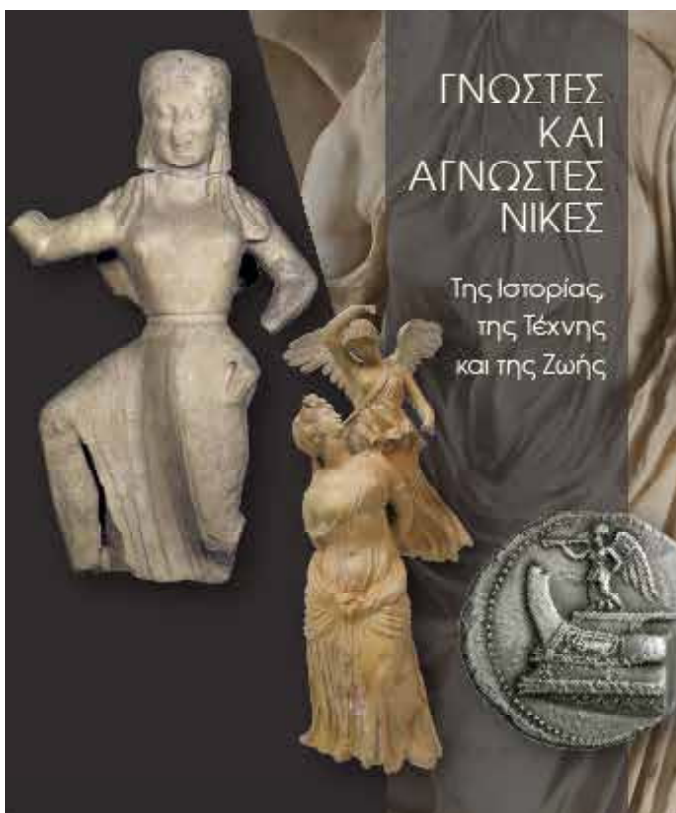
«Δι' αὐτὰ πολεμήσαμεν. Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση». Αθήνα 2019. 472 σελ. ISBN 978-960-386-439-4.

Διατίθεται και σε αγγλική έκδοση με τίτλο "These are what we fought for. Antiquities and the Greek War of Independence", ISBN 978-960-386-441-7.

«Οι Μεγάλες Νίκες, Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας».
Αθήνα 2020. 512 σελ. ISBN 978-960-386-449-3.

Διατίθεται και σε αγγλική έκδοση με τίτλο "Glorious Victories. Between Myth and History", ISBN 978-960-386-441-7.

«Γνωστές και Άγνωστες Νίκες, Της Ιστορίας, της Τέχνης και της Ζωής».
Αθήνα 2021. 432 σελ. ISBN 978-960-386-507-0.

Διατίθεται και σε αγγλική έκδοση με τίτλο "Known and Unknown Nikai, in History, Art and Life".

*Μερική άποψη της έκθεσης «Οι Μεγάλες Νίκες.
Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας».*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ

ΜΑΡΙΑ ΛΑΓΟΠΙΑΝΝΗ-ΓΕΩΡΓΑΚΑΡΑΚΟΥ
Αρχαίες Νίκες. Σημειολογικές προσεγγίσεις για δύο επετειακές εκθέσεις

1. *Νίκη... εσύ που στέκοντας στον πολύχρυσο Όλυμπο στο πλευρό του Δία, κρίνεις το τέλος της αρετής των αθανάτων και των θνητών.*
2. LIMC VI.1, 850-904, λ. Nike (A. Goulaiki-Voutira).
3. Ησίοδος, *Θεογονία*, 384. *Καλλίσφυρος*: αυτή που έχει ωραίους αστραγάλους.
4. Βακχυλίδης, *Επίνικοι*, 5.33.
5. Εκτός από τον Ησίοδο, που δημιούργησε τη γενεαλογία της Νίκης, λυρικοί ποιητές, όπως ο Πίνδαρος, ο Σιμωνίδης και ο Βακχυλίδης, αλλά και οι τραγωδοί Σοφοκλής και Ευριπίδης χάρισαν στη θεϊκή μορφή μορφολογικά χαρακτηριστικά και σημαντικές ιδιότητες. Βλ. σχετικά Thöne 1999, 15-16.
6. Ησίοδος, *Θεογονία*, 383-385. Βλ. εδώ Χ. Τσούλη, *Θεοί Νικηφόροι*. Τα λατρευτικά χρυσελεφάντινα αγάλματα του Ολύμπιου Δία και της Αθηνάς Παρθένου, σ. 68-77.
7. Ησίοδος, *Θεογονία*, 392-399. Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, I.2.
8. Νόννος, *Διονυσιακά*, 2.205 κ.ε., 414 κ.ε., 699-712.
9. Κατά τον Ησίοδο, *Θεογονία*, 399-401, ο Δίας μετά την επικράτησή του θέσπισε τον ιερό όρκο στο όνομα της Στύγας και αποφάσισε να κρατήσει για πάντα κοντά του τη Νίκη και τα αδέρφια της.
10. Στην ελληνική τέχνη η ωραία μορφή δεν αποκτά ποτέ δική της λατρεία. Βλ. σχετικά Gulaki 1981, 134 κ.ε. Επίσης, βλ. εδώ, I. Λεβέντη, *Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Αθηνάς Νίκης και του θαρακίου του*. Οι αθηναϊκές νίκες στη μνημειώδη τέχνη του 5ου αι. π.Χ., σ. 78-101.
11. Thöne 1999, 17-27.
12. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Γ 21. Βλ. σχετικά Α. Μουστάκα, *Αγαλμάτιο φτερωτής γυναικείας μορφής από τη Δήλο, στο Δεσπίνης - Καλτσάς 2014*, 36-41, αρ. I.I.13, εικ. 58-69.
13. Γνωστοί και από τη φυλασσομένη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο ενεπίγραφη βάση. Βλ. σχετικά Α. Μουστάκα, *Ενεπίγραφη βάση από τη Δήλο, στο Δεσπίνης - Καλτσάς 2014*, 41-43, αρ. I.I.13α, εικ. 70-71.
14. Thöne 1999, 18 κ.ε., 77 κ.ε. Π. Βαλαβάνης, *Η Νίκη πανταχού παρούσα στον βίο και στην τέχνη, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 162-177. Χ. Τσούλη, *Νίκης ανάμνησις: απεικονίσεις Νίκης και νικών αγωνιστικών σε λίθινα αττικά αναθηματικά μνημεία, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 178-197. Βλ. επίσης εδώ, Μ. Τόλια-Χριστάκου, *Από τον ποιητικό λόγο στην εικόνα. Η Νίκη και τα σύμβολά της στην εικονογραφία των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων*, σ. 34-67.
15. Thöne 1999, 32-35.
16. Χ. Αβρονιδάκη, *Νίκης αρεστήριον, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 212-217. Μ. Τόλια-Χριστάκου, *Η μνήμη των Περσικών πολέμων, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 218-243.
17. Thöne 1999, 33-35. *Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 41-48.
18. Β. Λαμπρινουδάκης, *Η Νίκη της ζωής, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 148-161. Ευ. Βιβλιοδέτης, *Δαιμονικά ή θεϊκά πλάσματα; Η ερμηνεία των φτερωτών μορφών στη γαμήλια εικονογραφία, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 198-209.
19. Αυθύπαρκτη θεά, με δική της λατρεία, η φτερωτή Victoria των Ρωμαίων δοξάζει τον αυτοκράτορα και τις στρατιωτικές του νίκες. Από τον 2ο αι. μ.Χ. εμπλουτίζεται εννοιολογικά, καθώς εμφανίζεται ακόμη και στην ταφική τέχνη συμβολίζοντας το εσχατολογικό έπαθλο σε όσους διακρίθηκαν στον αγώνα της ζωής. Γενικά, βλ. Hölscher 1967. Ειδικότερα, βλ. εδώ, Μ. Χιδίρογλου, *Νίκες για το παρόν και το επέκεινα*. Ειδώλια, λύχνι και κοσμήματα με μορφή Νίκης από τις Συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, σ. 308-363.
20. Στην παλαιοχριστιανική τέχνη η Victoria μεταμορφώνεται σε άγγελο που κρατά τον σταυρό και τη σφαίρα της ρωμαϊκής οικουμένης. Βλ. εδώ, Β. Παπασευθυμίου, *Νίκη - Victoria*. Οι Νίκες των ρωμαϊκών χρόνων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, σ. 364-383.
21. Α. Γουλάκη-Βουτυρά, *Απεικονίσεις της Νίκης στη σύγχρονη τέχνη, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 286-320.
22. Θ. Κουτσογιάννης, *Οι Θερμοπύλες στην ευρωπαϊκή τέχνη του Νεοκλασικισμού και του Φιλελληνισμού, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 258-273. Δ. Παυλόπουλος, *Η ναυμαχία της Σαλαμίνας στις εικαστικές τέχνες των νεότερων χρόνων, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 274-285.
23. Μ. Λαγογιάννη - Θ. Κουτσογιάννης, *Δι' αυτά πολέμησαμεν. Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 2019.
24. Η έκθεση εγκαινιάστηκε στις 11-2-2020. Βιντεοταινία στο κανάλι YouTube του ΥΠΠΟΑ: <https://youtube/RZSVC3Nhz0A>. Επίσης, ψηφιακή προβολή σε 360°: https://www.namuseum.gr/vr_21.
25. Βλαχογιάννης 1947, Γ1, 128.
26. Βλ. Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου - Θ. Κουτσογιάννης, *«Ένα όνειρο ανάμεσα σε υπέροχα ερείπια ...»*. *Περίπατος στην Αθήνα των περιηγητών, 17ος-19ος αιώνας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 2015.
27. Ο Μακρυγιάννης είχε διαισθανθεί ότι «τ' αγάλματα είναι γερά πράματα» και θα έπρεπε να «χρησιμέψουν διά την πατρίδα». Βλαχογιάννης 1947, Γ1, 126.
28. Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 2020.
29. Εγκαινιάστηκε στις 5-10-2020. Βιντεοταινία στο κανάλι YouTube του ΥΠΠΟΑ: <https://www.youtube.com/watch?v=IArdELnRDDg>. Ψηφιακή προβολή σε 360°: <https://www.namuseum.gr/oi-megales-nikes-sta-oria-toy-mythoy-kai-tis-istorias-psifiki-peiigisi>.
30. Παραστάσεις της προσωποποιημένης Νίκης αναδείχθηκαν μετά τα Περσικά σε προσφιλέ θέμα της αττικής αγγειογραφίας, χωρίς ωστόσο να εμπιέχουν άμεσες αναφορές στο ιστορικό γίνεσθαι.
31. Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου - Θ. Κουτσογιάννης, *Δι' αυτά πολέμησαμεν. Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 2019.
32. Βλ. εδώ, Χ. Τσούλη, *Θεοί Νικηφόροι*. Τα λατρευτικά χρυσελεφάντινα αγάλματα του Ολύμπιου Δία και της Αθηνάς Παρθένου, σ. 68-77.
33. Βλ. εδώ Ό. Παλαγγιά, *Η Νίκη του Παιωνίου*, σ. 102-117 και η ίδια, *Η Νίκη της Σαμοθράκης*, σ. 148-169.
34. Βλ. εδώ, Σ. Αθανασοπούλου - Α. Χατζηπαναγιώτου, *Μικρά καλλιτεχνήματα σε χαλκό, φορείς μεγάλων μνημύτων... Νίκες σε έργα της Συλλογής Μεταλλοτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, σ. 280-303 και Μ. Χιδίρογλου, *Νίκες για το παρόν και το επέκεινα*. Ειδώλια, λύχνι και κοσμήματα με μορφή Νίκης από τις Συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, σ. 308-363.
35. Βλ. εδώ, Γ. Δεσπίνης, *Τα αγάλματα του Θεοχάρη Ρέντη*, σ. 170-197, Χ. Τσούλη, *Το χρονικό μιας περιπλάνησης. Η Νίκη από τα Μέγαρα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, σ. 304-307 και Χ. Αβρονιδάκη, *Η Νίκη των αδύτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, σ. 252-279.
36. Βλ. εδώ, σ. 386-387.

ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ

Από τον ποιητικό λόγο στην εικόνα.

Η Νίκη και τα σύμβολά της στην εικονογραφία των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων

- 1 Ευχαριστώ θερμά τη δρ. Χριστίνα Αβρονιδάκη, αρχαιολόγο και συνάδελφο στη Συλλογή Αγγείων και Έργων Μικροτεχνίας του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, η οποία συγκέντρωσε τα αγγεία με απεικονίσεις Νικών που φυλάσσονται στο Μουσείο. Στον κατάλογο της βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό η παρούσα εργασία.
- 2 Ησιόδος, *Θεογονία*, 383-388. Την ίδια γενεαλογία επαναλαμβάνει και ο Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη Α'*, II, 4-5. Για τις γραπτές πηγές που αναφέρονται στη Νίκη, βλ. *LIMC* VI, 850-851, λ. Nike (Α. Goulaki-Voutira), όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία· Thöne 1999, 15-16.
- 3 Ησιόδος, *Θεογονία*, 388, 403.
- 4 Νόννος, *Διονυσιακά*, II, 700-702.
- 5 Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, 571 κ.ε.
- 6 Σχόλιο στον Αριστοφάνη, *Όρνιθες*, 574.
- 7 Πλίνιος, *Naturalis Historia*, 36.5. Για το μαρμάρινο άγαλμα γυναικείας φερωτής μορφής από τη Δήλο (EAM Γ 21), που έχει συσχετιστεί με τη Νίκη του Αρχέρμου, βλ. *LIMC* VI, 853, αρ. 16 (Α. Moustaka), με την παλαιότερη βιβλιογραφία· Καλτσός 2001, 55, αρ. 59· Thomsen 2011, 165-166, εικ. 67.
- 8 Gerhard 1866. Kieseritzky 1876. Knapp 1876. Kenner 1939. Isler-Kerényi 1969. Thöne 1999. Thomsen 2011.
- 9 Για τις προσωποποιήσεις και την εικονογραφία τους, βλ. Roscher, ML (1897-1909), 2068-2169, λ. Personifikationen abstracter Begriffe (L. Deubner)· Pollitt 1987, 14-15, σημ. 12· Shapiro 1993, 14-16· Borg 2002, 37 κ.ε· Smith 2011.
- 10 Για τις φερωτές μορφές της αρχαϊκής αγγειογραφίας και το πρόβλημα της ερμηνείας τους, βλ. Kenner 1939, 92· Brijder 1983, 116-118, με έμφαση στα μετάλλια των κυλίκων τύπου Σιάννων· Isler-Kerényi 1969· Shapiro 1993, 53-54· Thomsen 2011, σποράδην.
- 11 *CVA Athènes, Musée National* (3) 57 (κείμενο στον πίνακα 47.1-3). Webster 1972, 152. Thöne 1999, 23.
- 12 Όμηρος, *Ιλιάς*, Θ, 398, Λ, 185. Με το ίδιο επίθετο αναφέρεται επίσης στον Ομηρικό Ύμνο στη Δήμητρα, 314· στον Νόννο, *Διονυσιακά*, 20, 251 και 31, 124· στον Ευστάθιο, *Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα*, 3, 179, 17.
- 13 *LIMC* V, 744, αρ. 4, λ. Iris I (Α. Kossatz-Deissmann).
- 14 Για την Ίριδα στην *Ιλιάδα*, βλ. *LIMC* V, 741, λ. Iris I (Α. Kossatz-Deissmann).
- 15 Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο 1971.II-1.I (Beazley, *Para* 19.16 bis· BAPD 350099).
- 16 Φλωρεντία, Museo Archeologico Nazionale 4209 (ABV 76.1, 682· BAPD 300000). Για την εικονογραφία της Ίριδος, βλ. *LIMC* V, 741, λ. Iris I (Α. Kossatz-Deissmann), όπου η παλαιότερη βιβλιογραφία· Thomsen 2011, 247-261.
- 17 Βερολίνο, Staatliche Museen - Antikensammlung F 1775 (Heilmeyer 1988, 76 αρ. 1· Τιβέριος 1996, 74, 256 αρ. 32· BAPD 207). Για την εικονογραφία της Έριδος, βλ. *LIMC* III, 846-850, λ. Eris (H. Giroux)· Shapiro 1993, 51-61· Borg 2002, 106-108· Thomsen 2011, 261-262.
- 18 Isler-Kerényi 1969, 34-35.
- 19 Ησιόδος, *Έργα και Ημέραι*, 24. Στη *Θεογονία* (225-226) αναφέρεται μόνο μία Έρις, η ζοφερή. Με αυτή την Έριδα ταυτίζει η Isler-Kerényi 1969 (ό.π., σημ. 18) και τη μορφή στην κύλικα του Βερολίνου.
- 20 Αντιρρήσεις στην άποψη αυτή εξέφρασε ο Shapiro 1993, 55-57. Για την έννοια της άγαθής Έριδος στα *Έργα και Ημέραι* του Ησιόδου, βλ. επίσης Scodel 2018, 29-33.
- 21 Ερυθρόμορφη λήκυθος κοντά στο στυλ του Ζωγράφου του Βρύγου στις Συρακούσες, Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi (χωρίς αρ. ευρ.) (Thomsen 2011, 170, εικ. 70· BAPD 9026917).
- 22 Ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας του Ζωγράφου του Μονάχου 2335 στη Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο 86.101 (Τιβέριος 1989· BAPD 44648) (υδρία, στεφάνι)· ερυθρόμορφη λήκυθος του Ζωγράφου της Providence στη Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art 07.286.67 (ARV² 641.90· Thomsen 2011, 173 εικ. 72· BAPD 207442) (υδρία)· ερυθρόμορφη πελίκη της Ομάδας του Πολυγνώτου στο Plovdiv, Regional Museum of Archaeology 1812 (ARV² 1044.9, 1562· BAPD 213559) (στεφάνια, κλαδί, φιάλη)· υδρία διακοσμημένη με την τεχνική Six στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο E 251 (CVA London, *British Museum* [6] III I c, πίν. 101.1· BAPD 11818) (φιάλη και θυμιατήριο).
- 23 Ερυθρόμορφη πελίκη του Ζωγράφου του Λυκάωνος στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο E 379 (ARV² 1045.3, 1579· Matheson 1995, 90, πίν. 66· BAPD 213554)· ερυθρόμορφη πελίκη του Ζωγράφου του Λυκάωνος στο Βατικανό, Museo Gregoriano Etrusco 16574 (ARV² 1045.4· Matheson 1995, 90, πίν. 67· BAPD 213555).
- 24 Ερυθρόμορφος καλυκωτός κρατήρας με τον τρόπο του Ζωγράφου του Πηλέα στη Ferrara, Museo Nazionale di Spina 2892 (ARV² 1041.6, 1679· CVA Ferrara [1], πίν. 19.1-2· BAPD 213529).
- 25 Ερυθρόμορφη πυξίδα του εργαστηρίου του Ζωγράφου του Μειδία στην Αθήνα, Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης Αθηνών, A 8922 (Καλτσός - Shapiro 2009, 180-181, αρ. 76 [Μ. Ζαφειροπούλου]).
- 26 Ερυθρόμορφη υδρία στο Βερολίνο, Staatlichen Museen - Antikensammlung F 2634 (ARV² 1187.33· CVA Berlin [9], πίν. 34· BAPD 215723).
- 27 Ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας που μιμείται το στυλ του Ζωγράφου του Κάδμου στη Βιέννη, Kunsthistorisches Museum 1144 (CVA Wien [3], πίν. 118, εικ. 4-5· BAPD 215733). Για την ερμηνεία της παράστασης, βλ. Hooker 1950.
- 28 Αποσπασματική ερυθρόμορφη κύλικα του Μάκρωνος στο Bochum, Ruhr Universität, Kunstsammlungen S1062 (CVA Bochum [2], πίν. 42.3, 44.2· BAPD 13378).
- 29 Αρυβαλλοειδής λήκυθος λευκού βάθους που θυμίζει το στυλ του Ζωγράφου του Schunvalon στις Βρυξέλλες, Musées Royaux d'Art et d'Histoire A 1021 (ARV² 1213.3· CVA Brussels [3], III J b 4, πίν. 5.1· BAPD 216552).
- 30 Καλτσός 2006, 234-235, αρ. 122 (Ε. Βιβλιοδέτης). Σερμπέτη 2007. BAPD 207770.
- 31 Οι παραστάσεις στις οποίες η Νίκη τελεί ή συμμετέχει σε σπονδές ή μεταφέρει τα απαραίτητα για τη σπονδή αγγεία κυριαρχούν στην εικονογραφία της κατά το α' μισό του 5ου αι. π.Χ. Βλ. σχετικά Thöne 1999, 36-58. Σε μία τουλάχιστον παράσταση, σε ερυθρόμορφη πελίκη του Ζωγράφου της Γέννησης της Αθηνάς στο Kurashiki-Ninagawa-Museum 40 (BAPD 275985), σπονδικά αγγεία (οινοχόη και φιάλη) εικονίζεται να κρατά και η Ίριδα, ταυτισμένη με επιγραφή. Πρβλ. επίσης ερυθρόμορφη πυξίδα του Αγάθωνος στο Βερολίνο, Staatliche Museen - Antikensammlung V.1. 3308 (ARV² 977.1· BAPD 213302), όπου τόσο η Νίκη, που αποδίδεται άπτερος, όσο και η Ίριδα, επίσης χωρίς φτερά, συμμετέχουν σε σκηνή λατρευτικού περιεχομένου μαζί με τον Δία και την Ήρα.
- 32 Για το πρόβλημα, βλ. και Arafat 1986.
- 33 Πάνω από το κεφάλι της επιγραφή χωρίς νόημα.
- 34 *LIMC* VIII, 336, αρ. 82, λ. Zeus (M. Tiverios). Ρητά την ταυτίζει με την Ίριδα ο Γ. Καββαδίας, βλ. Τσαγκάρη 2011, 33, αρ. 25 (Γ. Καββαδίας)· Sánchez - Escobar 2015, 376, αρ. 24 (G. Kavvadias).

- 35 Ερυθρόμορφη πελίκη του Ζωγράφου της Villa Giulia στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο 1895.8-31.I (ARV² 622.50· BAPD 207204).
- 36 Αποσπασματική ερυθρόμορφη πελίκη του Ζωγράφου του Άργου στο Βερολίνο, Staatliche Museen - Antikensammlung F 2166 (ARV² 288.5· BAPD 202612)· αποσπασματική ερυθρόμορφη πελίκη του Ζωγράφου του Άργου, κάποτε στο Βερολίνο, Staatliche Museen - Antikensammlung F 2167 (ARV² 288.6· BAPD 202625).
- 37 Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης 690. Για το ανάθημα του Καλλιμάχου στην Ακρόπολη, βλ. Gulaki 1981, 18-27· LIMC VI, 853-854, αρ. 23, λ. Nike (A. Moustaka), με την παλαιότερη βιβλιογραφία· Kohres 1994· Thöne 1999, 18-20· Keesling 2010. Βλ. και εδώ, Δ. Παντερμαλής, Το άγαλμα της Νίκης του Καλλιμάχου, σ. 30-33.
- 38 ARV² 303.10. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020, 21, εικ. 5.
- 39 Ερυθρόμορφη λήκυθος κοντά στο στυλ του Ζωγράφου της Providence στη Μόσχα, Pushkin State Museum of Fine Arts (CVA Moscow [4], πίν. 30.I-3· BAPD 41489).
- 40 Για την προσωποποίηση της Ανάγκης, βλ. LIMC I, 757-758, λ. Ananke (E. Simon), με την παλαιότερη βιβλιογραφία· Smith 2011, 20-21.
- 41 Ο J.D. Beazley (ARV² 520, αρ. 46) ονομάζει τη μορφή Νίκη· ο Nicole 1911, 219, αρ. 1031, ωστόσο, την ταυτίζει με την Ηώ, ενώ και ο H. Immerwahr (CAVI 0868) θεωρεί πιθανότερη την ταύτισή της με την τελευταία. Για το αγγείο, βλ. επίσης Brückner 1907, 103, σημ. 1· LIMC III, 787, αρ. 334, λ. Eos (C. Weiss).
- 42 Για τις παραστάσεις αυτές, βλ. LIMC III, 787-788, λ. Eos (C. Weiss).
- 43 Βλ. σχετικά LIMC III, 758-779, λ. Eos (C. Weiss).
- 44 Τζάχου-Αλεξανδρή 1989, 306. Κατάλογο αγγείων με απεικονίσεις τριποδικών λεβήτων παραθέτει η Benton 1934-1935, 102-108.
- 45 Για θέσεις ανεύρεσης χάλκινων τριποδικών λεβήτων, βλ. Benton 1934-1935, 118 και σποράδην. Για τους χάλκινους τριποδικούς λεβήτες και τη χρήση τους ως επάθλων, βλ. Benton 1934-1935, 114· Κεφαλίδου 1996, 104, σημ. 42, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία· Κεφαλίδου 2007· Τιβέριος 2011, 353, σημ. 20 και 21. Για χάλκινους τριποδικούς λεβήτες από την Αθηναϊκή Ακρόπολη, βλ. Raubitschek 1949, 337 κ.ε.
- 46 CVA Athènes, Musée National (2) III H d, κείμενο στον πίν. 10.
- 47 Όμηρος, *Ιλιάς*, Ψ, 262-265. Τρίποδα αναφέρει ως έπαθλο σε αγώνα αρματοδρομίας στην Ήλιδα και ο Νέστωρ διηγούμενος κατορθώματα της νιότης του (*Ιλιάς*, Ψ, 700).
- 48 Όμηρος, *Ιλιάς*, Ψ, 702. Για τους τρίποδες ως έπαθλα στα Ομηρικά έπη, βλ. Papalexandrou 2005, 28-30. Για τους μυθικούς ταφικούς αγώνες, βλ. Roller 1981· Weiler 1974· Καββαδίας 2010· *ThesCRA* VII, 8, σημ. 21, λ. Festivals and Contests (A. Chaniotis), με βιβλιογραφία. Για την τέλεση ταφικών αγώνων στους ιστορικούς χρόνους (*ἀγών ἐπιτάφιος*) προς τιμήν μυθικών ηρώων, αλλά και ιστορικών προσώπων, βλ. Deubner 1932, 230-231· Amandry 1971, 612-620· *ThesCRA* VII, ό.π.
- 49 Το θέμα, που παριστανόταν στην περίφημη λάρνακα του Κύπελου (Παυσανίας, 5.17.9), αλλά και στον θρόνο του Απόλλωνος Αμυκλαίου (Παυσανίας, 3.18.16), πραγματεύεται ποίημα του Στησιχόρου, από το οποίο σώζονται μόνον αποσπάσματα, βλ. Bowra 1989, τ. Α', 158-160· Davies 1991, 152-153, απ. 178-180.
- 50 Για τον τρίποδα στην εικονογραφία και τα ποικίλα προβλήματα ερμηνείας της απεικόνισής του, βλ. Κεφαλίδου 1996, 104-109. Για την ανάθεση των επάθλων στα ιερά από τους νικητές, βλ. *ThesCRA* VII, 22, σημ. 179, λ. Festivals and Contests (A. Chaniotis), 27, σημ. 238.
- 51 Κεφαλίδου 1996, 108.
- 52 Reisch 1890, 63 κ.ε. *RE* V, 1217, λ. Dithyrambos (O. Crusius).
- 53 Froning 1971, 2 κ.ε., 13 κ.ε. Pickard-Cambridge 1988, 36. Βλ. και Τιβέριος 1988.
- 54 Froning 1971, 1 κ.ε., 13 κ.ε. Pickard-Cambridge 1988, 1 κ.ε., 35 κ.ε.
- 55 Kunisch 1964. *LIMC* VI, 866, αρ. 168-172, λ. Nike (A. Gulaki-Voutira). Κεφαλίδου 1996, 105, σημ. 47 και 48, όπου εκτενής βιβλιογραφία και παραδείγματα από την εικονογραφία. Thöne 1999, 68-69.
- 56 Ό.π., σημ. 30.
- 57 Πρβλ. ερυθρόμορφη πελίκη της Ομάδας του Πολυγνώτου στο Plondin, Regional Museum of Archaeology 1812 (ARV² 1044.9, 1562· BAPD 213559), όπου τέσσερις Νίκες στεφανώνουν κιθαρωδό ή κιθαριστή, ενώ επιγραφές μνημονεύουν τις ισάριθμες νίκες του στα Παναθήναια, τα Νέμεα, τα Ίσθμια και τον Μαραθώνα. Για την επανάληψη της μορφής της Νίκης και την ερμηνεία της, βλ. επίσης Τιβέριος 1989, 48-50.
- 58 *ThesCRA* VII, 22, σημ. 179, λ. Festivals and Contests (A. Chaniotis), όπου παράθεση των αρχαίων πηγών. Γενικά για το στεφάνι και τη στεφάνωση, βλ. Klein 1912· Blech 1982.
- 59 Blech 1982, 127-138.
- 60 Blech 1982, 138-145.
- 61 Σχόλιο στον Πίνδαρο, *Ολυμπιονίκος*, 5.8. Για τις πηγές, βλ. Blech 1982, 109, σημ. 2.
- 62 Για την ανακήρυξη, βλ. Κεφαλίδου 1996, 61-62.
- 63 Ο Harris 1962, 22-23, παρατήρησε ότι όλες οι επιγραφικές μαρτυρίες οι οποίες αναφέρουν τον *ἱερὸν στέφανον* σχετίζονται με το άθλημα του παγκρατίου ή του πεντάθλου. Βλ. επίσης Blech 1982, III, σημ. 12· *ThesCRA* VII, 26, λ. Festivals and Contests (A. Chaniotis).
- 64 *RE* XVIII.1, 33, λ. Olympia (Ziehen). Blech 1982, III, σημ. 12.
- 65 *ThesCRA* VII, 26, σημ. 222, λ. Festivals and Contests (A. Chaniotis).
- 66 Harris 1962, 19-21. *ThesCRA* VII, 22, σημ. 123, λ. Festivals and Contests (A. Chaniotis).
- 67 Πλούταρχος, *Συμποσιακῶν Προβλημάτων*, 723, B, 5-6. Παυσανίας, 8.48.2.
- 68 Παυσανίας, 8.48.3. Αντίστοιχη αναφορά και στον Πλούταρχο, *Θησεύς*, 21.3. Για τις πηγές, βλ. Blech 1982, III, σημ. 19, με βιβλιογραφία.
- 69 Σχόλιο στην *Εκάβη* του Ευριπίδη, 573· Σούδα, λ. Περιαιγιόρομοι. Για τη φυλλοβολία και τον περιαιγιόρομο, βλ. Giglioli 1950· Blech 1982, 112 κ.ε.· Κεφαλίδου 1996, 52-60, όπου εκτενής ανάλυση και σχολιασμός των πηγών και της εικονογραφίας.
- 70 Σούδα, ό.π., σημ. 69, «*κύκλω περιπορευόμενους τοὺς ἀθλητὰς ἐπαγείρειν καὶ λαμβάνειν τὰ διδόμενα*».
- 71 Για τις ταινίες, βλ. Blech 1982, 113, σημ. 21· Κεφαλίδου 1996, 55-56, 62-66.
- 72 Καλτσάς 2004, 336, αρ. 206 (X. Αβρονιδάκη). Αβρονιδάκη 2007.
- 73 Δίων Χρυσόστομος, *Διογένης ἡ ἰσθμικός*, 14. Την ίδια σημασία ἴσως ἔχουν οι *μίτρες* που αναφέρονται στις πηγές, βλ. σχετικά Κεφαλίδου 1996, 55-56, σημ. 14.
- 74 Valavanis 1990, 352. Βαλαβάνης 1991, 109. Κεφαλίδου 1996, 64-66, 69-72. Κεφαλίδου 2004.
- 75 Για την πολυσημία των συμβόλων αυτών, βλ. Κεφαλίδου 1996, 70 κ.ε., με βιβλιογραφία.
- 76 Blech 1982, 177-181. Thöne 1999, 94.
- 77 Βαλαβάνης 1991, 157-158.
- 78 Η Κεφαλίδου 2004, 76, αναφέρει διαστακτικά τη μορφή αυτή ως κήρυκα· ο Valavanis 1990, 343, σημ. 81, τη θεωρεί κριτή (βραβέα) και αποδίδει την απεικόνισή της με κλαμίδα και πέτασο σε παρερμηνεία του αττικού προτύπου από τον Βοιωτό αγγειογράφο.
- 79 Κεφαλίδου 2004, 76, εικ. 3.

- 80 Ό.π., σμ. 72.
- 81 Για τους βραβείς, βλ. Schween 1911· Βαλαβάνης 1991, 138-141· Κεφαλίδου 1996, 49.
- 82 Βαλαβάνης 1991, 146-152.
- 83 Βλ. Blech 1982, 117-121· Κεφαλίδου 1996, 92, σμ. 62· Schäfer 1996.
- 84 Πρβλ. ενδεικτικά μετάλλιο ερυθρόμορφης κύλικας του Ζωγράφου του Αντιφώντος στο Braunschweig, Herzog Anton Ulrich Museum 558 (ARV² 340.70· BAPD 203503)· μετάλλιο ερυθρόμορφης κύλικας του Ονήσιμου στη Χαϊδελβέργη, Ruprecht-Karls-Universität 62 (ARV² 324.69· BAPD 203319)· αλάστρο λευκού βάθους που ως προς το στυλ συγκρίνεται με τον Ζωγράφο του Χυτηρίου στο Βερολίνο, Staatlichen Museen - Antikensammlung F 2258 (ARV² 405· BAPD 204394).
- 85 Καλτσάς 2001, 88-89, αρ. 152.
- 86 IG II² 2311, 78. Για το αγώνισμα, βλ. Kyle 1987, 193-194· Kyle 2015, 157.
- 87 Για την απεικόνιση των αθλητών σε έργα πλαστικής, βλ. Τσοούλη 2020.
- 88 IG II² 2311.
- 89 *Αθηναίων Πολιτεία*, 60, 3 «ἔστι γὰρ ἄθλα τοῖς μὲν τὴν μουσικὴν νικῶσιν ἀργύριον καὶ χρυσά...».
- 90 Τιβέριος 1989, 31-33, σμ. 57, όπου συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για την απονομή μετάλλινων αγγείων ως ἐπάθλων.
- 91 ARV² 1123.1. Τζάχου-Αλεξανδρή 1989, 317, αρ. 202. BAPD 214854. Πρβλ. επίσης ερυθρόμορφο ελκωτό κρατήρα του Ζωγράφου της Altamura στην Padula, Museo Archeologico Provinciale della Lucania Occidentale (χωρίς αρ. ευρ.) (ARV² 590.8 bis· BAPD 206825).
- 92 Πρβλ. ερυθρόμορφο καλυκτώ κρατήρα με τον τρόπο του Ζωγράφου του Πηλέα στο Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο E 460 (ARV² 1041.2· BAPD 213525), όπου η Νίκη πετά προς το μέρος του μουσικού κρατώντας δύο φιάλες, τη μία μέσα στην άλλη. Για το θέμα, βλ. Τιβέριος 1989, 30· Thöne 1999, 48· Κεφαλίδου 1996, 101-102.
- 93 Συγκεντρωμένες από την Thöne 1999, 48, σμ. 223. Βλ. και Robinson 1942, 180-181, σμ. 37. Πρβλ. επίσης Καλλίμαχος (σπ. 22) «κάλπιδες οὐ κόσμου σύμβολον ἀλλὰ πάλης».
- 94 IG I³ 585. Κεφαλίδου 1996, 114, αρ. 9.
- 95 Graef - Langlotz 1933, πίν. 89. CAVI 1484.
- 96 Ό.π., σμ. 88.
- 97 Deubner 1932, 215, σμ. 2. Parke 2000, 140, σμ. 110.
- 98 Η τέλεση αγώνων είναι γνωστή μόνο από τις επιγραφές σε ἐπάθλα, βλ. σχετικά Amandry 1971, 615, αρ. 11· Κεφαλίδου 1996, 117, αρ. 22. Για τα Ανάκεια, βλ. Deubner 1932, 216.
- 99 Τα ἐπάθλα, μεταξύ των οποίων και λέβητες, φέρουν την επιγραφή ΑΘΕΝΑΙΟΙ ΑΘΛΑ ΕΠΙ ΤΟΙΣ ΕΝ ΤΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ. Βλ. Vanderpool 1969· Amandry 1971, 605-610, 615· Κεφαλίδου 1996, 116, αρ. 21· Jung 2006, 63-64· Guggisberg 2008, 292-293. Για τους επιτάφιους αγώνες, βλ. και παραπάνω, σμ. 48.
- 100 Diehl 1964, 176-179. Amandry 1971, 615. Κεφαλίδου 1996, 116, αρ. 19.
- 101 Amandry 1971, 617-618, αρ. VIII. Ζαφειροπούλου 2004, 59-60, εικ. 24.
- 102 Κεφαλίδου 1996, πίν. 61, G14. BAPD 5556. Η απεικόνιση στην κύρια όψη του αγγείου, εντός μονόπτερου ναΐσκου, μιας αναεκλιμένης γυμνής ανδρικής μορφής με τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά του Ηρακλή θεωρήθηκε ως υπαινιγμός τέλεσης της λαμπαδηδρομίας στο πλαίσιο κάποιας γιορτής προς τιμήν του ήρωα. Βλ. σχετικά Walter 1937· Deubner 1932, 226-227· Κεφαλίδου 1996, 102, 223, Λ14, όπου προτείνεται η ταύτιση της γιορτής με τα Ηράκλεια του Μαραθώνα. Βλ. επίσης Petrakis 2018, ο οποίος συζητά την περίπτωση ταύτισης της μορφής με τον Διόνυσο.
- 103 Ό.π., σμ. 72.
- 104 Πλούταρχος, *Περί του Σωκράτους Δαιμονίου*, 587d. Έπαθλο σε θηβαϊκούς αγώνες αποτελεί και μία χάλκινη υδρία στην Providence, Rhode Island School of Design, που φέρει την επιγραφή ΤΟΝ ΘΗΒΑΙΣ ΑΙΘΛΟΝ σε βοιωτικό αλφάβητο, βλ. Robinson 1942, 180-182, εικ. 12-13· Diehl 1964, 217-218, αρ. Β 107· Papazarkadas 2014, 229, σμ. 29. Για τους αγώνες στη Θήβα, βλ. Robinson 1942, 180 κ.ε.: Papazarkadas 2014, 229-230. Τέλεση Ηρακλείων γνωρίζουμε και από τη γετονική Ερέτρια, όπως μαρτυρεί η αναθηματική επιγραφή ΕΡΕΤΡΙΑΘΕΝ ΑΘΛΟΝ ΠΑΡ ΗΕΡΑΚΛΕΟΣ σε χάλκινο λέβητα του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. στην Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο X 1318 (ΓΛΑΕ 1890, 95· Robinson 1942, 180, σμ. 29· Κεφαλίδου 1996, 116, αρ. 18).
- 105 Για απεικονίσεις της Νίκης με άφλαστον μετά τους Περσικούς πολέμους, βλ. Thöne 1999, 115-116· Τόλια-Χριστάκου 2020, 240-241.
- 106 Για το θέμα, βλ. Beazley - Caskey 1963, αρ. 160, όπου συγκεντρωμένα παραδείγματα· LIMC VI, 865-866, αρ. 159-167, λ. Nike (A. Gulaki-Voutira)· Rabe 2008· Lissarrague 2014.
- 107 Μηρούσκαρη 1998. Thöne 1999, 64-73. Λεβέντη 2014, 100-106, με συζήτηση των παλαιότερων απόψεων. Βλ. επίσης εδώ, Ι. Λεβέντη, Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Αθηνάς Νίκης και του θωρακίου του, σ. 78-101.
- 108 Βοστώνη, Museum of Fine Arts 20.187. Αποδίδεται στον Ζωγράφο του Τροπαίου (ARV² 857.2· BAPD 212473).
- 109 Τόλια-Χριστάκου 2020, 221, εικ. Ι. BAPD 30667.
- 110 Shapiro 2009.
- 111 Βλ. και Thöne 1999, 69-70.
- 112 ARV² 1467.107. BAPD 230315.
- 113 Βλ. Thöne 1999, 115, 153, αρ. FI-F4. Πρβλ. επίσης θραύσμα ερυθρόμορφου αγγείου (πελίκης;) στο Κίελο, Antikensammlung B 789 (BAPD 43426).
- 114 Όπως εύστοχα επισήμανε ο J.D. Beazley (Beazley - Caskey 1963, αρ. 160).
- 115 Οξφόρδη, Ashmolean Museum 1931.9 (ARV² 1069.2· BAPD 214406).
- 116 Βρυξέλλες, Musées royaux d'Art et d'Histoire A 2078 (ARV² 1043.4· BAPD 213546).
- 117 Για τις παραστάσεις «αναχωρήσεων» πολεμιστών και την πολυσημία τους, βλ. Spiess 1992· Καβαβιάς 2000, 109-111· Matheson 2005· Matheson 2009· CVA Athens (7), 57 (κείμενο στον πίν. 40), όπου εκτενής βιβλιογραφία. Για την απεικόνιση της Νίκης σε σκηνές «αναχωρήσεων», βλ. Lonis 1979, 250-253· LIMC VI, 876, αρ. 304-314· Thöne 1999, 45-47.
- 118 Πρβλ. ενδεικτικά τη Β' όψη μελανόμορφου κιονωτού κρατήρα στην Ohama, Joslyn Art Museum 1965.166 (BAPD 25697)· Α' όψη ερυθρόμορφου κιονωτού κρατήρα του Ζωγράφου του Οπωρώνα στη Νέα Υόρκη, Metropolitan Museum of Art 25.78.45 (ARV² 523.6· BAPD 205883). Για την απεικόνιση ιπτάμενου πτηνού ως καλού οιωνού σε παραστάσεις «αναχωρήσεων» πολεμιστών στην αγγειογραφία, βλ. Dillon 2017, 155-157, 159-166.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ

Θεοί Νικηφόροι. Τα λατρευτικά χρυσελεφάντινα αγάλματα του Ολύμπιου Δία και της Αθηνάς Παρθένου

- 1 Η βιβλιογραφία για το θέμα είναι ιδιαίτερα εκτενής. Στο πλαίσιο μιας τόσο σύντομης μελέτης έχει γίνει επιλογή της πλέον σχετικής και πρόσφατης.
- 2 Ως Νικηφόρος απεικονίστηκε τον 4ο αι. π.Χ. και ο Δίας Σωτήρας του Κηφισόδοτου στον Πειραιά, γνωστός μόνο από φιλολογικές πηγές (Γαυσανίας, Ι.1.3· Πλίνιος, *Φυσική Ιστορία*, 34.74). Goulaki-Voutira 1992, 868, αρ. 206.

- 3 Hurwit 2005, 136.
- 4 Γύρω στο 460 π.Χ. φιλοτέχνησε ένα σύνταγμα αγαλμάτων στους Δελφούς, αφιερωμένο στους νικητές της μάχης, με το ένα δέκατο των λαφύρων της, σύμφωνα με τον Πausανία (10.10.1-2). Τα δεκατρία χάλκινα αγάλματα απεικόνιζαν τους θεούς Αθηνά και Απόλλωνα, τον στρατηγό Μιλτιάδη, νικητή της μάχης, και τους δέκα επώνυμους ήρωες. Από το ένα δέκατο των λαφύρων της ίδιας μάχης που δόθηκε στους Πλαταιείς κατασκευάστηκε, επίσης από τον Φειδία, το ακρόλιθο κολοσσικό λατρευτικό άγαλμα της Αθηνάς Αρείας στις Πλαταιές (Pausanias, 9.4.1· Ploutarchos, *Αριστείδης*, 20.3). Harrison 1996, 34-38. Davison 2009, 39-44.
- 5 Για την πρώιμη χρονολόγηση των έργου, γύρω στα 460-450 π.Χ., βλ. Harrison 1996, 28-34· Hurwit 2004, 79-84· Strocka 2005, 123· Lougouva-Ast 2006, 223-224· Davison 2009, 279· Meyer 2017, 188-189. Για την αποσυσχέτισή του από τη χρηματοδότηση της δεκάτης των λαφύρων της μάχης και τη σύνδεσή του με το Περίκλειο πρόγραμμα, βλ. Palagia 2013.
- 6 Hurwit 2004, 63, εικ. 56. Palagia 2013, 122-123. Meyer 2017, 186-187, σημ. 1472, 191-193, εικ. 275, με συγκεντρωμένες τις παλαιότερες απόψεις.
- 7 Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία σε Nick 2002· Davison 2009, 69-272· Meyer 2017, 193-194, σημ. 1539.
- 8 Meyer 1989, 166-167, 244-245, αρ. A70, A75, A93, A109, A129. Nick 2002, 255-257. Meyer 2017, 206-208.
- 9 Karanastassis 1987, 323-339, 401-411. Nick 2002, 177-205, 236-254. Για πρόσφατη δημοσίευση θραύσματος κεφαλής ρωμαϊκού αντιγράφου κολοσσίου μεγέθους στο EAM, βλ. Damaskos 2008.
- 10 Βλ. πρόσφατα De Catalaÿ - Kan 2009· Iakowβίδου 2010, 437-451, με παλαιότερη βιβλιογραφία.
- 11 Nick 2002, 254-255. Γενικά για αντίγραφα του έργου, βλ. Leipen 1971, 2-16· Goulaki-Voutira 1992, 866-868· Lapatin 2001, 63-79· Davison 2009, 155-259· Lapatin 2018, 50-52· Palagia 2019, 333-343.
- 12 Ενδεικτικά, βλ. Leipen 1971, 3-4, αρ. 2· Karanastassis 1987, 408, αρ. B1 12· Καλτσάς 2001, 104, αρ. 187· Davison 2009, 106-107, αρ. 6· Lapatin 2018, 50· Palagia 2019, 333-334.
- 13 Leipen 1971, 3, αρ. 1. Karanastassis 1987, 410, αρ. B1 13. Καλτσάς 2001, 106, αρ. 190. Davison 2009, 171-172, αρ. 7. Για σχολιασμό των αντιγράφων και διάφορων αποκαταστάσεων της Αμαζονομαχίας της ασπίδας, βλ. πρόσφατα Davison 2009, εικ. 6.38-6.40· Palagia 2019, 336-340.
- 14 Η ύπαρξη ή μη του κίονα κάτω από το χέρι του πρωτότυπου λατρευτικού αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου έχει αμφισβητηθεί από ορισμένους μελετητές, καθώς σε πρώιμες απεικονίσεις του έργου (πήλινο σύμβολο από την Αγορά και πήλινο ανάγλυφο από την Όλυμπο, Davison 2009, αρ. 95 και 66 αντίστοιχα, βλ. εδώ, εικ. 1) αποδίδεται το ιερό φίδι κάτω από το προτασσόμενο χέρι της θεάς με τη Νίκη. Θα μπορούσε το φίδι να έχει μετατοπιστεί από την αρχική του θέση κάποια στιγμή πριν από την εποχή του Pausanias, που το περιγράφει δίπλα στην ασπίδα, βλ. McK. Camp 1996, 241 κ.ε.: Lapatin 2001, 67· Nick 2002, 167-171· Palagia 2019, 335-336. Δεν υπάρχει, εντούτοις, γενική αποδοχή αυτής της άποψης, τόσο για λόγους στατικών και αισθητικών, αλλά και διότι υπάρχουν πρώιμες απεικονίσεις του έργου με κίονα κάτω από το χέρι της Αθηνάς (Nick 2002, πίν. 17, 1-3, 18.3), ενώ τα περισσότερα ρωμαϊκά περίοπτα αντίγραφα απεικονίζουν το φίδι δίπλα στην ασπίδα, Leipen 1971, 36-40· Harrison 1996, 42-43· Meyer 2017, 197, σημ. 1569, 1571.
- 15 Για προτάσεις απόδοσης άλλων αγαλμάτων Νικών σε αντίγραφα της Νίκης της Αθηνάς Παρθένου, βλ. Carpenter 1958· Lapatin 2018, 52-53.
- 16 Donnay 1968, 22-25. Lapatin 2018, 50.
- 17 Harrison 1982, 53-65. Harrison 1996, 51-52. Palagia 2019, 335.
- 18 Harrison 1996, 51-52, εικ. 19-20. Palagia 2019, 335, εικ. 12.5, με παλαιότερη βιβλιογραφία. Λιάσκα - Τσόγκα 2021.
- 19 Harrison 1996, 41, 48. Meyer 2017, 199, 201, 439, 441. Palagia 2019, 346. Ο συσχετισμός του περιεχομένου και του μυθολογικού διακόσμου του λατρευτικού αγάλματος με τον αρχιτεκτονικό διάκοσμο του ναού επαναλαμβάνεται και στον Δία της Ολυμπίας και έχει θεωρηθεί εφεύρημα του Φειδία (Ridgway 1999, 196, 199· Hurwit 2005, 141-142).
- 20 Meyer 2017, 438, 442.
- 21 Palagia 2019, 349-350.
- 22 Lapatin 2001, 80. Davison 2009, 361-397. Lapatin 2011.
- 23 Βλ. ενδεικτικά Franke 1984, 329-331, πίν. 51, αρ. 19-21 και 23-24, πίν. 52, αρ. 2-3· Grote 1992, 895· Kremydi-Sicilianou 1997, 365-366, αρ. 491-506. Για νομίσματα και σφραγιδολίθους, βλ. Richter 1966, πίν. 53-54.
- 24 Vogelphohl 1980. Davison 2009, 384-394. Palagia 2019, 352-356.
- 25 Guilmet 2007, 184-185, εικ. 3. Roquet 2017. Κουτσογιάννης 2018, 406-407, εικ. 13.
- 26 Schiering 1999. Lapatin 2001, 81-83.
- 27 Ιγνατιάδου 2013, 296-297, με παλαιότερη βιβλιογραφία και αναλυτική τεκμηρίωση των δεδομένων αποσυσχέτισης του ευρήματος από το έργο του Φειδία. Άλλωστε, όπως πολύ σωστά σημειώνει η ίδια, αν η Νίκη είχε γυάλινα στοιχεία, ο Pausanias θα το ανέφερε. Βλ. επίσης Palagia 2019, 350-351.
- 28 Βλ. και εδώ, Ό. Παλαγγιά (Νίκη Παιωνίου), με παλαιότερη βιβλιογραφία.
- 29 Barringer 2011, 64. Barringer 2015, 26, σημ. 22, όπου και αντικρούσεις της μαρτυρίας του Pausanias.
- 30 Barringer 2011, 64.
- 31 Hurwit 2005, 137-138, 141. Barringer 2015, 26-27. Για τον διάκοσμο του ναού, βλ. πρόσφατα Kyrielleis 2006· Willers 2011· Trianti 2012· Patay-Horvát 2015.
- 32 Harrison 1996, 62. Palagia 2019, 357.
- 33 Hurwit 2005, 141, σημ. 38. Palagia 2019, 357.
- 34 Harrison 1996, 61-62.
- 35 Barringer 2015, 32.
- 36 Harrison 1996, 60. Anagnostou-Laoutides 2011, 30-31.
- 37 Overbeck 1959, 712. Harrison 1996, 60, σημ. 208.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΒΕΝΘΗ

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Αθηνάς Νίκης και του θωρακίου του.

Οι αθηναϊκές νίκες στη μνημειώδη τέχνη του 5ου αι. π.Χ.

- 1 Λεμπιδάκη 2013, 368-370, σημ. 25. Meyer 2017, 23-25, εξαρχής λατρευόταν στο ιερό η Αθηνά από την οποία προήλθε η Αθηνά Νίκη.
- 2 Λεμπιδάκη 2013, 371-372, σημ. 29-30.
- 3 Mark 1993, 93-98.
- 4 Λεμπιδάκη 2013, 389-390.
- 5 Για τη φειδική Αθηνά Παρθένο, βλ. Παλαγγιά 2019, 349-358, εικ. 3, 5-6. Για την ετοιμοπόλεμη Αθηνά Παρθένο, βλ. Davison 2009, 152.
- 6 Μουσείο Ακροπόλεως, αρ. ευρ. 4734+2605+2447: Λεμπιδάκη 2013, 383, σημ. 99· Meyer 2017, 26, σημ. 141, 182, εικ. 267. Leventi 2021.
- 7 Περιβαλλόταν από περίπου τραπεζοειδή περίβολο και χρονολογήθηκε μετά τη νίκη του Κίμωνα στον Ευρυμέδοντα από τον Gill 2001, 260, εικ. 1. Γενικά, χρονολογείται στο α' μισό του 5ου αι. π.Χ. Γρβλ. Λεμπιδάκη 2013, 373, σημ. 38· Shear 2016, 393-394.

- 8 Goette 2016, 134-135, εικ. 10.
9 Gill 2001, 261.
10 Schultz 2001, 19-28. Gill 2001, ιδ. 278. Schultz 2009, 128, σημ. Ι, με βιβλιογραφία, 148-152. Λεβέντη 2014, 57-64, ιδ. 64.
11 Gill 2001, 265-276. Πρβλ. Λεβέντη 2014, 57-58.
12 Για τα γεγονότα αυτά, βλ. Kallet 2016, 26-31, σημ. 35.
13 Βλ. Λεβέντη 2014, 60-61.
14 Λεβέντη 2014, 61, σημ. 166. Meyer 2017, 26, σημ. 138.
15 Schultz 2001, 40. Λεβέντη 2014, 61. Stewart 2019, 86-87, αρ. 5-6. Ο Shear 2016, 346-348, θεωρεί ότι ο ναός, που είχε αρχίσει να κατασκευάζεται τη δεκαετία του 430 π.Χ., ολοκληρώθηκε ταυτόχρονα με αυτά τα αναθήματα.
16 Schultz 2002β.
17 Λεβέντη 2014, 90-92, σημ. 291.
18 Schultz 2002α, 220-221, 233-238. Schultz 2002β.
19 Λεβέντη 2014, 92-93.
20 Shear 2001, 808-809. Λεβέντη 2014, 92, σημ. 294, με βιβλιογραφία.
21 Λεβέντη 2014, 93, σημ. 297.
22 Λεβέντη 2014, 93, σημ. 298. Πρβλ. Kallet 2016, 32-37, για τη σύνδεση με αυτές τις νίκες ή και με προηγούμενες εναντίον των Πελοποννησίων προκειμένου για το ανάθημα των Δελφών.
23 Για τα πρώτα γεγονότα του πολέμου, βλ. Kallet 2009, 98-101.
24 Lippman - Scahill - Schultz 2006, 559-560. Kallet 2009, 110-118.
25 Lippman - Scahill - Schultz 2006, ιδ. 551-556, εικ. 4-6.
26 Lippman - Scahill - Schultz 2006, 552-553, 560, εικ. 2-3.
27 Harrison 1997, 110-116, εικ. 2-3.4.7. Λεβέντη 2014, 67-68, εικ. 10-11.
28 Λεβέντη 2014, 67-68. Πρβλ. Harrison 1997· Λεβέντη 2020, 264.
29 Λεβέντη 2014, 70-73.
30 Harrison 1997, 116, εικ. 9-15. Palagia 2005, 184-185. Λεβέντη 2014, 73-76.
31 Λεβέντη 2014, 74-82.
32 Harrison 1997, 119-120, εικ. 16-17 (βόρεια), 18-19 (δυτική).
33 Schultz 2009, ιδ. 153, εικ. 28-30.
34 Meyer 2017, 339-345.
35 Δεσπίνης 1974. Despinis 1988. Schultz 2002α, 75-91, εικ. 4,5-4,10, 4,15-4,26. Λεβέντη 2014, 82-86.
36 Schultz 2001. Τα ακρωτήρια είχαν μέγιστο ύψος: το κεντρικό 1,70 και τα πλάγια 0,95 μ.
37 Schultz 2001, 18-38, εικ. 12, 15, 20.
38 Schultz 2001, 18-24, 28.
39 Schultz 2001, 30-36, εικ. 18-23. Για τις Νίκες του Παρθενώνος, βλ. Λεβέντη 2014, 88, σημ. 284.
40 Λεβέντη 2014, 88-90.
41 Πρβλ. Stewart 1985, 67-70. Hölscher 1997, 157.
42 Simon 1985/1986, 26-27, σημ. 95.
43 Μπρούσκαρη 1998, 77-105, πίν. 1-74. Λεβέντη 2014, 100-102.
44 Hölscher 1997, 155-156, ο οποίος σημειώνει γνωστές περιπτώσεις από τα αναθήματα και την εικονογραφία για την προσφορά αρσενικών βοοειδών στην Αθηνά, ιδίως εκτός του πλαισίου καθιερωμένων εορτών της.
45 Kunisch 1964, 64-73, για τον Δία. Ο Jameson 1994 θεώρησε τις θυσίες εξιλαστήριες για την ομαλή έκβαση μάχης. Ο Hölscher 1997, 149-155, προκρίνει τους θεούς της ανατολικής ζωφόρου.
46 Simon 1985/1986. Simon 1988. Simon 1997.
47 Μπρούσκαρη 1998, 84.
48 Μπρούσκαρη 1998, 202-205, πίν. 58. Για το θέμα αυτό, βλ. και Leventi 2021. Πρβλ. για τα ανάγλυφα, Mangold 1993, 41-42, 46, 49, πίν. 8,3 και 9,1.
49 Thöne 1999, 64-73. Λιγότερο πιθανή είναι η θέση του Kalogeropoulos 2003, ο οποίος, ανάγοντας τη διακόσμηση του θωρακίου στη δεκαετία 420-410 π.Χ., αναγνωρίζει σε αυτήν αλληγορίες της αττικής νεολαίας.
50 Βλ. Stewart 2019, 90.
51 Δεσπίνης 1971, 170-174. Μπρούσκαρη 1998, 58-59, 65-66.
52 Burn 1987, 7-11.
53 Βλ. Λεβέντη 2014, 98-99, σημ. 319.
- ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ**
Η Νίκη του Παιωνίου
- 1 Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, Treu 1897, 182-194. Hölscher 1974. Palagia 2016. Βλ. και Kreikenbom 2004, 198-199, εικ. 125a-b· Kyrieleis 2011, 94-96, εικ. 103.
2 Για τον πεσσο, βλ. Herrmann 1972.
3 Herrmann 1972, 253-255. Βλ. και εδώ, σ. 116 με σημ. 35.
4 Herrmann 1972, 253-255. Laroche - Jacquemin 2016. Βλ. και εδώ, σ. 116.
5 ΜΕΣΣΑΝΙΟΙ ΚΑΙ ΝΑΥΓΙΑΚΤΙΟΙ ΑΝΕΘΕΝ ΔΙΙ / ΟΛΥΜΠΙΩΙ ΔΕΚΑΤΑΝ ΑΠΟ ΤΩΜ ΠΟΛΕΜΙΩΝ / ΠΑΙΩΝΙΟΣ ΕΠΟΙΗΣΕ ΜΕΝΔΑΙΟΣ / ΚΑΙ ΤΑΚΡΩΤΗΡΙΑ ΠΟΙΩΝ ΕΠΙ ΤΟΝ ΝΑΟΝ ΕΝΙΚΑ. Dittenberger - Purgold 1896, αρ. 253. Meiggs - Lewis 1988, αρ. 74. Jeffery 1990, 206, αρ. 12-13, πίν. 71. Osborne - Rhodes 2017, 382-385, αρ. 164, πίν. 14.
6 Osborne - Rhodes 2017, 382, αρ. 164.
7 Jeffery 1990, 205, 365, αρ. 33.
8 Ματθαίου - Μαστροκώστας 2000-2003, 453-454. Matthaίου 2011, 48.
9 Ρώμη, Centrale Montemartini. La Rocca 1985, 25, πίν. ΙΙ.
10 Το μόνο σωζόμενο αντίγραφο της Νίκης που κρατούσε η Αθηνά Παρθένος βρίσκεται στο αγαλμάτιο του Βαρβακείου, Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Γ 129. Harrison 1982, 63-64, εικ. 16a-c. Palagia 2019, 333-336, εικ. 12.4.
11 Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, αρ. ευρ. S 2354 (εικ. 12). Κεφαλή Hertz στη Ρώμη, Palazzo Venezia. Προτομή στο Μουσείο του Βατικανού, αρ. ευρ. 1589. Harrison 1982, 53-65, εικ. 14-15. Palagia 2019, εικ. 12.5.
12 Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς, αρ. ευρ. S 312. Gawlinski 2014, 56-58.
13 Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου, αρ. ευρ. Ma 525. Kreikenbom 2004, 199, εικ. 126.
14 Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης, αρ. ευρ. 973. Rolley 1999, εικ. 103.
15 Schultz 2001, 31.
16 Για την ανατολική πρόσοψη του ναού του Δία και την επισκευή των ακρωτηρίων μετά τον σεισμό του 4ου αι. π.Χ., βλ. Grunauer 1981, με τον πίν. 29 να απεικονίζει τα επισκευασμένα ακρωτήρια.
17 Θουκυδίδης, Ι.103.3. Διόδωρος Σικελιώτης, ΙΙ.84.7-8. Luraghi 2008, 186. Matthaίου 2011, 45. Kallet 2016, 16-19.
18 Luraghi 2008, 189. Kallet 2016, 27-28.
19 Βλ. Matthaίου 2011, 51: οι Οζολοί Λοκροί, τους οποίους ο Θουκυδίδης αναφέρει ως συμμάχους των Αθηναίων κατά τις εκστρατείες του Δημοσθένη, περιλαμβάνουν και τους κατοίκους της Ναυπάκτου.
20 Matthaίου 2011, 47-48. Kallet 2016, 17.
21 Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών. Ματθαίου - Μαστροκώστας 2000-2003. Matthaίου 2011. Osborne - Rhodes 2017, 380-382, αρ. 163.
22 Matthaίου 2011, 49.
23 Matthaίου 2011, 48.
24 Luraghi 2008, 193. Kallet 2016, 32-33.
25 Ματθαίου - Μαστροκώστας 2000-2003, 453. Osborne - Rhodes 2017, 382-385, αρ. 164.
26 Η πιο γνωστή αναθηματική επιγραφή που αναφέρει λάφυρα μάχης, αλλά όχι το όνομα του εκθρού, είναι η επιγραφή των Περσικών πολέμων στη Στοά των Αθηναίων στους Δελφούς: Meiggs - Lewis 1988, αρ. 25· Jacquemin - Mulliez - Rougemont 2012, 46-47, αρ. 20· Bommelaer - Laroche 2015, 177, εικ. 56· Jacquemin - Laroche 2019, 183, σημ. 3.
27 Ο Luraghi (2008, 188) τη χρονολογεί στη δεκαετία του 450.
28 Θουκυδίδης, 3.105-114. Ο Θουκυδίδης (114.1) αναφέρει αναθήματα σε αθηναϊκά ιερά από λάφυρα αυτής της εκστρατείας,

- 29 Θουκυδίδης, 4.36. Luraghi 2008, 189. Kallet 2016, 29-31.
- 30 Ο Hölscher (1974, 74-75, σημ. 9) επίσης διατύπωσε την υπόθεση ότι η Νίκη του Παιωνίου προέρχεται από λάφυρα διαφορετικών μαχών της περιόδου του Αρχιδαμείου πολέμου, επειδή οι Ναυπάκτιοι, που συνοπογράφουν την αναθηματική επιγραφή, δεν έλαβαν μέρος στη μάχη της Σφακτηρίας όπως οι Μεσσήνιοι.
- 31 Lippman - Scahill - Schultz 2006.
- 32 Luraghi 2008, 191, σημ. 67.
- 33 Jacquemin - Laroche 1982, 192-204. Bommelaer - Laroche 2015, 280, εικ. 69. Laroche - Jacquemin 2016.
- 34 [Μ]ΕΣΣΑΝΙΟΙ[Ι] ΚΑΙ ΝΑΥΠΑΚΤΙΟΙ[Ι] ΑΝΕΘ[Ε]ΞΑΝ ΑΥΠΟ ΚΑΛΥΔΩΝΙΩΝ ΔΕΚΑΤΑΝ ΤΥΩΙ ΑΠ[Ρ]ΟΛΩΝΙ[Ι]. SEG 32.550. Osborne - Rhodes 2017, 384.
- 35 Laroche - Jacquemin 2016, 88-92.
- 36 Luraghi 2008, 188.
- 37 Αναφέρεται από τον Θουκυδίδη (3.94-98). Για την εκστρατεία αυτή, βλ. Luraghi 2008, 189· Kallet 2016, 34-35. Για τη χρονολόγηση του πεσού των Δελφών, βλ. Palagia 2016, 82.
- 38 Jacquemin - Laroche 1982, 205-207. Laroche - Jacquemin 2016.
- 39 Bommelaer - Laroche 2015, 280-281. Laroche - Jacquemin 2016.
- 10 Hamiaux 2001, εικ. 7.
- 11 Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, εικ. 144.
- 12 Για τον τύπο του πλοίου της Νίκης, βλ. Gabrielsen 1997, 92-93· Hamiaux 2006, 53-56. Ταύτιση με τετρήρη: Stewart 2016, 404· Stewart, στο Clinton κ.ά. 2020, 565-567, εικ. 8 (υποδοχές κουπιών).
- 13 Mark 1998. Hamiaux 2006, 53-56.
- 14 Για τον περίβολο, βλ. Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, 174-179· Wescoat 2020, 311-315.
- 15 Wescoat κ.ά. 2020, 52-53.
- 16 Ο La Rocca (2018, 30) υποστηρίζει ότι η Νίκη ήταν στημένη μέσα σε ναΐσκο.
- 17 Wescoat 2020, 312-313.
- 18 Η Wescoat (2020, 314, εικ. 19.9), κύρια ερευνητρια του ιερού, δεν παίρνει θέση αν πρόκειται για ναΐσκο ή ανοικτό περίβολο.
- 19 Wescoat 2013, 64. Wescoat κ.ά. 2020, 53. Clinton κ.ά. 2020, 558-560.
- 20 Wescoat 2020, 311. Clinton κ.ά. 2020, 558.
- 21 Green 1990, 30, εικ. 12. Mørkholm 1991, 77-78, πίν. X, 162. Knell 1995, 86, εικ. 66. Hamiaux 2001, εικ. 9. Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, εικ. 56.
- 22 IG IV 1180-1183. IG IV² 306D. Palagia 2010, εικ. 10.11. Kansteiner κ.ά. 2014, αρ. 2455. Neudecker 2018, 149-150.
- 23 Lindos II, αρ. 88. *L'Agorà di Cirene* III,1, 62-64, εικ. 4-5. Basch 1987, 362-363. Hamiaux 2006, 43, εικ. 48-49. Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, 167, εικ. 150.
- 24 Gabrielsen 1997, 88. Βλ. παραπάνω, σημ. 13.
- 25 Lindos II, αρ. 169. Gabrielsen 1997, 88, πίν. 5. La Rocca 2018, 31, εικ. 28-29.
- 26 *L'Agorà di Cirene* III,1, 66. Grandjean - Salvati 2000, 77.
- 27 *L'Agorà di Cirene* III,1. Hamiaux 2006, 43, εικ. 47.
- 28 *L'Agorà di Cirene* III,1, 110.
- 29 *L'Agorà di Cirene* III,1, 78-80, 98, 132-134.
- 30 Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1829. *L'Agora di Cirene* III,1, εικ. 39-40. Kaltsas 2002, αρ. 616. Kaltsas - Shapiro 2008, 88-89, αρ. 35.
- 31 Knell 1995, 87-88, εικ. 67.
- 32 Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου. Φιλήμονος-Τσοποτού 2013 (όπου απαριθμεί και άλλα παραδείγματα επιτυμβίων πλοίων).
- 33 Ο Mark (1998, 157-158) ταύτισε το πλοίο με τριημολία, την οποία θεωρούσε ροδιακή. Στη Ρόδο απέδωσε το μνημείο και ο Stewart (στο Clinton κ.ά. 2020, 567-568), παρόλο που ταύτισε το πλοίο με τετρήρη.
- 34 Χαρακτηριστικό παράδειγμα αγαλαμτικής βάσης από λάρτιο λίθο είναι η βάση του αναθήματος του Πολυκλή από την ακρόπολη της Λίνδου, Lindos II, αρ. 57. Για τη χρήση λαρτίου λίθου σε αγαλαμτικές βάσεις της Ρόδου, βλ. Merker 1973, 6· Bairami 2017, 337-338. Για τα λιγοστά γλυπτά από λάρτιο λίθο, βλ. Hamiaux 2006, 55, σημ. 142· Bairami 2017, 338. Για το πλοίο της Νισύρου από λάρτιο λίθο (εικ. 19), βλ. παραπάνω, σημ. 32.
- 35 Τελευταία, την υπόθεση αυτή διατύπωσε ξανά ο Stewart, στο Clinton κ.ά. 2020, 563-565.
- 36 Clinton κ.ά. 2020, 556-557.
- 37 Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου, αρ. ευρ. Ma 4194. Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, 166-167, εικ. 149. Clinton κ.ά. 2020, 552-558, εικ. 2a.
- 38 Hamiaux 2006, 55-57.
- 39 Κεφαλή Ήλιου, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου, αρ. ευρ. E49, Bairami 2017, αρ. κατ. 017, πίν. 50-53. Αφροδίτη, Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου, αρ. ευρ. 13634, Bairami 2017, αρ. κατ. 002, πίν. 5. Η Bairami παραδέχεται τον εκλεκτικό χαρακτήρα της ροδιακής γλυπτικής αλλά επιμένει στη ροδιακή καταγωγή του γλύπτη της Νίκης της Σαμοθράκης: 455-463.
- 40 Βερολίνο, Μουσείο Περγάμου. Carpenter 1960, 203. Mark 1998, 157. Ridgway 2000, 151. Palagia 2010, 159. Queyrel 2016, 191. Meyer 2019, 408-411. Για τη Γιγαντομαχία του βωμού της Περγάμου, βλ. Queyrel 2005· Massa-Pairault 2007· Scholl 2016.
- 41 Scholl 2016, εικ. 55, 62.
- 42 Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης, αρ. ευρ. 972. Μπρούσκαρη 1998, 119-128, πίν. 2, 4.
- 43 Για τα ονόματα των καλλιτεχνών του βωμού, βλ. Queyrel 2005, 109-111.
- 44 De Luca - Radt 1999, 120-125. Η Massa-Pairault (2007, 24-28) χρονολογεί τον βωμό κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ευμένους Β' (197-158 π.Χ.). Ο Queyrel (2005, 123-125) κατεβάζει τη χρονολόγηση στη βασιλεία του Αττάλου Β' (158-138 π.Χ.).
- 45 Palagia 2010. Stewart 2016.
- 46 Η ιδέα αυτή οφείλεται στον Benndorf κ.ά. 1880, 84-86, και την αναβίωσε πρόσφατα ο Bernhardt 2014.
- 47 Πρώτος το πρότεινε ο Thiersch 1931. Βλ. και Mark 1998. Για την πρόμνη στον βρόχο, βλ. παραπάνω, σημ. 25.
- 48 Mark 1998, 157-158. Βλ. Hamiaux (2006, 52-55), για μια επισκόπηση του συσχετισμού με τη Ρόδο και τα προβλήματα που προκύπτουν.
- 49 Η Ridgway (2000, 150-156) είχε ήδη επισημάνει τη σιωπή των πηγών για επι-

ΟΛΓΑ ΠΑΛΛΑΓΙΑ Η Νίκη της Σαμοθράκης

- 1 Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου, αρ. ευρ. Ma 2369. Hamiaux 1998, 27-32. Για την εύρεση του αγάλματος αλλά και την τεχνική του, βλ. Hamiaux 2001· Hamiaux 2004. Λεπτομερής ανάλυση των κατασκευαστικών στοιχείων της βάσης, Hamiaux 2006.
- 2 Βλ. Hamiaux - Laugier - Martinez 2014.
- 3 Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, 100-102.
- 4 Η προέλευση του μαρμάρου ήταν γνωστή από παλιά αλλά πρόσφατα επιβεβαιώθηκε από εργαστηριακή ανάλυση, βλ. Maniatis κ.ά. 2012, 270-271.
- 5 Knell 1995, 69-81, εικ. 9-12, 60-64. Lehmann 1998, 35, 91, εικ. 38. Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, 174-179. Wescoat 2020, εικ. 19,10.
- 6 Για το βάθρο, βλ. επίσης Hamiaux - Laugier - Martinez 2014, 119-124, 154-163.
- 7 Hamiaux 1998, 32-33. Hamiaux 2004, 107-109, εικ. 73-77.
- 8 Hamiaux 2004, εικ. 9-11, 13-15.
- 9 Hamiaux 2004, 95-107.

- σημες επαφές μεταξύ των Ροδίων και της Σαμοθράκης. Για τους Ροδίους μύστες στα μυστήρια της Σαμοθράκης, βλ. Clinton κ.ά. 2020, 557.
- 50 Για το πορτραίτο του Φιλίππου Ε', βλ. Lehmann 1998, 106, 163, εικ. 80· Wescoat 2010, 9-10, εικ. 3.5· Clinton κ.ά. 2020, 562.
- 51 Badoud 2018. Αντίθετη άποψη εξέφρασε ο Stewart (2016, 404). Clinton κ.ά. 2020, 551-552.
- 52 Ridgway 2000, 156.
- 53 Για τον Περσέα, βλ. Hammond - Walbank 1988, 490-559.
- 54 Mørkholm 1991, 164, πίν. XXXIX, 593-594 (νομισματοκοπέιο Αμφίπολης).
- 55 Queyrel 2016, 191.
- 56 Πλούταρχος, *Βίος Μαρκέλλου*, 30.4.
- 57 *Samothrace I*, αρ. 55a-63. Για το ρωμαϊκό ενδιαφέρον για τη Σαμοθράκη, βλ. και La Rocca 2018.
- 58 Dimitrova 2008, 244. La Rocca 2018, 41-42.
- 59 Stewart 2016. Stewart, στο Clinton κ.ά. 2020, 563-570.
- 60 Green 1990, 431.
- 61 Για τα γεγονότα αυτά, βλ. και *Samothrace I*, αρ. 113-127.
- 62 Πλούταρχος, *Βίος Αιμιλίου Παύλου*, 28.4.
- 63 Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών. Hammond - Walbank 1988, 613-617. Jacquemin 1999, 340, αρ. 348, 350, αρ. 424. Κολώνια 2006, 339-344. Taylor 2016.
- 64 Λίβιος, 45.42.1. Διόδωρος Σικελιώτης, 31.8.10. Πλίνιος, *Φυσική Ιστορία*, 34.13. La Rocca 2018, 41, σημ. 102.
- 65 Palagia 2010. Την πρόταση αυτή δέχθηκε και ο La Rocca (2018, 40-42). Η Wescoat (2013, 75) επισήμανε ότι τα ρωμαϊκά μνημεία του 2ου αι. π.Χ. δεν συνήθιζαν να απεικονίζουν αλληγορικές μορφές όπως η Νίκη αλλά ρωμαϊκά πορτραίτα ή μεταποιούσαν ήδη υπάρχοντα ελληνικά μνημεία. Ο Carpenter (1960, 204) απέδωσε τη Νίκη σε Περγαμινό γλύπτη και την ερμήνευσε ως μνημείο του στόλου της Περγάμου που συνεργάστηκε με τους Ρωμαίους εναντίον του Περσέα.
- 66 Knell 1995, 82-101, εικ. 68 (επετειακό νόμισμα του Αυγούστου για τη ναυμαχία του Ακτίου), 77 (θέατρο του Πομπηίου).
- 67 Wescoat 2020, 211.
- 1969· LIMC VI, λ. Nike 810-904: αρχαϊκή εποχή (Α. Moustaka), κλασική εποχή (Α. Goulaki-Voutira) και ελληνιστική εποχή (U. Grote)· Thöne 1999. Για την αποστολή φωτογραφιών ευχαριστώ ιδιαίτερα τους δρ. Δ. Τσαγκάρη (Alpha Bank) και Δ. Γεροθανάση, MA (Nomos AG). Ορισμένες φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο της Banque Nationale de France (BNF), Département Monnaies, Médailles et Antiques. Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι λόγω των γνωστών δυσκολιών πρόσβασης στις βιβλιοθήκες κατά τη διάρκεια της συγγραφής αυτού του πονήματος δεν ήταν πάντοτε δυνατή η πλήρης βιβλιογραφική ενημέρωση.
- 2 Δεσπίνης - Καλτσός 2014, 36-41, αρ. ευρ. 21, με εκτενή βιβλιογραφία (Α. Μουστάκα).
- 3 Δεσπίνης - Καλτσός 2014, 41-43, αρ. ευρ. 21a, με εκτενή βιβλιογραφία (Α. Μουστάκα).
- 4 Seltman 1921.
- 5 Ό.π.
- 6 Την άποψη αυτή ακολούθησαν και πολλοί άλλοι, όπως για παράδειγμα ο Franke 1984, 14-26, ο οποίος μάλιστα τοποθετεί τις παλαιότερες κοπές περί το 525/515 π.Χ.
- 7 Για το ζήτημα αυτό, βλ. *Coins of Olympia* 2004 (κεφ. The Coinage of the Eleans for Olympia, άνευ αριθμού σελ.).
- 8 Kyrieleis 2011, 36-38.
- 9 Imhoof-Blumer 1871. Bellinger - Berlincourt 1962. *Νίκη - Victoria* 2004. Τσέλεκας 2005.
- 10 Πρόκειται για κοπή του 432 π.Χ. (εικ. 4), πρβλ. Τσαγκάρη 2007, 194, αρ. 124.
- 11 Ποικίλες ερμηνείες που σχετίζονται κυρίως με τους αθλητικούς αγώνες οφείλονται στους Gabrić 1958, 201-208· Jongkees 1968, 51-63· Lacroix 1974, 13-21.
- 12 Πρβλ. Μουστάκα 1992, 39-43, όπου επιχειρείται η σύνδεση με πολεμικές νίκες και σε συνδυασμό με τη σημασία των πολυάριθμων πήλινων μορφών Νίκης των υστεροαρχαϊκών χρόνων που επιστέγγαζαν ορισμένους από τους Θησαυρούς ως ακρωτήρια, βλ. Μουστάκα 1992, 41.
- 13 Patay-Horvath 2013.
- 14 Και με βάση την εμφάνισή τους σε θησαυρούς θεωρεί ότι αποτελούν έναν κλειστό εικονογραφικό κύκλο που δεν πρέπει να χρονολογηθεί ως το 420 π.Χ., βλ. Patay-Horvath 2013, 18.
- 15 Ηρόδοτος, 9.77.
- 16 Sinn 1994.
- 17 Πausανίας, 5.23.1-3.
- 18 Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 17.
- 19 Mallwitz - Herrmann 1980, 95-96, αρ. 57, με παλαιότερη βιβλιογραφία.
- 20 Mallwitz - Herrmann 1980, 96, αρ. 58, με παλαιότερη βιβλιογραφία.
- 21 Την πιθανή έμμεση ανάμιξη της Αθήνας υπό τον Κίμωνα στην πραγματοποίηση του έργου αυτού υποστήριξε με ενδιαφέροντα επιχειρήματα ο Kyrieleis 2012/2013, 105-106.
- 22 Βλ. παραπάνω, σημ. 10.
- 23 Boehringer 1929. Kraay - Hirmer 1966. Η βιβλιογραφία για τη νομισματική παραγωγή των Συρακουσών είναι εξαιρετικά εκτεταμένη. Για τον λόγο αυτό επιβάλλεται πολύ μικρή επιλογή.
- 24 Οικονομίδου 1996, 212-213, αρ. 39.
- 25 Στον οπισθότυπο του νομίσματος αυτού εμφανίζεται όμως κάτω από το κεφάλι της Αρέθουσας και το όνομα του χαρκτη Ευμένους.
- 26 Τσαγκάρη 2007, 72-73, αρ. 39.
- 27 Για τη νομισματική παραγωγή της Κατάνης, βλ. Manganaro 1992.
- 28 Τσαγκάρη 2014, 168-169, αρ. 43-45.
- 29 Για τη νομισματική παραγωγή της Μεσσήνης, βλ. Caccamo Caltabiano 1993.
- 30 Για τη νομισματική παραγωγή του Ακράγαντα, βλ. Westermark 2018.
- 31 Τσαγκάρη 2007, 68-69, αρ. 37.
- 32 Για τη νομισματική παραγωγή της Καμάρινα, βλ. Jenkins 1977· Westermark 1980.
- 33 Τσαγκάρη 2014, 166-167.
- 34 Regling 1906, αρ. 732. Holloway - Jenkins 1983. Destrooper 1979.
- 35 Nomos AG, Auction I.
- 36 Τσαγκάρη 2014, 138-139.
- 37 Franke - Hirmer 1964, 71-73, εικ. 84, άνω αριστερά. Kraay - Hirmer 1966, 242.
- 38 Για το θέμα της Νίκης ως ηνιόχου, πρβλ. *Νίκη - Victoria* 2004, 78-80 (Π. Μ.).
- 39 Για τη νομισματική παραγωγή του Τάραντα, βλ. Fischer-Bossert 1999.
- 40 Αρ. 793.
- 41 Baldwin Brett 1924, pl. I.10. Franke - Hirmer 1964, 148, εικ. 202 κέντρο.
- 42 Για τη νομισματική παραγωγή των Αβδήρων, βλ. May 1966· Chryssanthaki-Nagle 2007.
- 43 May 1966, αρ. 349.
- 44 Για το θέμα αυτό, βλ. την αναλυτική παρουσίαση στο Bellinger - Berlincourt 1962, 21-43.
- 45 Τσαγκάρη 2009, 44-45, αρ. 31.
- 46 Οικονομίδου 1996, 238 αρ. 135.
- 47 Για τα νομίσματα του Δημητρίου Πολιορκητή, βλ. Newell 1927.
- 48 Τσαγκάρη 2007, 126-127, αρ. 78.
- 49 Τσαγκάρη 2007, 96-97, αρ. 55.
- 50 Για τα νομίσματα του Λυσιμάχου, βλ. Müller 1858.
- 51 BMC 5, III.1.

ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ

Η Νίκη στην εικονογραφία των αρχαίων ελληνικών νομισμάτων

I Η βιβλιογραφία για το θέμα είναι πολύ πλούσια. Εδώ παρατίθεται μια μικρή επιλογή: Studniczka 1898· Isler-Kerényi

- 52 Για τα νομίσματα των Σελευκιδών, πρβλ. ανάμεσα στην πλούσια βιβλιογραφία Newell 1938, 426γ· Erikson 2019.
- 53 Για το θέμα της Νίκης με τρόπαιο, πρβλ. *Νίκη - Victoria* 2004, 73-77 (Γ. Σ.).
- 54 Caccamo Caltabiano 2010.
- 55 Nomos AG, Auction 3, Lot no. 161.
- 56 Nomos AG, Auction 19, Lot no. 36.
- 57 Franke - Hirmer 1964, 71-72, εικ. 84, δεξιά κάτω. Η ίδια επιγραφή συναντάται και πλάι στη γυναικεία κεφαλή σε μια μοναδική μέχρι σήμερα έκτη από ήλεκτρο, κοπή της Μυτιλήνης, που σύμφωνα με την Hurter 2001 χρονολογείται στο 370-360 π.Χ.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ

Η Νίκη του Αυτοκράτορα.

Τα αγάλματα Νικών από τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού ως μέσο προβολής της δύναμης και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας

- * Για την παραχώρηση των σχεδίων και των ψηφιακών αναπαραστάσεων είμαι ευγνώμων στους Χ. Κανελλόπουλο, Δ. Τσαλκάνη και Μ. Πετράκη και για τις φωτογραφίες στην Ε. Μπαρδάνη και το αρχείο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.
- 1 Βλ. Κουμανούδης 1885, 13-25· Κουμανούδης 1886, 10-11. Από τον Πιπτάκη αναφέρεται ότι το 1815 ο λόρδος Guilford ανέσκαψε μέρη της Βιβλιοθήκης ανακαλύπτοντας πολλά «λείψανα αγαλμάτων», βλ. Πιπτάκης 1860, 2021· Κουμανούδης 1885, 22. Μια καλή σύνοψη των απόψεων των περιηγητών σχετικά με την ταυτότητα του μνημείου μάς παρέχει ο Sisson 1929, 50-53. Βλ. επίσης Κνιθάκης - Μαλλούχου - Τιγγινάγκα 1986, 107-124· Τιγγινάγκα 2007, 392-394· Sourlas 2014β, 20-26.
- 2 I.18.9. Το χωρίο αυτό του Παισαβίου έχει κατά καιρούς ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως από τους μελετητές και έχει αναλόγως οδηγήσει σε πολλαπλές διαφορετικές ταυτίσεις το κτήριο της Βιβλιοθήκης, βλ. αναλυτικά Σούρλας 2018, 391. Για την ταύτιση του χώρου με το Πάνθεον, βλ. Ferrero 1975, 172-185· Martini 1985, 188-191. Για την ταύτιση του χώρου με το Πανελλήνιο, βλ. Monaco - Corcella - Nuzzo 2014, 49-60· Corcella - Monaco - Nuzzo 2015, III-156.
- 3 Σχετικά με τις ομοιότητες με το Templum Pacis, βλ. Τιγγινάγκα 1999, 290· Bergemann 2010, 54-62· Di Cesare 2014, 735-736 και 743, όπου συγκεντρωμένη

- ολή η παλαιότερη βιβλιογραφία. Επίσης, βλ. Meneghini 2014, 284-299.
- 4 Shear 1981, 375-376.
- 5 Βλ. Sisson 1929, 63-66· Shear 1981, 374-377· Coarelli 1991, 79-81· Castrén 1994, 2-3· Karivieri 1994· Calandra 1998· Étienne 2004, 197-198· Coarelli 2009, 72-75· Calandra 2010, 30-34· Di Cesare 2010, 243· Di Cesare 2016, 171-172, ενώ ο Kyrielleis το ταυτίζει με αυτοκρατορικό Forum, Kyrielleis 1976, 431-438. Βλ. επίσης Σουρλας 2018, 391, όπου και σχετική βιβλιογραφία σχετικά με την ταύτιση και τη λειτουργία του κτηρίου.
- 6 Για τις επιπτώσεις στο κτήριο της Βιβλιοθήκης από την επιδρομή των Ερούλων, βλ. Karivieri 1994, 102-104· Χωρέμη-Σπεταισιέρη - Τιγγινάγκα 2008, 116-118. Ενδεχομένως, καταστροφές στο μνημείο, άγνωστο όμως ακόμα σε ποια έκταση, να είχε προξενήσει και η επιδρομή των Βησιγόθων του Αλάρικου στην Αθήνα το 396 μ.Χ. Για την ιστορία και τις επεμβάσεις στο μνημείο κατά τους ύστερους χρόνους της αρχαιότητας και τον μεσαίωνα, βλ. Κνιθάκης - Μαλλούχου - Τιγγινάγκα 1986, 107-124· Τιγγινάγκα 1999, 297-299· Τιγγινάγκα 2007, 392-394· Μπούρας 2010, 66-68, 148-154· Bazzecchi 2014/2015, 234-240· Κανελλόπουλος - Σούρλας 2018, 423-433. Για τις πρόσφατες ανασκαφές στο Ξενοδοχείο «Αίολος» και τα ευρήματα εκεί, που σχετίζονται με την επιδρομή των Ερούλων και την ανέγερση του λεγόμενου υστερορωμαϊκού τείχους εντός της περιμέτρου της Βιβλιοθήκης, βλ. Σούρλας 2013, 149-168· Sourlas 2014α, 299-306.
- 7 Για τις κατηγορίες των γλυπτών που ήταν στις επιλογές διακόσμησης των κτηρίων των βιβλιοθηκών κατά τη ρωμαϊκή εποχή, βλ. Spinola 2014, 154-175. Για τα γλυπτά της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, βλ. Σούρλας 2018, 391-417. Μετά από μελέτη των ανασκαφικών σημειώσεων του Στέφανου Κουμανούδη, των ετών 1885-1886, που φυλάσσονται στο αρχείο της Αρχαιολογικής Εταιρείας, προκύπτει ότι ο ίδιος εντόπισε πορτραίτο του αυτοκράτορα Αδριανού, ανατολικά του πύργου του Έλγιν, δηλαδή στη νοτιοανατολική πλευρά του χώρου, στις 18 Νοεμβρίου 1885. Η πληροφορία αυτή επικυρώνει χωρίς πλέον αμφιβολία την ταύτισή του με το πορτραίτο αρ. ευρ. EAM 632, βλ. Σούρλας 2018, 393.
- 8 Το γλυπτό σήμερα φυλάσσεται στην αποθήκη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού με αρ. ευρ. BA 1387.

- 9 Πέρα από την προφανή ομοιότητα, στην άποψη αυτή συνηγορούν και οι μετρήσεις, καθώς το σωζόμενο τμήμα του πέλματος, σωζόμενου μήκους 0,215 και πλάτους στο ύψος του μεταταρσίου 0,12 μ., είναι ακριβώς όμοιο με το ανάλογο της πληρέστερα σωζόμενης Νίκης. Το άγαλμα της Νίκης με αρ. ευρ. BA 395 εκτίθεται σήμερα σε ειδικά διαμορφωμένο εκθεσιακό χώρο, μαζί με άλλα ευρήματα από τον αρχαιολογικό χώρο.
- 10 Για το άγαλμα της Νίκης, βλ. Χωρέμη 1989, 13-14· Spetsieri-Choremi 1995, 137-147· κυρίως Spetsieri-Choremi 1996, 363-390, πίν. 73-79.
- 11 Βλ. Spetsieri-Choremi 1996, 371-372, πίν. 77, 1-4. Το τμήμα της κεφαλής, διαστ. 0,30x0,235 μ., από λευκό πεντελικό μάρμαρο, φυλάσσεται στην αποθήκη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού με αρ. ευρ. BA 1065.
- 12 Οι διαστάσεις της μεγάλης εντομίας είναι 0,10x0,12 και έχει βάθος 0,12 μ.
- 13 Θεμελιώδες για τον εικονογραφικό τύπο είναι το σύγγραμμα του A. Hölscher, *Victoria Romana*, Mainz am Rhein 1967.
- 14 Ενώπιον του χρυσού αγάλματος της Νίκης, το οποίο έστησε ο Οκταβιανός στην Curia Iulia, το κτήριο συνεδριάσεων της Συγκλήτου, θα ορκίζονταν στο εξής οι συγκλητικοί. Μπροστά από τον βωμό της Νίκης τοποθετήθηκε η ασπίδα που δόθηκε στον Αύγουστο ως διακήρυξη της αρετής του (clipeus virtutis), γεγονός που μεταφέρθηκε στην εικονογραφία κυρίως των νομισμάτων. Βλ. Dio Cassius 51.22.1-22. Για τις γραμματειακές πηγές γενικώς για το θέμα, βλ. Hölscher 1967, 7, αρ. 14 και 6-17. Για την προέλευση του πρωτοτύπου από ελληνιστικά έργα της Νότιας Ιταλίας, βλ. Hölscher 1967, 12-17. Την αντίθετη άποψη ως προς την ταύτιση της Νίκης των νομισμάτων με τη Νίκη στην Curia Iulia έχουν οι Bellinger - Berlincourt 1962, 52-53. Επίσης, βλ. Hafner 1989, 553-558.
- 15 Βλ. Hölscher 1967, 17-22· Kremydi-Sicilianou 2003, 63-84. Ωστόσο, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι Νίκη επί σφαιράς χρησιμοποιήθηκε στην εικονογραφία κοπών της Κυρηναικής που χρονολογούνται πριν από τη μάχη του Ακτίου, μεταξύ των ετών 31-28 π.Χ., βλ. BMCRE I, 687-688, 690.
- 16 Κατά τη Χωρέμη, η καλλιγραφική απόδοση των οφθαλμικών απολήξεων των πτυκώσεων στα σκέλη θυμίζει ανάλογο τρόπο απόδοσης των πτυκώσεων σε έργα του Νεοαττικού εργαστηρίου της εποχής του Αυγούστου. Επιπροσθέτως,

- παρατηρεί ομοιότητες με άγαλμα Αύρας από την περιοχή του Ιλισού, σήμερα στο EAM, αρ. ευρ. 228, καθώς και σε τρεις άλλες μορφές Νικών από περιοχές της Ιταλίας, όλες θεωρούμενα έργα της ίδιας περιόδου, βλ. Spetsieri-Choremi 1996, 381-382.
- 17 Spetsieri-Choremi 1996, 387-389.
- 18 Spetsieri-Choremi 1996, 389-390. Βλ. επίσης Burkhardt 2016, 130-131, ο οποίος τονίζει τη σημασία της Νίκης κατά την ύστερη αυτή περίοδο, όπου η παρουσία της θεωρείται ότι αντανάκλα την αξία του δωρητή, σε αυτή την περίπτωση του Ερκουλίου.
- 19 Spetsieri-Choremi 1996, 386, σημ. 102.
- 20 Η Χωρέμη βρίσκει ομοιότητες με τη λεγόμενη Ηπιόνη από τον ναό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, του πρώιμου 4ου αι. π.Χ., κυρίως στην αντιθετική δήλωση του κορμού αλλά και στην απόδοση της πτυχολογίας, όπως επίσης και με μορφές από τη ζωφόρο του Ερεχθείου, το θωράκιο της Αθηνάς Νίκης αλλά και με τη ζωφόρο από τον ναό του Απόλλωνα στη Φιγάλεια, βλ. Spetsieri-Choremi 1996, 381-387.
- 21 Βλ. Inan 1975, 43-47, αρ. 9, πίν. XXI, 133-134, αρ. 64, πίν. LXIV. 1-3, 134, αρ. 65, πίν. LXIV. 4, 183, αρ. 129, πίν. LXXXVII.2· Gulaki 1981, 195, αρ. 4, πίν. 164, 75, εικ. 32-33, 76, εικ. 33-34· Αριστοδήμου 2012, 143, 354-355, αρ. κατ. 277.1-277.5, πίν. 41.7-41.11.
- 22 Inan 1975, 133-134, αρ. 64, πίν. LXIV. 1-3. Gulaki 1981, 75-76, εικ. 32-33.
- 23 Inan 1975, 134, αρ. 65, πίν. LXIV. 4. Gulaki 1981, 76, εικ. 33-34.
- 24 Αυτή η υπόθεση βασίζεται κυρίως στη σύνδεση νομισματικών κοπών αυτοκρατόρων μετά από την επικράτησή τους σε κάποια εκστρατεία ή μάχη, όπως λ.χ. η νίκη του Αυγούστου κατά των Πάρθων, κοπή του Βεσπασιανού προς τιμήν του Τίτου για την επιτυχημένη εκστρατεία κατά των Εβραίων κ.ο.κ., βλ. σχετικά Hölscher 1967, 17-19. Θα πρέπει εδώ να αναφέρουμε ότι η απεικόνιση Νίκης επί σφαίρας σε νομισματικές κοπές στον ελλαδικό χώρο είναι σχετικά περιορισμένη. Εμφανίζεται για πρώτη φορά σε κοπές του Τιβερίου από την Κόρινθο και εντοπίζεται επίσης στη Θεσσαλονίκη, σε κοπές των Φιλιππων του Ιου αι. μ.Χ., σε κοπές του κοινού των Μακεδόνων, σε κοπές του Θεσσαλικού κοινού επί Νέρωνα, σε κοπές της Θήβας επί Γάλβα, καθώς και σε κοπές των Στοβών από την εποχή των Φλαβίων. Με βάση τα παραπάνω, έχει θεωρηθεί ότι η εικόνα της Νίκης επί σφαίρας στις ανατολικές επαρχίες δεν συνδέεται απαραίτητα με κάποιο σημαντικό πολεμικό γεγονός, αλλά είναι βασικά η εικόνα της παγκόσμιας επικυριαρχίας του αυτοκράτορα, βλ. Kremydi-Sicilianou 2003, 71-74.
- 25 Spetsieri-Choremi 1995, 146. Spetsieri-Choremi 1996, 381. Κατά μία άλλη άποψη, η εικόνα του φιλειρηνιστή αυτοκράτορα Αδριανού είναι καθοδηγούμενη από τους ιστορικούς μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, όπου στο πρόσωπο του Αδριανού, που δεν διεξήγαγε αιματηρές εκστρατείες, έβλεπαν τον ιδανικό ηγέτη, βλ. Opper 2008, 21-22. Στο ίδιο αποτέλεσμα συνέβαλε, κατά άλλους, η έκδοση από την Μ. Yourcenar, το 1951, του πολύ γνωστού ιστορικού μυθιστορήματος που γνώρισε μεγάλη διάδοση και αποδοχή, *Mémoires d'Hadrien*, βλ. Hugot 2016, 79.
- 26 RPC III, 2015, σποράδην.
- 27 RPC III, 2015, 82, αρ. 653. Δεν έχει συνδεθεί από τους συγγραφείς του με κάποιο συγκεκριμένο γεγονός. Το νόμισμα βρίσκεται σε ιδιωτική συλλογή στην Ελλάδα.
- 28 Ενδιαφέρουσα είναι και μια έκδοση αργυρού δηναρίου (Ρώμης) με παραλλαγή του θέματος όπου εικονίζεται Νίκη να ανεγείρει τρόπαιο, με το ένα σκέλος πάνω σε σφαίρα. Θα μπορούσε κανείς ίσως να λάβει υπ' όψιν και κάποιες περιπτώσεις όπου η Νίκη επί σφαίρας δεν είναι ο κύριος νομισματικός τύπος, αλλά αποτελεί παραπληρωματικό στοιχείο, βλ. π.χ. κοπή του νομισματοκοπείου της Ρώμης (με πλείστα όσα δείγματα), στην οποία εμφανίζεται προσωποποίηση της Ειρήνης (Pax) με Νίκη επί σφαίρας στο δεξιό χέρι. Ανάλογο παράδειγμα ελληνορωμαϊκής κοπής: χάλκινο νόμισμα Αδριανών (στη Μυσία) επί Αδριανού, με Δία που κρατά Νίκη επί σφαίρας. Ευχαριστώ θερμά τον συνάδελφο νομισματολόγο κ. Γιάννη Στόγια για όλες τις παραπάνω πληροφορίες και επισημάνσεις.
- 29 Gergel 2004, 371-409. Opper 2008, 70-72. Bergmann 2010, 203-289. Spawforth 2012, 255-261. Karanastasi 2012-2013, 323-391. Cadario 2014, 106-113. Σχετικά με τον υπερτονισμένο, είναι γεγονός, χαρακτηρισμό του Αδριανού ως φιλέλληνα από τους μελετητές, βλ. και την άποψη της Vout, η οποία θεωρεί ότι ο Αδριανός χρησιμοποίησε την ελληνική ιστορική ταυτότητα και παράδοση για να εξυπηρετήσει τους δικούς του απώτερους σκοπούς, Vout 2006, 97-123.
- 30 Είναι ενδεικτικό ότι η οσοβαρή αυτή κρίση την εποχή ανάληψης της εξουσίας από τον Αδριανό ξέσπασε σε περιοχές μακριά από τον κυρίως ελλαδικό χώρο και το Αιγαίο με μοναδική εξαίρεση την Κρήτη και την Κυρήνη, περιοχές από τις οποίες προέρχονται οι έξι από τους συνολικά δεκαεπτά θωρακοφόρους ανδριάντες του Αδριανού, βλ. Vout 2006, 121. Αναλυτικά για το θέμα και πλέον πρόσφατη πληρέστατη συνεισφορά σε αυτό, βλ. Karanastasi 2012-2013, 323-391, ιδ. 339-354.
- 31 Birley 1997, 96, 147, 201.
- 32 Spawforth 2012, 246.
- 33 Karivieri 2002, 40-43.
- 34 Σούρλας 2018, 400.
- 35 Shear 1981, 356-377. Boatwright 1983, 173-176. Bergemann 2010, 55. Nicholls 2013, 272-273. Di Cesare 2014, 735-736. Di Cesare 2016, 171-172.
- 36 Η Χωρέμη, με βάση ορισμένα από τα πολλά σπαράγματα, αποκαθιστά τρεις μορφές, τη Νίκη, έναν θωρακοφόρο ή ένα τρόπαιο με βάση τμήμα δεξιάς επιωμίδας με ανάγλυφες θυσανωτές απολήξεις του χιτωνίσκου (αρ. ευρ. ΒΑ 785) και μία μορφή της θεάς Αθηνάς ή της θεοποιημένης Ρώμης, όπως επίσης αναφέρει ότι μαζί με αυτά βρέθηκαν και ορισμένα θραύσματα από αγάλματα μικρότερου μεγέθους. Σε τέτοιο αποδίδει τη σχεδόν ακέραια σωζόμενη μαρμαρίνη ασπίδα με συμφυή ακροδάχτυλα στην άντυγα (αρ. ευρ. ΒΑ 783, διάμ. 0,75 μ.), βλ. Spetsieri-Choremi 1996, 368-370, πίν. 79 1-3. Στο σύνολο αυτό θα πρέπει να προστεθούν και νεότερα ευρήματα, κυρίως χέρια υπερφυσικού μεγέθους μορφών που κρατούν άντυγα ή παραμένουν κενά και δεν είχαν περιληφθεί στη δημοσίευση της Χωρέμη, βλ. Σούρλας 2018, 397, 413, σημ. 50, 401, σημ. 92.
- 37 Η Χωρέμη, στη δημοσίευση της Νίκης, την αποκαθιστά να κρατά μία ασπίδα ψηλά πάνω και πίσω από το κεφάλι της, βλ. Spetsieri-Choremi 1996, 366-367, 373-376, εικ. 3. Συγκεκριμένα, συνδέει τέσσερα συνανήκοντα θραύσματα από άντυγα ασπίδας, η οποία σώζει στο μέσον της μιας πλευράς της περιφέρειάς της τα ακροδάχτυλα μορφής και έχει υπολογιζόμενη διάμετρο 0,82 μ. Επί τη βάση παραδειγμάτων, κυρίως όμως από έργα μικρότερης κλίμακας, θεωρεί ότι στο μη σωζόμενο κέντρο θα εικονιζόταν κάποιο πρόσωπο, υπό τη μορφή μιας *imago clipeata*. Ωστόσο, για τεχνικούς κυρίως λόγους, η πρόταση παρουσιάζει προβλήματα.
- 38 Βλ. Hölscher 1967, 102-104· Zanker 2006, 136· Kousser 2008, 68-69, 88-89.

- 39 Ο Hölischer διακρίνει επτά διαφορετικούς συνδυασμούς απεικόνισης της θεάς με ασπίδα: 1) Νίκη που ίππεται κρατώντας την ασπίδα μπροστά στο σώμα της, 2) Νίκη που πετά δεξιά ή αριστερά κρατώντας την ασπίδα και με τα δύο χέρια της, 3) Νίκη που στηρίζει την ασπίδα με το ένα χέρι στο προβαλλόμενο πόδι της, 4) Νίκη που κάθεται σε θρόνο ή βράχο, κρατά την ασπίδα στα πόδια της και την στηρίζει με το ένα χέρι και με το άλλο γράφει σε αυτήν, 5) μετωπική Νίκη που κρατά την ασπίδα με τα χέρια της πάνω από το κεφάλι της, 6-7) δύο Νίκες που κρατούν μεταξύ τους ασπίδα. Η θεματική αυτή διατηρήθηκε καθόλη την αυτοκρατορική περίοδο με διαφορετικές παραλλαγές και προσθήκες, βλ. Hölischer 1967, 98-131, ιδ. 120-131.
- 40 Spetsieri-Choremi 1996, 367, πίν. 78.3, 78.4, 368, πίν. 79.2.
- 41 Για την πρόταση ερμηνείας της Νίκης ως ακρωτηρίου, η οποία για ουσιαστικούς λόγους δεν γίνεται αποδεκτή, βλ. Corcella - Monaco - Nuzzo 2015, 142 και για την αντίθετη άποψη, βλ. Σούρλας 2018, 401, σημ. 93. Οι μνημειώδεις σε διαστάσεις πτέρυγες, μήκους 31,73 μ. η κάθε μία, ανοίγονται εκατέρωθεν του προπύλου, με τη βόρεια να είναι σήμερα η καλύτερα σωζόμενη. Οι πτέρυγες διέθεταν προέχουσες κιονοστοιχίες από επτά σε κάθε πλευρά αρράβδωτους κίονες από καρύστιο μάρμαρο ύψους από 7,08 έως 7,15 μ. έκαστος. Ο κάθε κίονας εδράζεται σε ψηλά βάθρα (prostamenta) που και αυτά με τη σειρά τους εδράζονται σε πλίνθους από πεντελικό μάρμαρο. Ο υπερκείμενος θαλαστός θριγκός αποτελείται από διαταινωτό ακόσμητο επιστύλιο, με συμφυή ακόσμητη επίσης ζωφόρο και οριζόντιο γείσο, που φέρει στην κάτω επιφάνεια γεισίποδες, στα διάκενα των οποίων δημιουργούνται φατώματα. Το γείσο είναι συμφυές με τη σίμα, που δεν φέρει υδρορρόδες.
- 42 Το ψηλό αττικό ψωνόταν πάνω στο γείσο και ακολουθούσε τη μορφή του θαλαστού θριγκού, δηλαδή με προσχωρήσεις στις θέσεις των κίωνων. Στην άνω επιφάνεια των γείσων-οιμών διασώζονται μόνον οι τόρμοι των γόμφων για τη στήριξη των λίθων του αττικού, όπως και ίχνη της έδρασής του, μοχλοβόθρια, διαφορετική κατεργασία επιφάνειας πλάτους 1,05 έως 1,10 μ., διαβρωσιγενή ίχνη κτλ. Τα ίχνη αυτά προδίδουν μήκος πλίνθου αγάλματος 1 μ. περίπου.
- 43 Την ύπαρξη αττικού στους τοίχους της πρόσοψης είχε αποκαταστήσει και γρα-

- φικά ο Sisson στην πρώτη ουσιαστικά αρχιτεκτονική μελέτη για τη Βιβλιοθήκη το 1929, τονίζοντας ότι χωρίς αυτό η πρόσοψη του μνημείου θα ήταν ατελής. Ως παράλληλο μορφολογικά προτείνει το Forum Transitorium ή Forum του Νέρβα, αποκαθιστώντας μάλιστα κατ' αναλογία αγάλματα μπροστά από αυτόν. Οι επόμενοι μελετητές του μνημείου αναγνωρίζουν την ύπαρξη αττικού, χωρίς όμως να δίνουν περισσότερα στοιχεία. Πρβλ. Sisson 1929, 54, πίν. XXIIIa. Σχετικά με το Forum Transitorium ή Forum του Νέρβα, βλ. Kleiner 1992, 192-194, εικ. 160-161, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Είναι πολύ σημαντικό εδώ να αναφέρουμε ότι ο Δεσπίνης θεωρεί το αττικό της Βιβλιοθήκης ένα από τα υποψήφια σημεία αρχικής θέσης μιας ομάδας αναγλύφων της περιόδου αυτής. Στα ανάγλυφα αυτά έχουν προστεθεί αρκετά σημαντικά νέα ευρήματα από τις έρευνες στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, τα οποία θα αποτελέσουν αντικείμενο μιας νέας μελέτης, βλ. σχετικά Despini 2003, 136.
- 44 Πausanias, 1.5.5. Βλ. Boatwright 1987, 179-180· Di Cesare 2016, 172.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ Dali - Χαλεπάς σε μια απροσδόκητη συνάντηση με μια αρχαία Νίκη

- 1 Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 155. *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1884, 50 κ.ε., πίν. 4, 8-9 (πρώτη δημοσίευση). Crome 1951, 20-22, πίν. 1-3. Yalouris 1985, II, 308-309, πίν. 83, 84. Gulaki 1981, 71, εικ. 26. Η ίδια, *LIMC VI*, λ. Nike, αρ. 144. Για τον ναό και τα γλυπτά, βλ. Prignitz 2014.
- 2 Αθήνα, Έκδοση της Εθνικής Τραπεζής Ελλάδος, 1981.
- 3 Fuchs 1969, 218, εικ. 235. Stewart 1977, 91 κ.ε. Gulaki 1981, 120.
- 4 *La Victoire de Samothrace* 2014, 72-89 (M. Hamiaux). Paris, Louvre, αρ. ευρ. 2369, 190-180 π.Χ. Για τη Νίκη, βλ. *LIMC VI*, λ. Nike, αρ. 382 (U. Grote).
- 5 Gulaki 1981, 41-49, σημ. 126, με βιβλιογραφία, εικ. 17-18. Η ίδια, *LIMC VI*, λ. Nike, αρ. 137. T. Hölischer, *Jdl* 89 (1974), 70-III.
- 6 Γιανούλης Χαλεπάς (1851-1938), Salvador Dali (1904-1989). Βλ. Α. Γουλάκη-Βουτυρά, Απεικονίσεις της Νίκης στη σύγχρονη τέχνη, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακάρου (επιμ.), *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 2020, 286-320.

- 7 Αρχαία θέματα στο έργο του Χαλεπά, βλ. Καλλιγιάς 1972· Δούκας 1978, 51, 53-55· Γουλάκη-Βουτυρά 1986, ιδ. 19-108. Γουλάκη-Βουτυρά 2007, 18-43, ιδ. 40 κ.ε.
- 8 Για την επίσκεψη στον Φιλιππότη, βλ. Δούκας 1978, 35, 106-107.
- 9 Δούκας 1978, 35.
- 10 Γουλάκη-Βουτυρά 1986, 93, εικ. 302. Για τη Νίκη ή Ηπιόνη, βλ. ό.π., σημ. 1.
- 11 Fuchs 1969, 142, 143, εικ. 134, 135. Β. Καλλιπολίτης, Ανασυγκρότηση του χάλκινου ίππου του Αρτεμισίου, *AAA V* (1972), 419-426. Βλ. και Γουλάκη-Βουτυρά 1986, 41, 42.
- 12 Βλ. επίσης σχέδιο στο Γουλάκη-Βουτυρά 1986, εικ. 506 μαζί με το πορτραίτο του 1931, καθώς και εικ. 239, 240 (1931), το χρησιμοποιεί και σε θέματα Νηρηίδων, εικ. 234.
- 13 Γουλάκη-Βουτυρά 1986, 61, εικ. 128. Για την *Αφροδίτη με το σανδάλι*, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 3335, βλ. Fuchs 377, εικ. 418.
- 14 Βλ. *Παναθήναια* 2010. Για την *Αφροδίτη με τα συρτάρια*, 1936-1964, χαλκός με λευκή πάτινα, 98x32,5x34 εκ., βλ. *Dali, Rétrospective* 1980, τ. 1, 233.
- 15 Βλ. για τις περφόρμανς του Dali, *Manifeste en hommage à Meissonier*, κατάλογος έκθεσης, Hôtel Meurice, Paris 1967. Bosquet 1983, 23 κ.ε.· *Dali, Rétrospective* 1980, τ. 2, 163, 165, 206· Pitxot 2007· R. Deschames - G. Neret, *Salvador Dali 1904-1989*. 2 τ., Köln, Taschen 2007. Βλ. επίσης Dali's Factory, <https://www.formidablemag.com/salvador-dali-factory/> (© 2011 FORMIDABLE MAG). Πρβλ. το Factory, το Εργαστήριο του Andy Warhol σε τρία σημεία στη Νέα Υόρκη.
- 16 Αναδημοσιεύθηκε στο βιβλίο του Τ. Σπητέρη, *Αναπακρίσεις. Καλλιτεχνικά βιώματα*, Αθήνα, Πολύπλανο 1977, 160-162. Βλ. *Παναθήναια* 2010, 35 (εφημ. *Ελευθερία*, 6-12-1964).
- 17 Πρόκειται για την προετοιμασία της έκδοσης μιας suite με 16 χαρακτηριστικά, 30x22.5 inches, σε 170 αντίτυπα (χαρτί Arches και japon). Βλ. Salvador Dali - The Mythology, 1961-1965.
- 18 *Παναθήναια* 2010, 14-15 (Χ. Τσαγκάλια) και 67, γελιογραφία του ΛΟΓΟ (Γιάννη Λογοθέτη).
- 19 Βλ. σχετικά <https://gr.pinterest.com/pin/191051209175553809/>. Για τον Dali και την Amanda Lear στην Ύδρα, βλ. το βιβλίο της Έ. Γκλόλντμαν, *Όταν ήμασταν σχεδόν νέοι* (When we were Almost Young), 2018, που αναφέρεται στην περίοδο 1940-1980 (<https://neoskosmos.com/el/188982/i-ydra-mias-allis-epochis/>). Βλ. επίσης «Νταλί-Αμάντα Ληρ. Ένας μεγάλ-

- λος Έρωτας», εφημ. *Ta Néa*, 15-7-1985, από το Αρχείο Σπητέρη στο Τελλόγλειο Ίδρυμα (GR TITSpit e273A2-61).
- 20 Nike, *Victory Goddess of Samothrace, Appears in a Three Bathed in Light*, ca. 1977. The Foundation Gala and Salvador Dalí, Figueres.
- 21 Ο.π., σημ. 1.
- 22 Η ταύτιση έγινε από τον Rodin. Λαμπράκη-Πλάκα 1985, 55-56. Βλ. Α. Γουλάρη-Βουτουρά, Απεικονίσεις της Νίκης στη σύγχρονη τέχνη, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακάκου (επιμ.), *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 2020, 286-320.
- 23 Το 1965 ο Γερμανός φωτογράφος Werner Bokelberg και ο δημοσιογράφος Walter Hermann Schünemann επισκέφθηκαν τον Dalí στο Ξενοδοχείο «Le Meurice» στο Παρίσι για να τον φωτογραφίσουν για το περιοδικό *Stem*. Ο Dalí τους προσκάλεσε στο σπίτι του στο Port Ligat και αποτέλεσμα ήταν το *Da Da Dalí project*, η περφόρμανς που κράτησε οκτώ ημέρες, όπου ο Bokelberg φωτογράφιζε το μοντέλο Lotte Tarp σε σουρεαλιστικές σκηνές που σκηνοθετούσε ο Dalí. Βλ. Bokelberg 2009. Βλ. επίσης <https://www.formidablemag.com/salvador-dali-factory/> (© 2011 FORMIDABLE MAG).
- 24 Ο Ελβετός φωτογράφος μόδας Jean Clemmer (1926-2001) συνεργάστηκε από το 1962 για πολλά χρόνια με τον Dalí έχοντας τα πρώτα χρόνια ως μοντέλο μια Γερμανίδα που ο Dalí ονόμαζε Ginesta (μικρό άγριο λουλούδι). Ο Dalí σκηνοθετούσε και ο Clemmer φωτογράφιζε τις εικαστικές τους δημιουργίες. Οι δυο τους επέλεξαν τον σχεδιαστή Paco Rabanne, τον οποίο ο Dalí θαύμαζε πολύ, αναθέτοντάς του να ντύνει με δραματικές δημιουργίες τα μοντέλα που κατά καιρούς ενέπνεαν τον ζωγράφο σε αυτά τα κάπενινγκ, τις Amanda Lear, Elsa Peretti και Donyale Luna, οι οποίες αποτυπώθηκαν σε ένα φιλμ, *Αυτοβιογραφικό Πορτρέτο του Dalí*, με αφηγητή τον Orson Welles. Βλ. την έκθεση Jean Clemmer, *Collaborations Salvador Dalí/Paco Rabanne, Robert Berman Gallery, Santa Monica, CA, 6-28 Απριλίου 2013*. <http://www.labelcuratorial.com/jean-clemmer>. Επίσης, το 2018 στη Νέα Υόρκη, 10 Corso Como Gallery στην έκθεση Salvador Dalí, Jean Clemmer. *An Encounter, a Work*, που οργανώθηκε από τη Fondazione Sozzani σε συνεργασία με το Jean Clemmer Archive, παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά στη Νέα Υόρκη σαράντα

- δύο τυπώματα από τις σειρές «Mises en scène» (1962-1967) και «Metamorphoses» (1970-1995), καθώς και φωτογραφίες από τα γυρίσματα του φιλμ *Le Divin Dalí*, το οποίο καταστράφηκε σε φωτιά στο εργαστήριο παραγωγής (βλ. <https://www.architecturaldigest.com/story/10-corso-como-salvador-dali-and-jean-clemmer>).
- 25 Βλ. τις λήψεις *Dali et Ginesta. La coupe de champagne*, ασημοτυπία σε ζελατίνα, 50x40 εκ. Επίσης, *Dali et Ginesta. Le jet d'eau (l'arrosoir)*, πιθανότατα 1965, ασημοτυπία σε ζελατίνα, 37x37 εκ. Βλ., τέλος, το *Tête d'ange* του Jean Clemmer, 1967 (εικ. 19), όπου η στάση του μοντέλου – μορφή με λευκό κολάν – θυμίζει τη Νίκη.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΒΡΟΝΙΔΑΚΗ Η Νίκη των αδύτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

- 1 Για τις πρώιμες απεικονίσεις της Νίκης σε αθλητικό πλαίσιο, βλ. Κεφαλίδου 1996, 148.
- 2 Βλ. σχετικά Αβρονιδάκη 2020.
- 3 Για τον γαμήλιο συμβολισμό του τυλιγμένου ιματίου στην αττική εικονογραφία, βλ. Reilly 1989, 423 και σημ. 70. Πρβλ. Sabetai 1997, 321-323.
- 4 Βλ. Βιβλιοδέτης 2020, με την παλαιότερη βιβλιογραφία για τις μορφές αυτές.
- 5 Πρβλ. O. Dräger, *CVA Erlangen 2*, 96-97 (σχόλια στον πίν. 40,6.10.11)· E. Kunze-Götte, *CVA München 15*, 25 (σχόλια στον πίν. 7,5-8.10).
- 6 Βλ. Sabetai 1993, I, 82-84· Pfisterer-Haas 2003, 168-177, 189-195· Σαμπετάι 2008, 72 (σχόλιο στον αρ. 5)· Dasen 2016, 75-81.
- 7 Βλ. Κεί 2015, 271-280.
- 8 Βλ. Κεί 2008, 197-203. Πρβλ. Κεί 2015, 273.
- 9 Για την έννοια της *αἰδοῦς* που υποδηλώνεται από το τυλιγμένο γύρω από το σώμα ιμάτιο, βλ. Ferrari 1990, 185-204· Ferrari 2002, 54-56 και 61-86, ιδ. 72 κ.ε.
- 10 Βλ. N. Zimmermann-Elseify, *CVA Berlin 13*, 45 (σχόλιο στον πίν. 27).

ΣΑΠΦΩ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ -
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

**Μικρά καλλιτεχνήματα σε χαλκό, φορείς
μεγάλων μηνυμάτων...
Νίκες σε έργα της Συλλογής Μεταλλοτεχνίας
του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου**

- 1 Βασική η δημοσίευση της C. Isler - Kerényi, *Nike. Der Typus der laufenden*

- Flügelfrau in archaischer Zeit*, Erlenbach - Zürich - Stuttgart 1969. Γενικά για τη Νίκη, βλ. LIMC VI, λ. Nike, 850-904 (A. Moustaka - A. Gulaki-Voutira - U. Grote).
- 2 Παρόμοιες Νίκες σε μουσεία του εξωτερικού (π.χ. σε Παρίσι, Βόννη, Καρλσρούη) προέρχονται από την Ακρόπολη της Αθήνας ή την Αθήνα γενικά. Βλ. σχετικά Mark 1988, 32-33. Η αδημοσίευτη Νίκη αρ. ευρ. X 7734 (εικ. 4) αποτελεί προϊόν αγοράς της Αρχαιολογικής Εταιρείας και στα αρχεία του ΕΑΜ αναφέρεται ως προέλευση «Βόρεια της Ακρόπολης».
- 3 Προσκνητοπούλου 2006, 143-144.
- 4 Κατά την αρχαϊκή εποχή ο εικονογραφικός τύπος της Νίκης δεν έχει αποκρισταλλωθεί, κάτι που θα συμβεί σταδιακά από την πρώιμη κλασική περίοδο και μετά, με αποτέλεσμα να παρατηρείται δυσκολία στην ασφαλή ταύτιση των γυναικείων φτερωτών μορφών. Ωστόσο, αφενός τα τυπολογικά κριτήρια και αφετέρου οι θεματικές πτυχές συχνά συνηγορούν υπέρ της ταύτισης γενικά των φτερωτών γυναικείων μορφών των αρχαϊκών χρόνων με Νίκες, βλ. Thöne 1999, 18· LIMC VI, λ. Nike, 898. Σχετικά με τη σύγχυση στην ταύτιση της Νίκης με άλλες μυθολογικές φτερωτές μορφές, βλ. Βιβλιοδέτης 2020, 206-208.
- 5 Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59. Σύμφωνα με τη Mark 1988, 37-38, πρόκειται στο σύνολο για αττική παραγωγή και η προσπάθεια απόδοσης μεμονωμένων παραδειγμάτων σε άλλα εργαστήρια δεν είναι πειστική.
- 6 Mark 1988, 34-37· Isler-Kerényi 1969, 58, 65, 66-67.
- 7 De Ridder 1896, 320-321, αρ. 805, εικ. 311. Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 108, πίν. 2. Gauer 1981, 150, σημ. 131. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 805). LIMC VI, λ. Nike, 856, αρ. 43, πίν. 561 (A. Moustaka). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. ύψ. 0,075, μέγ. πλ. 0,08 μ.
- 8 Payne κ.ά. 1940, 134, πίν. 42.3-4. Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 109. Fuchs - Floren 1987, 202, σημ. 109, 199, σημ. 88 (μνεία σε Payne κ.ά. 1940, πίν. 42. 3-4). Stibbe 2006, 200, σημ. 166. Σωζ. ύψ. 0,125, μέγ. πλ. 0,095 μ.
- 9 De Ridder 1896, 316-317, αρ. 799, εικ. 305. Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 112, πίν. 4. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 799). Gauer 1981, 150, σημ. 131. Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. ύψ. 0,08, μέγ. πλ. 0,095 μ.

- 10 Αδημοσίευτη. Μνεία σε Μυλωνάς 1878, 544 (67)· De Ridder 1894, 168-169, αρ. 909. Ακριβές παράλληλό της, πιθανότατα χυτευμένες με την ίδια μήτρα, η Νίκη με αρ. ευρ. EAM X 6483, η οποία πλέον φυλάσσεται στο Μουσείο Ακρόπολης. Βλ. De Ridder 1896, 317, αρ. 800, εικ. 306· Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 111, πίν. 4. Σωζ. ύψ. 0,108, μέγ. πλ. 0,09 μ.
- 11 De Ridder 1896, 317-318, αρ. 801, εικ. 307. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 121. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 801). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. ύψ. 0,075, μέγ. πλ. 0,074 μ.
- 12 De Ridder 1896, 318-319, αρ. 802, εικ. 308. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 123. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, 802). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Καλτσάς - Shapiro 2009, 67, αρ. 25 (Μ. Ζαφειροπούλου). Τσαγκάρη 2011, 174, αρ. κατ. 360 (Ν. Παλαιοκρασσά). Συνολ. ύψ. 0,11, μέγ. πλ. 0,081 μ.
- 13 Για ανθήμια αττικού τύπου, βλ. ειδικότερα Tarditti 2016, 217, εικ. 3.
- 14 Μπορούν να παραβληθούν με: α) χάλκινα πόδια σκευών, από την Ακρόπολη της Αθήνας (EAM αρ. ευρ. X 6520-X 6522) σε σχήμα λεοντόποδων με Σειρήνα και επίστεψη με ανθémιο που ξεπηδά από ζεύγος ελίκων (Tarditi 2016, 41, 220, F.I.I.D) και β) με χάλκινα λεοντόποδα - πόδια σκευών, με ανθεμωτή επίστεψη-πρόσφυση και ζεύγος ελίκων, από την Ακρόπολη των Αθηνών, έργα αττικών εργαστηρίων (Tarditi 2016, 43-52, 220-222, F.2.II.B και F.2.II.C). Όμοια έχουν βρεθεί στο ιερό της Ήρας Λιμενίας στην Περαχώρα, βλ. σχετικά Payne κ.ά. 1940, 166, πίν. 70:1,2-9, πίν. 71:5,7-9 (EAM αρ. ευρ. X 15174-X 15178).
- 15 Γουλάκη-Βουτυρά 2020, 287, σημ. 8.
- 16 Μία τυπολογικά συγγενής με την ομάδα της Ακρόπολης Νίκη από το Βρετανικό Μουσείο (Br. Mus. 491), αγνώστου προελεύσεως, όμως πιθανόν αττικού εργαστηρίου, κρατά μπουμπούκι (Βοκοτοπούλου 1997, 98, 239, αρ. κατ. 82· Rolley 1983, 107, 108, εικ. 89, 110).
- 17 LIMC VI, λ. Nike, 896. Thöne 1999, 18, σημ. 48. Η απόδοση στον γλύπτη Άρχερμο από τη Χίο δεν είναι βέβαιη. Για το άγαλμα γενικά και την προβληματική ταύτιση, βλ. Καλτσάς 2001, 54-55, αρ. 58· Thomsen 2011, 165· Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020, 324-325, αρ. κατ. 1 (Ευ. Λέκα).
- 18 De Ridder 1896, 322-323, αρ. 807, εικ. 313. Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 114, πίν. 5. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 807). Gauer 1981, 150, σημ. 131. Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Kaltsas 2006, 201, αρ. 95 (Μ. Ζαφειροπούλου). Σωζ. ύψ. 0,088, μέγ. πλ. 0,085 μ.
- 19 De Ridder 1896, 325, αρ. 811, εικ. 317. Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 115, πίν. 6· Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 811). Gauer 1981, 150, σημ. 131. LIMC VI, λ. Nike, 856, αρ. 47, πίν. 562 (Α. Μoustaka). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Καλτσάς - Shapiro 2009, 68, αρ. 26 (Μ. Ζαφειροπούλου). Σωζ. ύψ. 0,102, μέγ. πλ. 0,082 μ.
- 20 De Ridder 1896, 326, αρ. 812, εικ. 318. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 117, πίν. 8. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 812). Gauer 1981, 150, σημ. 131. Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. συνολ. ύψ. 0,098, μέγ. πλ. 0,091 μ.
- 21 De Ridder 1896, 326-327, αρ. 813, εικ. 319. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 118, πίν. 8. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 813). Gauer 1981, 150, σημ. 131. Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Συνολ. ύψ. 0,10, μέγ. πλ. 0,051 μ.
- 22 De Ridder 1896, 327, αρ. 814, εικ. 320. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 119. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 814). Gauer 1981, 150, σημ. 131. Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. συνολ. ύψ. 0,085, μέγ. πλ. 0,082 μ.
- 23 De Ridder 1896, 321-322, αρ. 806, εικ. 312. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 120, πίν. 9. Tölle-Kastenbein 1980, 219, σημ. 440. Herfort-Koch 1986, 31, σημ. 109. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 806). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Συνολ. ύψ. 0,152, μέγ. πλ. 0,125 μ.
- 24 De Ridder 1896, 324-325, αρ. 810, εικ. 316. Isler-Kerényi 1969, 142, αρ. 125, πίν. 11. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 810). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. ύψ. 0,108, μέγ. πλ. 0,095 μ.
- 25 Για τη Νίκη του Καλλίμαχου, βλ. Thöne 1999, 18-20· Τριάντη 1998, 95, εικ. 156-157 (χωρίς το αριστερό χέρι)· Keesling 2010· Βαλαβάνης 2020, 164, σημ. 5. Το μνημείο αποτελείτο από ένα γυναικείο άγαλμα από παριανό μάρμαρο που επέστεφε ιωνικό αρράβδωτο κίονα με χαραγμένο επίγραμμα σε δύο στίχους. Αφιερώθηκε στη θεά Αθηνά λίγο μετά το 490 π.Χ. και στήθηκε δίπλα στη ΒΑ. γωνία του Παλαιότερου Παρθενώνα (Older Parthenon) για να τιμηθεί μετά θάνατον ο πολέμαρχος Καλλίμαχος, χάρη στην ψήφο του οποίου αποφασίστηκε να γίνει η μάχη του Μαραθώνα (490 π.Χ.) τη συγκεκριμένη μέρα και ώρα στην πεδιάδα του Μαραθώνα, προσφέροντας έτσι μια ιστορική νίκη στο γένος των Ελλήνων εναντίον των Περσών. Βλ. και εδώ, Δ. Παντερμαλής, Η Νίκη του Καλλίμαχου, σ. 30-33.
- 26 Keesling 2010, 129.
- 27 De Ridder 1896, 324, αρ. 809, εικ. 315. Isler-Kerényi 1969, 141, αρ. 113, πίν. 5. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59 (μνεία σε De Ridder 1896, αρ. 809). Thöne 1999, 18, 22, σημ. 85. Σωζ. ύψ. 0,065, μέγ. πλ. 0,07 μ.
- 28 Isler-Kerényi 1969, 62. Για την Πεπλοφόρο της Ακρόπολης, βλ. Καρακάση 2017, εικ. 238-239, 244-247.
- 29 Harrison 1971, 8-9. Thöne 1999, 22, σημ. 85. Τσαγκάρη 2011, 174, αρ. κατ. 360 (Ν. Παλαιοκρασσά).
- 30 Καλτσάς - Shapiro 2006, 67, αρ. κατ. 25 (Μ. Ζαφειροπούλου).
- 31 Mark 1988, 56-59.
- 32 Κεφαλίδου 2004, 77-78 και γενικά για έπαθλα, 77-80.
- 33 Κεφαλίδου 2004, 78-79.
- 34 LIMC VI, λ. Nike, 896.
- 35 Καλτσάς - Shapiro 2009, 68, αρ. 26 (Μ. Ζαφειροπούλου). Για διθυραμβικούς αγώνες στην Αττική και έπαθλα λέβητες, βλ. Κεφαλίδου 2004, 82· Τσούλη 2020, 181-186.
- 36 LIMC VI, λ. Nike, 897. Βλ. σχετικά Mark 1988, 33.
- 37 Harrison 1971, 8.
- 38 Thomsen 2011, 286, αναλυτικά 224-235.
- 39 Tsigarida 2018, 167, όπου αναφέρεται ότι σημαντικό κέντρο παραγωγής πήλινων ακρωτηρίων, όπως και αγαλμάτων, αγαλματίων και ειδωλίων σε πηλό υπήρξε η Κόρινθος. Για τις πήλινες Νίκες από την Ολυμπία που καλύπτουν το χρονικό διάστημα 530/520-490 π.Χ., βλ. Μoustaka 1993, 64-97, πίν. 52-93. Για τα σχέδια των ενδυμάτων, βλ. ό.π., 66, εικ. 2, και για τα στεφάνια, 70, πίν. 58-59. Γενικά για τα ακρωτήρια-Νίκες των αρχαϊκών χρόνων, βλ. Danner 1989, 42-43.
- 40 Για τη Νίκη στις νομισματικές κοπές της Ολυμπίας, βλ. Ιακωβίδου 2013.
- 41 Le Roy 1967, 236-237, αρ. 2, πίν. 86.
- 42 Moustaka 1993, 72.
- 43 Θεοφανείδου 1939-1941, 16 (μνεία). Ύψ. 0,108, μέγ. πλ. 0,06 μ.
- 44 Πρβλ. Nike - Victoria 2004, 36, 38, εικ. 1. Για την εικονογραφία της Νίκης κατά την κλασική εποχή, βλ. LIMC VI, λ. Nike, 859-881· Thöne 1999, ιδ. 28-32, 94-96.
- 45 Κεφαλίδου 2004, 74, 77, 80.

- 46 Εκτός από τις παρακάτω βιβλιογραφικές αναφορές στη συγκεκριμένη θεματολογία της Νίκης στην αρχαία τέχνη, βλ. και υλικό που συγκεντρώνεται στα ενδιαφέροντα σύντομα δοκίμια του καταλόγου της έκθεσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου «Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας»: Λαμπρινουδάκης 2020· Βαλαβάνης 2020· Τσούλη 2020.
- 47 Isler-Kerényi 1969. *LIMC* VI, λ. Nike, αρ. I-54, 852-857 (A. Moustaka).
- 48 Carpenter 1971, 43, αρ. 27. Mark 1993, 76, 90-91. *LIMC* VI, λ. Nike, 857, αρ. 57 και 58 (A. Moustaka), 866, αρ. 168-172, 873, αρ. 272, 878, αρ. 337 (A. Goulaki-Voutira), 894-895, αρ. 713-718 (U. Grote).
- 49 *LIMC* VI, λ. Nike, 866, αρ. 173-181, 871, αρ. 237, 893-894, αρ. 688-712. Μανακίδου 1994, 72-78.
- 50 Perdrietz 1900, 349, σημ. 6. Furtwängler 1900, πίν. 14, 27. Lippold 1922, πίν. 32,8.
- 51 Ολιγάριθμα κάτοπτρα με παραστάσεις Νίκης καταγράφονται στους γνωστούς στη βιβλιογραφία καταλόγους για τα σωζόμενα αρχαία χάλκινα κάτοπτρα: Richter 1915· Jantzen 1937· Züchner 1942· Oberländer 1967· Lamb 1969· Keene-Congdon 1981· Zimmer 1991· Schwarzmaier 1997.
- 52 Για παραστάσεις με Νίκες σε γαμήλια αγγεία, βλ. Βιβλιοδέτης 2020.
- 53 *AD* 30 (1975), Χρονικά, 2, πίν. 2β (N. Γαλούρης). Touchais 1984, 736, εικ. 4. Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59. Διάμ. κατόπτρου 0,17 μ.
- 54 Züchner 1942, 118.
- 55 Oberländer 1967, 32.
- 56 Η συμβατική κίνηση κινούμενων μορφών είναι ήδη γνωστή στην αγγειογραφία του α' μισού του 6ου αι. π.Χ. Για Νίκες στον τύπο του «εν γούνασι δρόμου», βλ. *LIMC* VI, λ. Nike, 852-857, αρ. I-54· Thomsen 2011, 163-165. Βλ. και παραπάνω τις Νίκες της ομάδας Ακρόπολης.
- 57 Σύμφωνα με τους Fuchs - Floren 1987, 307, σημ. 59, χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ.
- 58 Ο τύπος εμφανίζεται στα τέλη του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ. και αποτελεί τον επικρατέστερο έως τον 3ο αι. π.Χ., καθώς μεγάλος αριθμός τέτοιων κατόπτρων κατασκευάζεται τόσο στα δύο σπουδαιότερα κέντρα χαλκοτεχνίας (Κόρινθος και Αθήνα) όσο και σε άλλα εργαστήρια τορευτικής, όπως της Χαλκίδας, της Ιωνίας αλλά και της Μεγάλης Ελλάδας (Züchner 1942, 119· Βοκοτοπούλου 1997, 41), ενώ στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. σταματά η κατασκευή τους (Schwarzmaier 1997, 17).
- 59 Züchner 1942, 47, KS 63, εικ. 22. Kunisch 1964, 10, αρ. 5, 22 κ.ε. Weber 1976, 154, σημ. 24, 159, πίν. 51,2. *LIMC* VI, λ. Nike, 866, αρ. 170. Schwarzmaier 1997, 251, αρ. κατ. 39. Διάμ. καλύμματος 0,163, διαμ. δίσκου κατοπτρισμού 0,16 μ.
- 60 Κατασχέθηκε εις χείρας Αθηναίου εμπόρου τέχνης από τον διευθυντή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, Β. Στάη (Züchner 1942, 47).
- 61 Για την τεχνική της έκκρουστης πίεσης (ή αλλιώς *peroussé*) των αναγλύφων, βλ. Züchner 1942, 138· Stewart 1980, 25· Schwarzmaier 1997, 16.
- 62 Συγκολλήσεις και συμπληρώσεις στη διακοσμημένη επιφάνεια και στην περιφέρεια του καλύμματος αποτελούν παλαιότερες επεμβάσεις συντήρησης και αισθητικής αποκατάστασης του έργου. Πρβλ. Züchner 1942, 48, εικ. 22, όπου το έργο εικονίζεται πριν από την αισθητική του αποκατάσταση.
- 63 Züchner 1942, 48 και Schwarzmaier 1997, 115, σημ. 607 και 194, ενώ η Weber θεωρεί πιθανότερη τη σύνδεση του έργου με αττικό εργαστήριο (Weber 1976, 159).
- 64 Smith 1886, 275-285.
- 65 *LIMC* VI, λ. Nike, 866, αρ. 168, 873, αρ. 272. Βαλαβάνης 2020, 167, εικ. 3.
- 66 Όπως στη μαρμάρινη πλάκα επένδυσης βάθρου χορηγικού αναθήματος (EAM Γ 3496) του α' τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. από την Αθήνα, με παράσταση Διονύσου πλαισιωμένου από Νίκες που οδηγούν ταύρους σε θυσία, βλ. Τσούλη 2020, 181, σημ. 12, εικ. 4.
- 67 Thomsen 2011, 194-196, εικ. 83, όπου σχολιάζεται η σύνδεση της παράστασης της Νίκης-ταύρου και τρίποδα-επάθλου σε διθυραμβικούς αγώνες, όχι απαραίτητα στα Μεγάλα Διονύσια, όπως συχνά έχει υποστηριχθεί.
- 68 Κεφαλίδου 2004, 82. Καλτσάς 2004, 348, αρ. 216 (A. Αλεξανδροπούλου). Βαλαβάνης 2020, 166-168. Τσούλη 2020, 181, σημ. 5-8. Κεφαλίδου 1996, 155-156. Thomsen 2011, 194-195, εικ. 83.
- 69 Κεφαλίδου 2004, 82.
- 70 Smith 1886, 275. *LIMC* VI, λ. Nike, 866, αρ. 168-172, 894-895, αρ. 713-718.
- 71 *LIMC* VI, λ. Nike, 866, αρ. 169 και με σχετική βιβλιογραφία για το θέμα των πλακών της Αθηναίας Νίκης που αντιγράφεται συχνά και στους ρωμαϊκούς χρόνους.
- 72 Μπρούσκαρη 1996, 80, εικ. 50, 86. Carpenter 1971, 19, με Νίκες που οδηγούν ταύρο για θυσία, και 43 αρ. 27, πίν. XVII (πλάκα στη δυτική όψη του θωρακίου, από το ανάγλυφο της οποίας σώζονται σπαράγματα με Νίκη τη στιγμή της θυσίας). Η Smith αναλύει διεξοδικά το εικονογραφικό μοτίβο και τη σύνδεσή του με τη Νίκη «βουθυτούσα» του θωρακίου της Αθηναίας Νίκης (Smith 1886, 275-285). Επίσης, βλ. Weber 1976, 159, πίν. 51, 2, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει: «Στη γλυπτική αναπαράγεται συχνά το μοτίβο αυτό, που στο συγκεκριμένο ανάγλυφο του κατόπτρου το ιδανικό σώμα της υψηλής κλασικής περιόδου αντιχέει ακόμη». Thomsen 2011, 193.
- 73 Βλ. Mark 1988· Mark 1993· Βαλαβάνης 2013, 80.
- 74 Mark 1988. Βαλαβάνης 2013, 80: Στην περίπτωση του γλυπτού διακόσμου της ζωφόρου αλλά και του προστατευτικού θωρακίου του ναού της Αθηναίας Νίκης υπηρετούνται ιδεολογικοί στόχοι της Αθήνας, όπως η τιμήση της θεάς Αθηναίας, αλλά και η ανάδειξη πολεμικών νικών.
- 75 *LIMC* VI, λ. Nike, αρ. 714, μετάλλιο σε καλησιανό αγγείο (*guttus*), β' μισό 3ου αι. π.Χ. (Μουσείο BEAUX ARTS Βουδαπέστης, αρ. 50.83): αρ. 715, μετάλλιο σε καλησιανό αγγείο (*guttus*) με παράσταση Νίκης που θυσιάζει ταύρο, από την Καμπανία, β' μισό 3ου αι. π.Χ. (Εθνικό Μουσείο της Δανίας, Κοπεγχάγη, αρ. 17) και αρ. 716, μετάλλιο σε καλησιανό αγγείο (*guttus*) με παράσταση Νίκης που θυσιάζει ταύρο, από την Καμπανία, τέλη 3ου-αρχές 2ου αι. π.Χ. (Εθνικό Μουσείο της Δανίας, Κοπεγχάγη, αρ. 5000).
- 76 Βλ. *LIMC* VI, λ. Nike, 866, αρ. 171, με σχετική βιβλιογραφία: κειμηλιόλιθος δεμένος σε χρυσό δακτυλίδι, από την Κριμαία (αρ. 1834/5.9, Μουσείο Τέχνης Ερμιτάζ) με ανάγλυφη παράσταση Νίκης που θυσιάζει ταύρο, τέλη 5ου αι. π.Χ.· Walters *BMGems* αρ. 568: σκαρβαίοειδής από χαλκηδόνη λίθο με Νίκη που θυσιάζει ταύρο, 5ος/4ος αι. π.Χ. (Βρετανικό Μουσείο)· Smith 1886, 2792-285, όπου αναλύονται οι διαφορές στη στάση, τη μορφή και το ένδυμα της Νίκης, στη στάση του ταύρου, όπως και στην απεικόνιση βωμού σε κάποιες παραλλαγές ενός πια συμβατικού μοτίβου, σε δείγματα από έκτυπα δακτυλιόλιθων που χρονολογούνται περίπου στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., από τη Συλλογή του Βρετανικού Μουσείου, αλλά και 895, αρ. 717, παράσταση σε νόμισμα από τις Συρακούσες μετά το 212 π.Χ. (SNG Κοπεγχάγη, 910) και αρ. 718, μπρούντζινο αγαλμάτιο Νίκης που θυσιάζει ταύρο, από τη Μεγάλη Ελλάδα, 3ος-1ος αι. π.Χ. (Εθνικό Μουσείο Δανίας, Κοπεγχάγη, Aba. 789).

- 77 Smith 1886, 276, πίν. D. Walters 1899, αρ. 290. Züchner 1942, 47, KS 62, εικ. 124, το οποίο χρονολογεί γύρω στο 375 π.Χ., ενώ η Schwarzmaier 1997, 291, αρ. 138, το χρονολογεί γύρω στο 320 π.Χ.
- 78 Züchner 1942, 47, KS 63, εικ. 22. Ο Züchner χρονολογεί την ίδια περίοδο και το χαρακτηριστικό κορινθιακό κάτοπτρο KS 14 με Αφροδίτη και Έρωτα, όπου τα μαλλιά τους, αλλά και το πρόσωπο της Αφροδίτης, θυμίζουν πολύ τη Νίκη X 16115 (Züchner 13, πίν. 24· Walters, BMBronzes, αρ. 292). Επίσης, Weber 1976, 159, πίν. 51,2, όπου η ανάλυση της συνηγορεί στη χρονολογική προσέγγιση του Züchner.
- 79 Η Schwarzmaier θεωρεί ότι το κάτοπτρο ανήκει στην πλειονότητα των σωζόμενων πτυκτών κατόπτρων που χρονολογούνται γύρω στο 330-270 π.Χ., δηλαδή την περίοδο της ακμής της παραγωγής τους (Schwarzmaier 1997, 231, 251).
- 80 Μυλωνάς 1884, 73-80, πίν. 6 (1,2). De Ridder 1894, αρ. 158. LIMC VI, λ. Nereides, 813, αρ. 398b (N. Icard - A.-V. Szabados). Schwarzmaier 1997, 245-246, αρ. 24, εικ. 6, πίν. 13 (κάτω). Τουλούπα 1971, 51, εικ. 3. Züchner 1942, 89, KS 148, 90, εικ. 44, 91, εικ. 45. Διάμ. 0,15 μ.
- 81 Αρχικά περιήλθε εξ αγοράς στην εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- 82 Μυλωνάς 1884, 75.
- 83 Μανακίδου 1994, 77-78, σημ. 226-233. Για Νίκη που συνοδεύει αγωνιστικό άρμα, στην αττική αγγειογραφία από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., ενώ από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τους ελληνοιστικούς χρόνους κάνει αισθητή την παρουσία της άλλοτε στεφανώνοντας τον ηνίοχο-νικητή και άλλοτε προσφέροντάς του έπαθλα ή επινίκια σπονδή, βλ. Κεφαλίδου 1996, 240, αρ. 146· Καλτσάς 2004, 238, αρ. 127 (Α. Γκαδόλου).
- 84 Επιπλέον στοιχεία για το θέμα της Νίκης σε άρμα αναφέρονται παρακάτω στα σχετικά με τα ελάσματα από το εσωτερικό ασπίδων με αρ. ευρ. Καρ. 99, Καρ. 98, Καρ. 97.
- 85 Στη βιβλιογραφία δεν εντοπίζονται ανάλογα παραδείγματα σε κάτοπτρα. Σε κάλυμμα κατόπτρου του Βρετανικού Μουσείου αρ. ευρ. 1910.4-12.1b παριστάνεται ανάγλυφα Νίκη σε συνωρίδα που χρονολογείται από τη Schwarzmaier το 280 π.Χ. (Schwarzmaier 1997, 300, αρ. κατ. 161, πίν. 50, 2), ενώ κατά τον Züchner χρονολογείται στο 300 π.Χ. (Züchner 1942, 49, KS 66, πίν. 18).
- 86 Βλ. Μυλωνάς 1884, 75, σημ. 2.
- 87 Μυλωνάς 1884, 76.
- 88 Όμηρος, *Ιλιάς*, Τ, 1 κ.ε.
- 89 Ιακωβίδου 2010, 59, 87, 89, 465.
- 90 Μυλωνάς 1884, 75. Züchner 1942, 89, KS 148, 90, εικ. 44, 91, εικ. 45 (γύρω στο 350 π.Χ.). Schwarzmaier 1997, 245-246 (300/290 π.Χ.).
- 91 De Ridder 1894, αρ. 167b. Perdrizet 1900, 348, πίν. 1b. Züchner 1942, 49, KS 67, πίν. 24. Schwarzmaier 1997, 246, αρ. κατ. 25, πίν. 59,2. Διάμ. δίσκου κατόπτρου 0,09 μ.
- 92 Αντικείμενο που εισήλθε στη Συλλογή της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας το 1891 (αρ. 1483) μέσω αγοράς, του οποίου η ακριβής προέλευση δεν θα γίνει ποτέ γνωστή.
- 93 Heydemann 1877. Perdrizet 1900, 349, σημ. 1,2 και 5-7. Dörig 1959, 50-51, εικ. 7-11. Souchal 1961, 257-272.
- 94 Βλ. Χιδίρογλου 2012, όπου εκτός από την ανάλυση του πήλινου ειδωλίου του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με αρ. ευρ. 12112 που αναπαριστά νέα αστραγαλίζουσα, από την Ερέτρια, τέλη 4ου αι. π.Χ., παρουσιάζονται πολλά παρόμοια παραδείγματα σε ειδώλια, έργα πλαστικής και αγγεία.
- 95 Furtwängler 1900, πίν. 14, αρ. 27, όπου αναφέρεται ως αντικείμενο λεπτής εργασίας του 4ου αι. π.Χ. Lippold 1922, πίν. 32, αρ. 8.
- 96 Regling 1924, πίν. 36, αρ. 744.
- 97 Ιακωβίδου 2010, 231, 233, 234.
- 98 Perdrizet 1900, 351.
- 99 Thomsen 2011, 197, 200-203, εικ. 85b.
- 100 Züchner 1942, 49 και σύμφωνα με τη χρονολόγηση του De Ridder.
- 101 Schwarzmaier 1997, 246.
- 102 Η υδρία βρισκόταν εντός λίθινης κυλινδρικής θήκης με σπόνδυλο δωρικού κίονα ως επικάλυμμα, κοντά σε θολωτό ταφικό μνημείο των αρχαϊκών χρόνων στο νεκροταφείο της αρχαίας Φαρσάλου: Βερδελής 1953, 127 (μνεία)· Courbin 1954, 134 (μνεία)· Cook - Boardman 1954, 158 (μνεία)· Von Bothmer 1965, 604 (μνεία)· Τουλουμτζίδου 2011, 641-642, 656-657, αρ. 5, πίν. 87ε. Η πλήρης δημοσίευση της υδρίας αναμένεται από τη Μ. Σταματοπούλου, αναπληρώτρια καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης.
- 103 Sowder 2009, 324.
- 104 Αναφέρονται πέντε, μεταξύ αυτών και η EAM αρ. ευρ. X 18787: Sowder 2009, 324, σημ. 81, 600, Cat. 20.46, πίν. Cat. 20.46 (δύο φωτογραφίες της συγγραφέως συμπεριλαμβάνονται σε σελίδες που δεν έχουν αναπαραχθεί στην έκδοση κατόπιν απαίτησής της ίδιας).
- 105 Τουλουμτζίδου 2011, 654-656.
- 106 LIMC VI, λ. Nike, 901-902.
- 107 Λαμπρινουδάκης 2020, 161.
- 108 Πρόκειται για ελαφρύτερο και φθηνότερο άρμα που γίνεται δημοφιλές από τον 4ο αι. π.Χ. και εξής (Nike - Victoria 2004, 79).
- 109 Carapanos 1878, 195, πίν. 19.2. Kunze 1950, 243. Kunze 1958, 94, σημ. 29, 97, σημ. 32, 105, εικ. 83 (δεξιά). Bol 1989, 27, σημ. 104. LIMC VI, λ. Nike, 859, αρ. 91, πίν. 567, 91. Thöne 1999, 108, σημ. 605. Keesling 2010, 124, σημ. 70. Μέγ. σωζ. ύψ. 0,061, μέγ. σωζ. πλ. 0,035 μ.
- 110 Carapanos 1878, 194, πίν. 19.4. Kunze 1950, 243. Kunze 1958, 97, σημ. 32, 105, εικ. 83 (δεξιά). Bol 1989, 27, σημ. 104. Thöne 1999, 108, σημ. 605. Μέγ. σωζ. ύψ. 0,05, μέγ. σωζ. πλ. 0,065 μ.
- 111 Carapanos 1878, 195, πίν. 19.3. Hoffmann 1964, 53-55, πίν. 30. Μανακίδου 1994, 295, αρ. 20. Μέγ. σωζ. ύψ. 0,048, μέγ. σωζ. πλ. 0,071 μ.
- 112 Μανακίδου 1994, 72.
- 113 LIMC VI, λ. Nike, 899, 903. Είναι ιδιαίτερα συχνό ως θέμα στη σικελική νομισματοκοπία και σχετίζεται με αθλητικούς κυρίως αγώνες, τοπικού και πανελληνίου χαρακτήρα. Οι Σικελοί είχαν παράδοση στις αρματοδρομίες και θεωρούσαν νικητές τα άλογα και τους ιδιοκτήτες τους, οι οποίοι συχνά ήταν οι εγχώριοι τύραννοι, βλ. σχετικά Τσαγκάρη 2011, 176· Μπούγια 2004, 65· Nike - Victoria 2004, 78.
- 114 Μανακίδου 1994, 77, σημ. 226. Το ανάθημα των Αθηναίων θεωρήθηκε πολύ σημαντικό που στήθηκε εκ νέου και μετά την περσική καταστροφή στην Ακρόπολη. Κατά την C.M. Keesling (2010, 123-124), θα μπορούσε να είναι το πρώτο μνημείο που υιοθετεί στοιχείο από την εικονογραφία αθλητικών αγώνων για να δηλωθεί ένας άλλου είδους αγώνας: «η ενσπλητή σύγκρουση ενάντια στο ξένο εισβολέα».
- 115 Μανακίδου 1994, 77, σημ. 227.
- 116 Kunze 1958, 105-106, σημ. 56. Μανακίδου 1994, 77, σημ. 227. Τσούλη 2020, 179.
- 117 Mommsen 2002, 27.
- 118 Για ενδεικτική και πιο πρόσφατη βιβλιογραφία του έργου, βλ. Pollitt 1986, 147, πίν. 159· Moreno 1994· Καλτσάς 2001, 286, αρ. 603· Hemingway 2004· Ύψ. αναβάτη 0,84, ύψ. αλόγου 2,05, μήκ. χωρίς τη συμπληρωμένη ουρά 2,50 μ.
- 119 Hemingway 2004, 71, 102, εικ. 59. Κεφαλίδου 2004, 86, εικ. 9.
- 120 Moore 1971, 378-381. Jones 1987, 139-155. Hemingway 2004, 101.
- 121 Hemingway 2004, 101, σημ. 90.
- 122 Hemingway 2004, 101, σημ. 91. Fritzilas 2019, 318. Βαλαβάνης 2020, 174-175, σημ. 31.
- 123 Βαλαβάνης 2020, 175, σημ. 32.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ

Το χρονικό μιας περιπλάνησης. Η Νίκη από τα Μέγαρα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

- 1 Αρ. ευρ. 895 Λιθίνων Αρχαιολογικής Εταιρείας. Kekulé 1869, 165, αρ. 379. Sybel 1881, 250, αρ. 3435. Purgold 1881, 275-282, πίν. 10-11. Καββαδίας 1890-1892, 182, αρ. 225. Alscher 1956, 123-125, πίν. 44. Gulaki 1981, 79-88, εικ. 36. *LIMC* VI, 882, αρ. 388, λ. Nike (U. Grote). Δεσπίνης 2010, 12 κ.ε.
- 2 Κ. Πιττάκης, *ΑΕ* 1853, 804-805, αρ. 1327. Δεσπίνης 2010, 13-14. Εσφαλμένα σε έγγραφο του 1827 (Πρωτοψάλτης 1967, 30-31, έγγραφο αρ. 23) αναφέρεται ότι τα αγάλματα είχε ο Θ. Ρέντης «αγοράσει μερικούς χρόνους προ της επαναστάσεως», βλ. Δεσπίνης 2010, 14, 16. Βλ. και εδώ, Γ. Δεσπίνης, Τα αγάλματα του Θεοχάρη Ρέντη, σ. 170-196.
- 3 *Αρχαία της Εθνικής Παλιγγενεσίας 1821-1832. Αι Εθνικαί Συνελεύσεις*, τ. 3 (Α'), Αθήνα 1971, 537, άρθρο Η'.
- 4 Πρωτοψάλτης 1967, 30-32, έγγραφο αρ. 23. Δεσπίνης 2010, 16-17. Πετράκος 2015, I, 59-61, II, έγγραφο αρ. 75. Τσούλη 2019α, 84.
- 5 Πρωτοψάλτης 1967, 90-91, αρ. 63.
- 6 Dinsmoor 1943. Δεσπίνης 2010, 22-25.
- 7 Κατάλογος Καμπάνη Μουσείου Αίγινας, στο Καββαδίας 1890-1892, 30, αρ. 309. Δεσπίνης 2010, 15, σημ. II, 33-34 (με μνεία σε επιστολή του Fr. Thiersch της 5ης Οκτωβρίου 1831, όπου αναφέρεται στο συγκεκριμένο άγαλμα ως ευρισκόμενο ήδη στο Μουσείο Αίγινας). Σύμφωνα με τον Γ. Δεσπίνη (Δεσπίνης 2010, 18-19), πιθανότατα μεταφέρθηκε εκεί τον Μάιο του 1831 μαζί με άλλα αρχαία από τα Μέγαρα και την Ελευσίνα, βλ. Καββαδίας 1890-1892, 23.
- 8 Δεσπίνης 2010, 18, 20-21, 28-33.
- 9 Η ταύτιση αμφισβητήθηκε από την Ό. Παλαγγιά (Παλαγγιά 2017, 190, σημ. 35-36), διότι το συγκεκριμένο έργο είχε απεικονιστεί από τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή του Μοριά στο Μουσείο της Αίγινας πριν από το τέλος του 1829 (Blouet 1838, 22, πίν. 45, εικ. II). Το γεγονός αυτό δεν αναιρεί την πιθανότητα να προέρχεται το άγαλμα από τα Μέγαρα, αλλά να μην είχε μεταφερθεί εκεί με τα υπόλοιπα έργα των Μεγάρων τον Μάιο του 1831 (βλ. παραπάνω, σημ. 7), αλλά νωρίτερα, εφόσον μάλιστα στον κατάλογο του Καμπάνη δεν καταχωρίστηκε μαζί με τα υπόλοιπα έργα των Μεγάρων, αλλά ως προσθήκη. Ως terminus post quem

- για τη μεταφορά του έργου στην Αίγινα έχουμε ένα έγγραφο με ημερομηνία 20 Μαΐου 1829 (Πρωτοψάλτης 1967, 90-91, αρ. 63), που αναφέρει ότι τότε τα αγάλματα του Ρέντη ήταν ακόμα «παρακωσμένα εις την περιοχίν των Μεγάρων». Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι, όπως προέκυψε από σχετικό έλεγχό μας, και άλλα γλυπτά που απεικονίστηκαν στο Μουσείο Αίγινας από τη Γαλλική Επιστημονική Αποστολή πριν από το τέλος του 1829 έχουν καταγραφεί στο κατάλογο του Καμπάνη του Μουσείου Αίγινας ως εισαχθέντα στο Μουσείο το 1830-1831, βλ. ενδεικτικά Τσούλη 2019β, 268, σημ. II.
- 10 Πετράκος 2010, 51-59. Δεσπίνης 2010, 33-34.
 - 11 Πετράκος 2009, 275, αρ. 13. Δεσπίνης 2010, 19, σημ. 25. Βλ. και Ross 1848, 139.
 - 12 Α. Ραγκαβής, *ΠΑΕ* 1841, 122-123. Δεσπίνης 2010, 19-20.
 - 13 Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου - Κουτσογιάννης 2015, αρ. 75. Βλ. επίσης φωτογραφία του γλυπτού μπροστά στο Θησείο το 1852-1854, στο Μαλλούχου-Τυφάνο 1998, 25, εικ. 18.
 - 14 Gulaki 1981, 82-83.
 - 15 Η Gulaki (1981, 84, 86-8) συσχετίζει το έργο με τον Δημήτριο Πολιορκητή, που είχε κατακτήσει τα Μέγαρα το 306 π.Χ. και χρησιμοποίησε στις νομισματικές κοπές του τον αγαλματικό τύπο της Νίκης πάνω σε πλήρη πλοίου. Βλ. εδώ, Ό. Παλαγγιά, Η Νίκη του Παιωνίου, σ. 102-117 και Η Νίκη της Σαμοθράκης, σ. 148-169.
 - 16 Για πλήρη κατάλογο μνημείων αναμνηστικών ναυτικών και χερσαίων πολεμικών νικών, βλ. ενδεικτικά Brogan 1999, Rabe 2008 και Lorenzo 2011, με παλαιότερη βιβλιογραφία.

ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ

Νίκες για το παρόν και το επέκεινα.

Ειδώλια, λύχνοι και κοσμήματα με μορφή Νίκης από τις Συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου

- 1 Ησίοδος, *Θεογονία*. 384.397-403. Για τη Νίκη, βλ. *LIMC* VI, λ. Nike, 850-851 (Α. Goulaki-Voutira).
- 2 Burkert 1993, 305, 359, 388.
- 3 Ηρόδοτος, *Ιστορία*, 8.77.2. Ευριπίδης, *Ορέστης*, 1691.
- 4 Δεσπίνης 1996, 266.
- 5 *LIMC* VI, 850-851 (Α. Goulaki-Voutira).
- 6 Βλ. ενδεικτικά Gulaki 1981. Βλ. αναλυτικά τα σχετικά κείμενα στον παρόντα τόμο.

- 7 EAM 3976: Ύψ. 0,21 μ. Ολόκληρο, συγκολλημένο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 6/6 (reddish yellow). Βλ. Hutton 1899, 31-32, σημ. 3, εικ. 4. Πρβλ. *Corinth* XVIII, IV, 28, σημ. 34 (Maying Group).
- 8 Βλ. ενδεικτικά Jeammet - Mathieux 2010, 160-162.
- 9 Πρβλ. ενδεικτικά Delivortias 1991, 129-157.
- 10 EAM 6001: Ύψ. 0,37 μ. Περιήλθε στο Μουσείο με αγορά από τον Ερνέρι. Σχεδόν ολόκληρο, συγκολλημένο. Λείπουν τα άκρα των δακτύλων του δεξιού χεριού. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 6/6 (reddish yellow). Οι αρχαιοπώλες I. και Α. Ερνέρις αναφέρονται από τον Conze 1893-1922, 416, 508-509, 693, 868-869, 884, 937-938, 1303, 1533, 1859, 1916.
- 11 Πρβλ. Ferruzzi 2016, 131.
- 12 EAM 6037/AE 1460: Ύψ. 0,292 μ. Περιήλθε στο Μουσείο με αγορά από τον Λαφαζάνη. Συγκολλημένο και ελλείπεις. Λείπουν τμήματα από τα δάκτυλα των χεριών. Τμήμα από το δεξιό φτερό είναι σπασμένο. Διατηρούνται συνανήκοντα θραύσματα φτερού. Ίχνη λευκού επιχρίσματος και ρόδινου χρώματος. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 6/6, 7/6 (reddish yellow). Ενδεικτικά, μνεία του αρχαιοπώλη Αθηνών Σ. Λαφαζάνη για το έτος 1863 βρίσκουμε στο Κουμανούδης 1871, 93, αρ. 711 (ο Σ. Λαφαζάνης διέθετε αρχαίο λίθο με επιγραφή *Νέων Νέωνος Κυδαθηναϊεύς* που περιουλέξε και κατέγραψε ο Στ. Κουμανούδης).
- 13 Για την πεπονοειδή και άλλες αρχαίες κομμώσεις, βλ. ενδεικτικά Βλαχογιάννη 2018, 303-316.
- 14 Για τον αγαλματικό τύπο της Πραξιτέλειας Κόρης, βλ. ενδεικτικά Baumer 1997, 31-39· Καλτσάς - Δεσπίνης 2007, 42-43.
- 15 Πρβλ. την κόμμωση και τα στεφάνια σε ειδώλια γυναικείων μορφών του 3ου αι. π.Χ. από την Κάτω Ιταλία στο Leyenaar-Plaisier 1979, 511-512, αρ. 1495, 1496, πίν. 190.
- 16 EAM 6038/AE 1461: Ύψ. 0,245, μέγ. πλ. 0,175 μ. Περιήλθε στο Μουσείο με αγορά από τον Λαφαζάνη. Συγκολλημένο στο δεξιό φτερό και στο δεξιά χέρι. Κοίλο. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 6/6, 7/6 (reddish yellow).
- 17 EAM 6039/AE 1462: Ύψ. 0,215, μέγ. πλ. 0,09 μ. Περιήλθε στο Μουσείο με αγορά από τον Λαφαζάνη. Ελλείπεις και συγκολ-

- λημένο. Λείπουν τα δάκτυλα των χειρών και το αριστερό φτερό, το οποίο διατηρείται σε θραύσμα. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 6/6, 7/6 (reddish yellow).
- 18 EAM 6040/AE 1463: Ύψ. 0,24, μέγ. πλ. 0,095 μ. Περιήλθε στο Μουσείο με αγορά από τον Λαφαζάνη. Ελλίπες και συγκολλημένο. Ρόδινο χρώμα διατηρείται στο τύμπανο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 6/6, 7/6 (reddish yellow).
- 19 Για τη Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ, η οποία περιήλθε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο τα έτη 1889 και 1892, βλ. ενδεικτικά Αντρονιδάκι - Viniodetis 2018, 5.
- 20 Βλ. ενδεικτικά Mollard-Besques 1963· Burr - Higgins 2001, 113-115· Kassab Tezgör 2010, 186-188.
- 21 Kassab Tezgör 2010, 186-187.
- 22 Mrogenda 1996. Burr 2004, 127-128.
- 23 EAM 5084: Ύψ. 0,37 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Ολόκληρο, συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Λείπουν τα δάκτυλα των χειρών. Ίχνη λευκού επιχρίσματος και κίτρινου χρώματος στο αριστερό φτερό της μορφής. Μικρή τριγωνική οπή αερισμού στην πίσω αδρά διαμορφωμένη όψη. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 5 YR 5/4 (reddish brown).
- 24 Βλ. Φιλαδελφεύς 1928, πίν. XII, 3· Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2016, 496, αρ. 337 (Μ. Χιδίρογλου). Πρβλ. Hamdorf 1996, 115, 207, εικ. 142 (190-160 π.Χ.). Συγγενικά, *LIMC* VI, λ. Nike, 885-890, αρ. 462-548, πίν. 593-597 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote).
- 25 EAM 5085: Ύψ. 0,40 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Ολόκληρο, συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Λείπουν τα δάκτυλα των χειρών και το άκρο από το αριστερό πόδι. Ίχνη λευκού επιχρίσματος σε μεγάλο μέρος της επιφάνειας, ίχνη κίτρινου χρώματος στις πτυχές του πέπλου και ερυθρού στα μαλλιά. Μικρή ωοειδής οπή αερισμού στην πίσω, αδρά διαμορφωμένη όψη. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/6, 6/8 (light red).
- 26 Βλ. Φιλαδελφεύς 1928, πίν. XII, 1· Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2016, 495, αρ. 336 (Μ. Χιδίρογλου). Πρβλ. Burr - Higgins 2001, 121-122, αρ. 2285-2286, πίν. 52. Συγγενικά, *LIMC* VI, λ. Nike, 885-890, αρ. 462-548, πίν. 593-597 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote).
- 27 EAM 5086: Ύψ. 0,20 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Ολόκληρο, συγκολλημένο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/3, 6/4 (light reddish brown). Βλ. Φιλαδελφεύς 1928, πίν. XII, 2. Το ειδώλιο αποτέλεσε δάνειο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου για την έκθεση «Θεϊκοί Διάλογοι», που πραγματοποιήθηκε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης το 2017.
- 28 EAM 5095: Ύψ. 0,26 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ 471. Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 188, 3a· Φιλαδελφεύς 1928, πίν. X, 1· *LIMC* VI, 885, αρ. 463 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mendel 1908, 328-329, 513-514, αρ. 2462, 3201, πίν. 20:9-10· Pottier 1909, αρ. 59· Kleiner 1942, 88· Mollard-Besques 1963, 66, αρ. MYRINA 995, Β° 96, πίν. 80d, 81e· Leyenaar-Plaisier 1979, 257, αρ. 677, πίν. 95.
- 29 EAM 5096: Ύψ. 0,247, μέγ. πλ. 0,116 μ. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ 472. Ελλίπες, συγκολλημένο. Λείπουν τα δάκτυλα των χειρών, το δεξιό άκρο πόδι και τμήμα από το πίσω μέρος της κεφαλής. Οπή αερισμού, οπή ανάρτησης και οπές στερέωσης φτερών στην πίσω πλευρά. Ίχνη λευκού επιχρίσματος στο πρόσωπο. Κοίλο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός κοκκινωπός, Munsell 2.5 YR 6/6 (light red). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 188, 3b· *LIMC* VI, 885, αρ. 463 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mendel 1908, 328-329, 513-514, αρ. 2462, 3201, πίν. 20:9-10· Pottier 1909, αρ. 59· Kleiner 1942, 88· Mollard-Besques 1963, 66, αρ. MYRINA 995, Β° 96, πίν. 80d, 81e.
- 30 EAM 5100: Ύψ. 0,26-0,27 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ 473. Λείπουν τα φτερά και μεγάλο μέρος από το δεξιό χέρι. Σώζονται οι εγχοπές για την ένθεση των φτερών στο πάνω μέρος της πλάτης. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός κοκκινωπός, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 188, 3b· Φιλαδελφεύς 1928, 19, πίν. X, 2· *LIMC* VI, 885, αρ. 463 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote).
- 31 EAM 5098: Ύψ. 0,26 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Σχεδόν ολόκληρο, συγκολλημένο. Λείπουν τα άκρα των δακτύλων των χειρών. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός καστανός, Munsell 7.5 YR 6/4 (light brown). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 186, 4b (ή 187, 1b)· *LIMC* VI, 887, αρ. 497 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mollard-Besques 1963, 66-68, αρ. Β° 57, LY 1592, M65, IHA 5, Β° 106, πίν. 81f, 82c, e, 83d-e· Burr - Higgins 2001, 121, αρ. 2285, πίν. 52· Burr 2004, 127-129, εικ. 73. Ο τύπος απαντά και κατά τον 3ο αι. π.Χ.: Mollard-Besques 1963, αρ. MYR 642, 65, πίν. 80c (αρχές 3ου αι. π.Χ.).
- 32 EAM 5101: Ύψ. 0,23 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Συγκολλημένο. Λείπουν τα φτερά, τα άκρα των δακτύλων των χειρών και το δεξιό άκρο πόδι. Σώζονται οι εγχοπές για την ένθεση των φτερών στο πάνω μέρος της πλάτης. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός κιτρινέρυθρος, Munsell 5 YR 6/6 (reddish yellow). Βλ. Winter 1903, II, 188, 4· Φιλαδελφεύς 1928, 19, πίν. XI· Burr 1934, 60, αρ. 70, σημ. 3· *LIMC* VI, 886, αρ. 478 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mollard-Besques 1963, 69, αρ. MYR 161, πίν. 84b.
- 33 EAM 5102: Ύψ. 0,30 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ 499. Λείπουν τα άκρα των δακτύλων των χειρών και του δεξιού ποδιού. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός κιτρινέρυθρος, Munsell 7.5 YR 6/6 (reddish yellow). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 187, 1u· *LIMC* VI, 885, αρ. 462 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mendel 1908, 328-332, 513-514, αρ. 2462, 2467-2470, 2472-2473, 3201, πίν. 20:9-10· Pottier 1909, αρ. 59· Burr 1934, 61-62, αρ. 72-74, πίν. 29-30· Kleiner 1942, 88· Mollard-Besques 1963, 66, 70, αρ. MYRINA 995, Β° 96, MYR 168, M 61, M60, M 62, πίν. 81d, e, 86c-f.
- 34 EAM 5099: Ύψ. 0,26 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ 498. Συγκολλημένο. Λείπει το αριστερό άκρο χέρι. Κίτρινο χρώμα στη στεφάνη, καστανέρυθρο στην κόμη, ροδοκίτρινο στο πρόσωπο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός καστανός, Munsell 7.5 YR 5/4 (brown). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 187, 1u· *LIMC* VI, 887, αρ. 515 (Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mendel 1908, 330-332, αρ. 2467-2470, 2472-2473· Burr 1934, 61-62, αρ. 72-74, πίν. 29-30· Mollard-Besques 1963, 70-71, αρ. MYR 164, LY 1579, πίν. 85f, 87b.
- 35 EAM 4980: Ύψ. 0,23 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ 332. Συγκολλημένο και συμπληρωμένο.

- Ίχνη ρόδινου χρώματος στον πέπλο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός κοκκινωπός, Munsell 2.5 YR 6/6 (light red). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 187, 3b· LIMC VI, 885, αρ. 437 (δεύτερος τύπος Νικών με σύμβολα, Α. Moustaka - Α. Goulaki-Voutira - U. Grote). Πρβλ. Mollard-Besques 1963, 72-73, αρ. Β° 44, Β° 16, πίν. 89d, 90e.
- 36 Mollard-Besques 1963, 212-213.
- 37 EAM 4814: Ύψ. 0,19 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Αγορά από Ερνέρη. Λείπει όλο το δεξιό χέρι, ο αριστερός πήχης με το άκρο χέρι, καθώς και τμήμα από το δεξιό φτερό. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός ανοικτός κοκκινωπός, Munsell 2.5 YR 6/6 (light red). Βλ. ενδεικτικά Kleiner 1942, 245, πίν. 46a. Πρβλ. Pottier - Reinach 1887, 351-353, πίν. 20, 2. Mollard-Besques 1963, 66, αρ. LY 1596, πίν. 81b.
- 38 Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, 4.154 (*ἰδέα τριχῶν πλέγματος εἰς ὄξυ ἀπολήγοντος*). Δικαί-αρχος, 1.19. Την ταύτιση της κόμμωσης όπως αυτή αποδίδεται σε μορφές αγγείων με το αναφερόμενο *λαμπάδιον* των πηγών έκανε πρώτος ο J. Beazley, *CVA Oxford I*, 37. Βλ. και Βλαχογιάννη 2018, 305.
- 39 Βαλαβάνης 1991, 107-108.
- 40 EAM 5083: Ύψ. 0,47 μ. Από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Συγκολλημένο και συμπληρωμένο. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός κιτρινέρυθρος, Munsell 7.5 YR 6/6 (reddish yellow). Βλ. Winter 1903, II, 65, 7.
- 41 Πρβλ. την υπογραφή κοροπιλάστη ΠΛ (Πόπλιος) και το μονόγραμμα Ψ σε ειδώλια από τη Μύρινα στο Λούβρο: Mollard-Besques 1963, 208, 221, πίν. 110c, 247c-d, 270g.
- 42 Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, 9.119 (: *λίθον καταστηράμενοι πύρωθεν αὐτοῦ στοχάζονται σφαίραις ἢ λίθοις· ὁ δ' οὐκ ἀνατρέψας τὸν ἀνατρέψαντα φέρει, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπιλημμένους ὑπ' αὐτοῦ, ἕως ἂν ἀπλανῶς ἔλθῃ ἐπὶ τὸν λίθον, ὃς καλεῖται δίορος*). Επίσης, Πολυδεύκης, *Ονομαστικόν*, 9.122 (: *ὁ μὲν περιάγει τῷ χεῖρι εἰς τοῦπίσω καὶ συνάπτει, ὁ δὲ κατὰ τὸ γόνυ ἐφιστάμενος αὐταῖς φέρεται ἐπιλαβῶν ταῖν χερσῶν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ φέροντος· ταύτην τὴν παιδιὰν ἐκάλουν καὶ ἵππάδα καὶ κυβησίνδα*). Mandel 1999, 213-266.
- 43 Για την Αφροδίτη Πελαγία ή Εύπλοια, πρβλ. Marcadé κ.ά. 1996, 186-187, αρ. 83 (Ph. Jockey).
- 44 EAM 4832: Ύψ. 0,20 μ. Πιθανόν από τη Μύρινα Μικράς Ασίας. Συγκολλημένο. Λείπει όλο το δεξιό χέρι και μεγάλο τμήμα από το αριστερό. Κατασκευασμένο από μήτρες. Πηλός κιτρινέρυθρος, Munsell 7.5 YR 6/4, 6/6 (light brown, reddish yellow). Βλ. ενδεικτικά Winter 1903, II, 130, 4b· Φιλαδελφεύς 1928, πίν. IX, 6.
- 45 EAM 2044: Ύψ. 0,22, μέγ. πλ. 0,182, διαστ. βάσης 0,087x0,074, ύψ. βάσης 0,019 μ. Συγκολλημένο. Ίχνη γαλάζιου χρώματος στο αριστερό ως προς τον θεατή φτερό. Κατασκευασμένο από μήτρες, σε συνδυασμό με στοιχεία αγγείου. Πηλός ροδοκόκκινος, Munsell 2.5 YR 6/8 (light red). Winter 1903, II, 194, 2.
- 46 EAM 2076: Ύψ. 0,216, μέγ. πλ. 0,135, διάμ. βάσης 0,075, ύψ. βάσης 0,025 μ. Ελλίπες και συμπληρωμένο. Λείπει το χείλος του αγγείου. Το αριστερό φτερό της μορφής είναι συμπληρωμένο. Κατασκευασμένο από μήτρες, σε συνδυασμό με στοιχεία αγγείου. Πηλός ροδοκόκκινος, Munsell 2.5 YR 6/8 (light red). Trumpf-Lyritzaki 1969, 7-8, πίν. 3. Καρούζος - Καρούζου 1981, 70, πίν. 80α, β.
- 47 EAM 28201: Ύψ. 0,118, μέγ. πλ. 0,086 μ. Δωρεά Π. Βλαγκάλη. Στο Ευρετήριο του Μουσείου περιγράφεται ως πλαστικό αγγείο με μορφή Νίκης. Πρόκειται όμως για αρσενική φτερωτή μορφή, με ανάγλυφα αποδοσμένο μόριο. Ελλίπες και συμπληρωμένο. Λείπει τμήμα από το κάτω μέρος της μορφής και από το χείλος του αγγείου, το οποίο έχει συμπληρωθεί. Ίχνη λευκού επιχρίσματος. Πηλός ροδοκόκκινος, Munsell 2.5 YR 6/6 (light red).
- 48 EAM 5423: Σωζ. ύψ. 0,04, διάμ. έδρασης 0,042, διάμ. μετάλλιο 0,12 μ. Συλλογή Ιωάννου Μισθοῦ. Στο ευρετήριο του Μουσείου περιγράφεται ως τμήμα από τον πυθμένα αγγείου, καθώς το μετάλλιο με την ανάγλυφη μορφή εδράζεται σε μια δισκοειδή επιφάνεια. Ωστόσο, συνηθέστερη είναι η απόδοση ανάγλυφης μορφής ή μορφών σε μετάλλιο πάματος πήλινης πιξίδας. Πηλός πορτοκαλί, Munsell 2.5 YR 6/8 (light red).
- 49 EAM 3223: Ύψ. με σωζόμενο τμήμα λαβής 0,027, μήκ. 0,103, πλ. 0,068, διάμ. δίσκου 0,054, διάμ. βάσης 0,04 μ. Λείπει μεγάλο μέρος από τη λαβή. Εκκρούσεις στο δίσκο. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown). Πρβλ. Thompson 1933, 203-204, εικ. II.
- 50 EAM 3249: Ύψ. με λαβή 0,04, σωζ. μήκ. 0,102, σωζ. πλ. 0,06, διάμ. δίσκου 0,065, μέγ. εξωτ. διάμ. 0,085, διάμ. βάσης 0,045 μ. Ελληνής. Το θραύσμα διατηρεί λίγο παραπάνω από τον μισό λύχνο με τη λαβή, η οποία είναι τύπου διάτρητου ωτίου, με δύο έντυπες γραμμές. Πηλός ροδοκόκκινος, Munsell 2.5 YR 7/6 (light red).
- 52 Ο τύπος Νείκη, αντί Νίκη, όπως και τα παράγωγά του (λ.χ. Νεικηφόρος, Νεικήρατος κ.ά.), απαντά τόσο στο αττικό όσο και σε επικύρια αλφάβητα, βλ. ενδεικτικά Αττική: IG II² 1765, 1950. Λακωνία: IG V, I, 67. Συρία: IGLSyr 2, 463.
- 53 Για τις δωρεές μεγάλων Συλλογών στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, για τον Εμμανουήλ Μπενάκη (1843-1929) και για την ίδρυση του Μουσείου Μπενάκη, βλ. ενδεικτικά Κόκκου 2009, 250, 297-300.
- 54 EAM Μπ 192: Μήκ. 0,125, πλ. 0,125, ύψ. 0,055 μ. Λείπουν τα άκρα δύο μυκτήρων. Πηλός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 4/8, 5/8 (red).
- 55 EAM Μπ 327: Μήκ. 0,067, πλ. 0,058, ύψ. 0,03 μ. Λείπει το άκρο του μυκτήρα. Εκκρούσεις στον δίσκο. Πηλός ανοικτός καστανός, Munsell 5 YR 6/3 (light reddish brown).
- 56 EAM Μπ 340: Μήκ. 0,105, πλ. 0,06, ύψ. 0,04 μ. Συγκολλημένος. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown). Σημείωση: «Πτολεμαϊκό: Λ. Μπενάκης, 1974».
- 57 EAM Μπ 436: Μήκ. 0,063, πλ. 0,042 μ. Θραύσμα. Πηλός ανοικτός καστανός, Munsell 5 YR 6/3 (light reddish brown).
- 58 EAM Μπ 475: Μήκ. 0,11, πλ. 0,08, ύψ. 0,029 μ. Εκκρούσεις στην περιφέρεια του δίσκου. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 5 YR 6/3 (light reddish brown).
- 59 EAM Μπ 500: Μήκ. 0,105, πλ. 0,078, ύψ. 0,034 μ. Ακέραιος, πλην εκκρούσεων. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown). Πρβλ. *Vindonissa*, πίν. VI, 384.
- 60 EAM Μπ 509: Μήκ. 0,09, πλ. 0,053, ύψ. 0,025 μ. Θραύσμα. Πηλός κοκκινωπός, Munsell 2.5 YR 5/8 (red). Πρβλ. *Vindonissa*, πίν. VI, 384.
- 61 EAM Μπ 510: Μήκ. 0,07, πλ. 0,065, ύψ. 0,018 μ. Θραύσμα. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown). Πρβλ. *Vindonissa*, πίν. VI, 384.
- 62 EAM Μπ 511: Μήκ. 0,063, πλ. 0,038 μ. Θραύσμα. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown). Πρβλ. *Vindonissa*, πίν. VI, 384.
- 63 EAM Μπ 536: Μήκ. 0,083, πλ. 0,061, ύψ. 0,027 μ. Ακέραιος, πλην εκκρούσεων. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 6/4 (light reddish brown).
- 64 Olmstead 2009, 24-27, 478-479. Mark 2020 (διαδικτυακή έκδοση).
- 65 EAM Μπ 653: Μήκ. 0,085, πλ. 0,056, ύψ. 0,034 μ. Ακέραιος, πλην εκκρούσεων. Πηλός καστανέρυθρος, Munsell 2.5 YR 5/4 (reddish brown).

- 66 EAM Μπ 616: Μήκ. 0,08, πλ. 0,068, ύψ. 0,025 μ. Ακέραιος, πλην εκκρούσεων. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 7/4 (pink).
- 67 Η τριγωνική απόφυση της λαβής χαρακτηρίζει τον τύπο Δέλτα των λύχνων από την Αίγυπτο, που χρονολογούνται στην ύστερη Πτολεμαϊκή περίοδο, γύρω στα 50-100 μ.Χ., πρβλ. ενδεικτικά Thomas 2013-2015 (διαδικτυακή έκδοση), II-12, εικ. 31.
- 68 EAM Μπ 796: Μήκ. 0,163, πλ. 0,093, ύψ. 0,073 μ. Ακέραιος. Πηλός καστανέρυθρος, Munsell 5 YR 5/4 (reddish brown).
- 69 EAM Μπ 860: Μήκ. 0,117, πλ. 0,085, ύψ. 0,043 μ. Θραύσμα. Πηλός καστανέρυθρος, Munsell 5 YR 6/4, 7/4 (light reddish brown, pink). Ο τύπος της Νίκης που πατά στη γήινη σφαίρα (οικουμένη) απαντά και σε ειδώλια, όπως το διπλό ειδώλιο Νίκης, ελληνιστικών χρόνων, EAM 5980, από τη Μήλο.
- 70 EAM Μπ 861: Μήκ. 0,095, πλ. 0,08, ύψ. 0,033 μ. Θραύσμα. Πηλός καστανέρυθρος, Munsell 5 YR 4/4 (reddish brown).
- 71 EAM Μπ 862: Μήκ. 0,125, πλ. 0,078, ύψ. 0,037 μ. Θραύσμα. Πηλός ροδοκάστανος, Munsell 5 YR 7/3 (pink).
- 72 Για τον τύπο Νείκη, αντί Νίκη, βλ. την υποσημείωση για την επιγραφή Νείκου στον λύχνο EAM 3249.
- 73 EAM Μπ 958: Μήκ. 0,078, πλ. 0,055, ύψ. 0,037 μ. Ακέραιος. Πηλός καστανοκίτρινος, Munsell 5 YR 5/6 (yellowish red).
- 74 Η παρατήρηση προέρχεται από τον Λ. Μπενάκη το 1974, σύμφωνα με την καταγραφή στο Ευρετήριο του Μουσείου από την αρχαιολόγο Λ. Μαραγκού, τώρα ομότιμη καθηγήτρια. Πρβλ. *Agora VII*, 85, αρ. 144, πίν. 6.
- 75 EAM Μπ 1014: Μήκ. 0,095, πλ. 0,07, ύψ. 0,038 μ. Ακέραιος, πλην εκκρούσεων. Πηλός καστανοκίτρινος, Munsell 5 YR 5/6 (yellowish red).
- 76 Για τον τύπο Νείκη, αντί Νίκη, βλ. την υποσημείωση για την επιγραφή Νείκου στον λύχνο EAM 3249.
- 77 EAM Μπ 1138: Μήκ. 0,08, πλ. 0,046, ύψ. 0,035 μ. Με εκκρούσεις. Πηλός φαιοκάστανος, Munsell 5 YR 5/2 (reddish gray).
- 78 EAM Μπ 2506: Διάμ. δίσκου 0,08, μήκ. 0,19 μ. Συγκολλημένος. Πηλός κοκκινωπός, Munsell 2.5 YR 4/6 (red).
- 79 Για τη δωρεά της Συλλογής της Ελένης Σταθάτου στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, βλ. ενδεικτικά Κόκκου 2009, 250, σημ. 3.
- 80 EAM Στ 331: Εξωτ. διάμ. 0,114, πάχ. 0,02 μ. Ακέραιη, πλην εκκρούσεων. Βλ. Amandry 1963, 276-277, αρ. 198, πίν. XL, εικ. 176.
- 81 EAM Στ 698: Ύψ. 0,122, πλ. 0,089, πάχ. 0,03 μ. Ακέραιη. Βλ. Picard - Sodini 1971, 55-60, πίν. IX. Για τη Νέμεση, βλ. ενδεικτικά Burkert 1993, 390.
- 82 Βλ. ενδεικτικά για περιδέραια, Williams - Ogden 1994, 61, αρ. 14 (400-350 π.Χ.)· για ενώτια, Williams - Ogden 1994, 97, 170, αρ. 50, 107 (330-300 π.Χ., γύρω στο 350 π.Χ., αντίστοιχα).
- 83 EAM Στ 352: Ύψ. 0,068 μ. Άγνωστης προέλευσης. Πιθανόν από τον λεγόμενο Θησαυρό του Καρπενησίου. Χρυσό έλασμα, έκτυπο, κοκκίδωση, συρματερή διακόσμηση, σάρδιος. Βλ. Amandry 1953, 108, αρ. 246, πίν. XLII.
- 84 EAM Στ 566-567: Ύψ. 0,042 μ. Βλ. Amandry 1963, 215-216, αρ. 149/150, πίν. XXXII.
- 85 Χρ 12/AE 266: Μήκ. 0,015 μ. Ακέραιο.
- 86 LIMC VI, αρ. 423, πίν. 592. Williams - Ogden 1994, 67, αρ. 21.
- 87 Πρβλ. τους χρυσούς ρόδακες των ετών 330-300 π.Χ., από την Κύμη Αιολίδος, στο Βρετανικό Μουσείο: Williams - Ogden 1994, 104, αρ. 57.
- 88 Χρ 77/AE 216: Μήκ. 0,06 μ. Σχεδόν ακέραια, με μικρές φθορές.
- 89 Χρ 999α, β/15019: Μήκ. 0,056 και 0,058, μέγ. πλ., και για τα δύο, 0,02, βάθ. ενωτίου (στο άγκιστρο) 0,007, πάχ. ελάσματος 0,008 μ. Ακέραια, με ελάχιστες φθορές.
- 90 Χρ 710α-β: Μήκ. 0,055 και 0,053, πλ. 0,018 και 0,017, πάχ. ενωτίου στο άγκιστρο 0,008 και 0,007 μ. Ακέραια, με ελάχιστες φθορές.
- 91 Χρ 844: Μήκ. 0,037 και 0,0385, μέγ. πλ. μορφών 0,019 και 0,0225 μ. Βάρ. 3,618 γραμμ. Ακέραια. Παραδόθηκαν στο Μουσείο από τη Συλλογή του Νομισματικού Μουσείου το 1906 και ο τόπος εύρεσής τους είναι άγνωστος.
- 92 Χρ 1146: Μήκ. 0,03, πλ. 0,05 μ. Ακέραιο, με μικρές φθορές. Περιήλθε στο Μουσείο τον Φεβρουάριο του 1938 με δωρεά του Ι. Δαμβέργη. Σύμφωνα με δήλωση του δωρητή, το ενώτιο προήλθε από την Κρήτη.
- 93 Χρ 1591/Συλλογή Πασσά 143: Μήκ. 0,041, διάμ. ρόδακα 0,0105, βάθ. ενωτίου (στο άγκιστρο) 0,007 μ. Ακέραιο. Για τη Συλλογή Πασσά, βλ. ενδεικτικά Μ. Πουρνάρα, *Μήλον της έριδος η συλλογή Πασσά, Καθημερινή* (διαδικτυακή έκδοση), 5-2-2006. <https://www.kathimerini.gr/culture/241291/milon-tis-eridos-i-syllogipassa/>.
- 94 Βλ. ενδεικτικά Richter 1920, 39. Για την Ομάδα των δακτυλιδίων των Νικών, βλ. Boardman 1994, 223, 298-299, 420, αρ. 617-631, πίν. 722-732. Για τον γενικευμένο συμβολικό χαρακτήρα των παραστάσεων Νίκης, βλ. Boardman 1994, 236. Ενδεικτικά, και ο δακτύλιος EAM Χρ 375/9481/AE 4320 με παράσταση Νίκης προς τα αριστερά. Μήκ. 0,028 μ.
- 95 Χρ 687/12125/AE 2131: Διάμ. 0,025 μ. Ακέραιο. Βλ. Kuruniotis 1913, 299, πίν. XVI, 5, 5α· Boardman 1994, 417, αρ. 465 (Ομάδα της Πηνελόπης)· Δεσποίνη 1996, 266, αρ. 204· Aoyagi 2015, 92, αρ. 88. Λαγογιάννη - Γεωργακαράκου 2018, 260, αρ. 86.
- 96 Πρβλ. Βακκυλίδης, *Επινίκιος*, II.6-7 (Snell).
- 97 Boardman 1994, 215, 296, πίν. 658.
- 98 Χρ 1055α: Διάμ. σφενδόνης 0,02 μ. Ακέραιο. Βλ. Aoyagi 2015, 89, αρ. 84. Λαγογιάννη - Γεωργακαράκου 2018, 64, εικ. 7. Πρβλ. Boardman 1994, 206, 223, 226, 293, 300-301, πίν. 590, 724, 747, 776, 787· Spier 1992, 121, αρ. 316.
- 99 Χρ 454/9560/AE 3399: Διάμ. 0,014 μ. Ακέραιος, με μικρές εκκρούσεις. Πρβλ. Boardman 1994, 301, πίν. 771· Spier 1992, 121, αρ. 316.
- 100 Χρ 487/9593/AE 3432: Διάμ. 0,01, 0,012 μ. Ακέραιος. Η Αθηνά παριστάνεται κοντά στον τύπο της Παρθένου, πρβλ. Spear 1992, 109, 127, αρ. 274, 341. Πρβλ. επίσης την καθιστή μορφή Αθηνάς Νικηφόρου, Boardman 1994, 299, πίν. 744.
- 101 Χρ 508/9614/AE 2007: Διάμ. λίθου 0,013 μ. Ακέραιος.
- 102 Χρ 624/10866/AE 2131: Διάμ. λίθου 0,013, πάχ. 0,002 μ. Ακέραιος. Δωρήθηκε στο Μουσείο από την Σοφία Τρικούπη, στο όνομα του Ιωάννη Μισθού. Για τη Σοφία Τρικούπη (1838-1916), αφοσιωμένη αδελφή του πρωθυπουργού της Ελλάδας, Σπυρίδωνος Τρικούπη, βλ. ενδεικτικά Διβάνη 2019, 327-372.
- 103 Βλ. ενδεικτικά Baker 2005, 375-376.
- 104 Χρ 862/13308: Διάμ. 0,01, 0,012 μ. Ακέραιος, με μικρές εκδορές. Παραδόθηκε στο Μουσείο από τη Συλλογή του Νομισματικού Μουσείου το 1906 και ο τόπος εύρεσής του είναι άγνωστος.
- 105 Χρ 529/9635/AE 4919: Μήκ. 0,027, πλ. 0,0215, πάχ. 0,014 μ. Πιθανόν ίασις. Ακέραιος, με μικρές εκδορές. Περιήλθε στο Μουσείο με αγορά από τον Νοστράκη. Ενδεικτικά, ο αρχαιοπώλης Νοστράκης αναφέρεται από τον Καστριώτη 1924-1925, 34. Βλ. Boardman 1994, 208, 284, εικ. 214.
- 106 Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, *Naturalis Historia*, 35.108. Dench 2005, 301.
- 107 Χρ 623/10865/ΓΕ 2131: Διάμ. λίθου 0,015, πάχ. 0,001 μ. Πιθανόν ίασις (έχει καταγραφεί ως κορναλίνης). Ακέραιος. Δω-

- ρήθηκε στο Μουσείο από τη Σοφία Τρικούπη, στο όνομα του Ιωάννη Μισθού. Βλ. Boardman 1994, 210, 295, πίν. 639.
- 108 LIMC VI, αρ. 179, πίν. 577. Williams - Ogden 1994, 220, αρ. 156.
- 109 Παράσταση τεθρίππου με τη Νίκη και την Τύχη φέρει και ο πράσινος δακτυλιόλιθος Χρ 370/9476/AE 4315: Μήκ. 0,013 μ.
- 110 Χρ 744: Διάμ. περ. 0,04, διαστ. λίθου 0,04x0,015 μ. Λείπει η κεφαλή της Νίκης. Βρέθηκε στο κτήμα Παρή, κατά τις ανασκαφές της Βρετανικής Σχολής Αθηνών, το 1896, και αγοράστηκε για το Μουσείο. Πρβλ. Boardman 1994, 301, πίν. 786 (Νίκη σε τεθρίππο).
- 111 Για τον μύθο της αρπαγής της Περσεφόνης: *Ομηρικός Ύμνος εις Δήμητραν*, 2. Ησιόδος, *Θεογονία*, 913-914. Ευριπίδης, *Ελένη*, 1301-1318. Καλλίμαχος, *Ύμνοι*, 6. *Εις Δήμητραν*. Διόδωρος, 5.3.1-4. Οβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, 5, 385-424 κ.ά. Κακριδής 1986, 133-139.
- 112 Χρ 683: Μήκ. 0,25, πλ. 0,04 μ. Ταινία από λεπτό χρυσό έλασμα, με καμπυλόγραμμο άκρα και οπές στερέωσης. Λείπουν μικρά τμήματα από τις παρυφές. Η παρυφή κάθε μακράς πλευράς τονίζεται με σειρά ανάγλυφων σιγμών. Βλ. Κουρουνιώτης 1998, 98-99· Κυρυνιώτης 1913, 321-326. Για τον Κ. Κουρουνιώτη, βλ. ενδεικτικά Πετράκος 2011, 122-123.
- 113 Στ 342: Μήκ. 0,245, πλ. 0,02 μ. Βλ. Amandry 1953, 86-88, αρ. 230-231, πίν. XXIV. Η Μητσοπούλου υποστηρίζει ότι οι ταινίες κατασκευάστηκαν από έναν Γάλλο χρυσοκόο που εργάστηκε στην Ελευσίνα και αλλού το 1915: Mitsoroulou 2011, 195-204, 196 εικ. 4a-b, 198-203, εικ. 5a-b· Mitsoroulou 2017, 113-157.
- 114 Ο όρος *ήράκλειον άμμα* προήλθε από τη λόγια και εικονογραφική απόδοση του δεσμάτος των άκρων της λεοντής που φορούσε ο Ηρακλής, αφού κατέβαλε τον λέοντα της Νεμέας, και χρησιμοποιείται για την περιγραφή δυνατού δεσμού ή κόμπου, πρβλ. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*, 11.500a. Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, *Naturalis Historia*, 28.17.63. Nicgorski 1995.
- 115 Χρ 1535: Διαστ. 1ης και 2ης ταινίας 0,16x0,019, πάχ. 0,002, μήκ. άμματος 0,05, πλ. άμματος 0,022 μ. Ακέραιο, με μικρές φθορές. Περιήλθε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο με αγορά από τον Α.Δ. Πάτταρα.
- 116 Williams - Ogden 1994, 107, αρ. 61.
- 117 Χρ 965/14385: Ύψ. 0,045, μέγ. πλ. 0,035 μ. Ακέραιο. Βρέθηκε σε ανασκαφή τάφου στο οικόπεδο Χ. Κακλαμάνου, στην οδό Αλβανίας II, στην Αθήνα.
- 118 Χρ 1550: Συνολ. μήκ. 0,07 μ. Κατάσχεση Καμπάνη.
- 119 Χρ 803a, β: Μήκ. 0,083, 0,083, πλ. 0,05, 0,053, βάθ. αναγλύφου 0,006 μ. Αποσπασματικά σωζόμενα, σε θραύσματα. Βρέθηκαν στο κτήμα Γ. Τσιτσέλη κατά την ανασκαφή του αρχαιολόγου Γ. Σωτηριάδη (1852-1942) και της Αρχαιολογικής Εταιρείας, το έτος 1903. Βλ. Σωτηριάδης 1906, 78, πίν. 4. Για τον Γ. Σωτηριάδη, βλ. ενδεικτικά Πετράκος 2011, 141-142.
- 120 Χρ 1493: Συνολ. μήκ. 0,378, ύψ. αγαλματιδίου Νίκης 0,035 μ. Ακέραιο. Βλ. Βεζμίνης 1931, 489-491, εικ. 18· Bakhuizen 1972, 397.
- 121 Για παρόμοια κιβώτια, θήκες ή ιματιοθήκες, βλ. ενδεικτικά Richter 1996, 114 κ.ε.
- 122 A 10845: Μήκ. και πλ. 0,0535 και 0,0565x0,0395, ύψ. 0,024 μ. Ελάχιστα ελλιπές, με ραγώσεις. Λείπουν μικρά τμήματα από τους μεντεσέδες.

BANTA ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ

Νίκη - Victoria. Οι Νίκες των ρωμαϊκών χρόνων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

- 1 Hölscher 1997, 158-159. LIMC VI, 850-851, λ. Nike (A. Goulaki-Voutira).
- 2 RE VIII A2, 2502, λ. Victoria (St. Weinstock).
- 3 Simon 1990, 243, εικ. 316, 317.
- 4 Όπως, για παράδειγμα, στον οπισθότυπο αργυρού διδράχμου (265-242 π.Χ.), βλ. LIMC VIII, 242, λ. Victoria, αρ. 17, πίν. 168 (R. Vollkommer). Βλ. επίσης Νίκη - Victoria 2004, 50, εικ. 1.
- 5 Τίτος Λίβιος, 10.47.3. LIMC VIII, 268, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 6 Τίτος Λίβιος, 10.33.9.
- 7 Pensabene 1988, 54-67.
- 8 Τίτος Λίβιος, 35.9.6. Pensabene 1988, 57-58.
- 9 Simon 1990, 241, εικ. 310.
- 10 Hamdorf 1964, 58-59.
- 11 Hölscher 1967, 137-138. LIMC VIII, 237, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 12 CIL VIII, 303.10832, IX 5904, XI 4367, 4371. RE VIII A2, 2511, λ. Victoria (St. Weinstock).
- 13 Scullard 1985, 235.
- 14 Όπως, για παράδειγμα, στις πόλεις Puteoli CIL X 1887, Ficulea CIL XIV 4002, Ancona CIL IX 5904, Lusitania CIL II 402 και Tipasa CIL VIII 10832.
- 15 Ιακωβίδου 2010, 49-50.A.
- 16 Ιακωβίδου 2010, 46.
- 17 CIL III 1098, 1600, 4412, 5193, 11889, CIL VI 31140, 31149, CIL VII 220, 1114 και CIL XIII 7395, 7412, 8812.
- 18 CIL XIV 2258.
- 19 CIL III 11082, CIL VII 217.
- 20 LIMC VIII, 238, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 21 Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 13.44.1. Την ίδια εποχή πρέπει να τοποθετήθηκε το πρώτο άγαλμα της Victoria στο Circus Maximus, βλ. RE VIII A2, 2529, λ. Victoria (St. Weinstock]). Ο Οβίδιος, *Amores*, 3.2.45, περιγράφει την πομπή των αγαλμάτων των θεών που λάμβανε χώρα στο Circus Maximus πριν από τους αγώνες της αρματοδρομίας. Την πομπή αυτή οδηγούσε πρώτο το άγαλμα της Victoria και ακολουθούσαν αυτά των άλλων θεών (Neptunus, Mars, Apollo, Minerva, Ceres, Bacchus, Pollux, Castor και Venus), βλ. Scullard 1985, 157.
- 22 Για τις παραστάσεις της Victoria με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες, βλ. LIMC VIII, 262-265, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 23 Έτσι, η Victoria συνδέεται με την Ειρήνη (Pax) και αποδίδεται συχνά έχοντας ως σύμβολο το κέρασ της αφθονίας. Για τις παραστάσεις της Νίκης Victoria ως διακοσμητικού μοτίβου σε τοικογραφίες, επιπλα, σκεύη, κοσμήματα και λύχνους της εποχής του Αυγούστου, βλ. Zanker 2006, 344-345, 353-354, εικ. 208, 214, 216, 217.
- 24 Hölscher 1967, 62-67. LIMC VIII, 238, 263-264, λ. Victoria (R. Vollkommer). Ζάχος 2017, 372.
- 25 Hölscher 1967, 1-2.
- 26 LIMC VIII, 238, λ. Victoria (R. Vollkommer). Victoria Britannica: CIL VIII 11018, Victoria Germanica: CIL VIII 4202, 27773, Victoria Parthica: CIL VIII 965, 2354, 4583, 11135, 20149, 26243.
- 27 Hölscher 1967, 173-175. Stemmer 1978, 155.
- 28 Hölscher 1967, 169-172.
- 29 RE VIII A2, 2539, λ. Victoria (St. Weinstock).
- 30 Παραδείγματα με Νίκες σε ρωμαϊκές σαρκοφάγους που κρατούν μέταλλο (imago clipeata) με την προτομή του νεκρού, βλ. Koch - Sichtermann 1982, 238 εικ. 286-288. Παραδείγματα με Νίκες σε ρωμαϊκές σαρκοφάγους με γιρλάντες και Έρωτες, βλ. Koch - Sichtermann 1982, 238-241, εικ. 480-482, 501, 509, 512, 516, 518, 527, 533, 539, 540, 562, 572, 573, 575. Οι περισσότερες από αυτές τις σαρκοφάγους προέρχονται από τη Μικρά Ασία και χρονολογούνται μεταξύ των ετών 140-170 μ.Χ.
- 31 Βλ. Schauenburg 1966, 301.
- 32 LIMC VIII, 269, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 33 LIMC VIII, 249, αρ. 143, 252, αρ. 195 και 197, λ. Victoria (R. Vollkommer).

- 34 *Νίκη - Victoria* 2004, 59, εικ. 7-8.
- 35 *Νίκη - Victoria* 2004, 62-63.
- 36 Φυλάσσεται στο Παρίσι (Λούβρο ΟΑ 9063). Volbach 1976, 47-48, αρ. 48, πίν. 26.
- 37 Για την εξέλιξη της παράστασης της Victoria σε χριστιανικό άγγελο, βλ. Effenberger - Severin 1992, 95, αρ. 19· Pirani 2000, 389-394· Kiillerich 2002, 137-144, πίν. 52-53· Thompson 2005, 92, σημ. 33.
- 38 *LIMC* VIII, 241-253, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 39 *LIMC* VIII, 262-266, λ. Victoria (R. Vollkommer). *Νίκη - Victoria* 2004, 68-69.
- 40 Η Victoria οδηγεί, για παράδειγμα, το άρμα του Jupiter στον οπισθότυπο αργυρού quadrigatus (225-212 π.Χ.), βλ. Simon 1990, 38, εικ. 40· *Νίκη - Victoria* 2004, 50, εικ. 2.
- 41 Hölscher 1967, 74-80. *LIMC* VIII, 246-247, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 42 Hölscher 1967, 6, πίν. I, 1-3. Βλ. επίσης *LIMC* VIII, 245, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 43 Δίων Κάσσιος, 51.22.1-2. Σουετώνιος, *Augustus*, 100. Ηρωδιανός 5.5.7.
- 44 Αγάλματα της Victoria έχουν βρεθεί σε ολόκληρο τον ρωμαϊκό κόσμο, όπως για παράδειγμα η υπερφυσικού μεγέθους Victoria (με ασπίδα υψωμένη πάνω από την κεφαλή) στις ανασκαφές της Βιβλιοθήκης του Αδριανού στην Αθήνα. Σύμφωνα με την ανασκαφέα Α. Χωρέμη-Σπετσιέρη, το άγαλμα χρονολογείται στο 20 με 10 π.Χ. και είναι πιθανόν να στήθηκε σε ανάμνηση της Παρθικής νίκης του Αυγούστου στην πρόσοψη της Ρωμαϊκής Αγοράς, μπροστά στην Πύλη της Αθηνάς Αρχηγέτιδος όπου βρίσκονταν και άλλα αγάλματα μελών της οικογενείας του Αυγούστου, βλ. Χωρέμη-Σπετσιέρη - Τιγγινάγκα 2008, 124-125. Βλ. επίσης Spetsieri-Choremi 1996, 363-390, πίν. 73-79. Βλ. επίσης εδώ, Δ. Σούρλας, Η Νίκη του Αυτοκράτορα. Τα αγάλματα Νικών από τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού ως μέσο προβολής της δύναμης και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, σ. 220-235. Για τις πολυάριθμες παραστάσεις της Victoria πάνω σε σφαίρα σε νομίσματα, δακτυλιόλιθους, αγάλματα και αγαλμάτια, βλ. Hölscher 1967, 34-41.
- 45 Για την ανάθεση βωμού προς τη Victoria, βλ. *CIL* I², 327 και τις αναφορές των αρχαίων συγγραφέων: Δίων Κάσσιος, 54.30.1· Σουετώνιος, *Augustus*, 35.5· Ηρωδιανός, 7.11.3. Για τις αντιδράσεις των χριστιανών το β' μισό του 4ου αι. μ.Χ., που θεωρούσαν τον βωμό της Victoria ως σύμβολο των παγανιστών, βλ. *RE* VIII A2, 2541, λ. Victoria (St. Weinstock).
- 46 *Res Gestae*, 34.2.
- 47 Fuchs 1993, 222-223, εικ. 240-241. Για τις παραστάσεις της Victoria που κρατά ασπίδα, βλ. Hölscher 1967, 120-131.
- 48 Hölscher 1967, 4.
- 49 Hölscher 1967, 122-128. Zanker 2006, 261-262, εικ. 152-153. Η Victoria που εικονίζεται σε λύνκους της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου να κρατά τιμητική ασπίδα πάνω στην οποία αναγράφεται: *ob cives servatos* (για τη σωτηρία των πολιτών) αποτελεί σύμβολο νομιμοφροσύνης απέναντι στον αυτοκράτορα. Αργότερα, όμως, όταν η παράσταση της Νίκης-Victoria εξαπλώνεται στον ιδιωτικό βίο των Ρωμαίων, η απεικόνιση της θεάς στα λυχνάρια που οι Ρωμαίοι χάριζαν για το νέο έτος συνοδεύεται από μια επιγραφή με ευχές για τη νέα χρονιά «*Annun novum felicem, mihi et tibi*» (ευτυχισμένο το νέο έτος για μένα και για σένα). Έτσι, η Νίκη ενσαρκώνει πλέον προσωπικές επιθυμίες και ελπίδες για τύχη και ευημερία, *LIMC* VIII, 268-269, λ. Victoria (R. Vollkommer). Zanker 2006, 356.
- 50 Καρανασάση 1995, 212.
- 51 Ricard 1957, 47, 53-56.
- 52 Hölscher 1967, 175, σημ. 1130. Stemmer 1978, 156, σημ. 660.
- 53 Καστριώτης 1908, 296, αρ. 1668. Stemmer 1978, 24-25, αρ. II 4, πίν. 12, 1-5. Επίσης, Στεφανίδου-Τιβεριού - Καλτσάς 2020, IV, 1, 206-208, αρ. κατ. IV 1.52, εικ. 221-224.
- 54 Σωζ, συνολ. ύψ. 1,39 μ. Μάρμαρο πιθανότατα πεντελικό.
- 55 Για παρόμοιες παραστάσεις με Νίκες-Victoriae που στήνουν ή στεφανώνουν τρόπαια σε ανδριάντες θωρακοφόρων, βλ. Stemmer 1978, 14-15, αρ. I 9, πίν. 6,1-2, 24, αρ. II 3, πίν. 11,4, 35-36, III 8, πίν. 20,1, 37, III 12, πίν. 21,3, 38-39, III 15, πίν. 23,1, 55-56, IVa, πίν. 33,1-2, 83, VII 15, πίν. 56,6, 89, VII 27, πίν. 62,4-5.
- 56 Hölscher 1967, 173-175. Stemmer 1978, 155, 156, 166. Αντίθετα, Niemeyer 1968, 49, σημ. 389.
- 57 *Νίκη - Victoria* 2004, 49.
- 58 Βλ. Karanastasis 2012-2013, 355, σημ. 187.
- 59 Για τη σημασία των εμβλημάτων, βλ. Stemmer 1978, 166, σημ. 732, 733· Fittschen 1976, 194-195.
- 60 Stemmer 1978, 24-25, αρ. II,4, πίν. 12,1-5.
- 61 Von Sybel 1881, 76, αρ. 421. Καστριώτης 1908, 291, αρ. 1644. Heckler 1919, 219-220, εικ. 150. Vermeule 1959, 46, αρ. 95. Ρωμιπούλου 1997, 68, αρ. 66. Καλτσάς 2001, 339, αρ. 717. Κατάκης 2002, 461, σημ. 1322. Δεσπίνης 2010, 93-94, αρ. II, εικ. 55.
- Palagia 2017, 177. Π. Καρανασάση, στο Στεφανίδου-Τιβεριού-Καλτσάς 2020, IV, 1, 191-199, αρ. κατ. IV. 1.50, εικ. 212-215.
- 62 Σωζ, ύψ. 1,30 μ. Πεντελικό μάρμαρο.
- 63 Νίκες εικονίζονται σε επιμήδεις θώρακα σε τοιχογραφία τάφου του 3ου αι. π.Χ. στη Gnathia, βλ. Hölscher 1967, 15-16, πίν. 3,2. Για παραστάσεις τροπαιοφόρων Νικών σε επιμήδεις θωρακοφόρων των ελληνιστικών χρόνων, βλ. Stemmer 1978, 151, σημ. 611. Βλ. επίσης τον θωρακοφόρο ανδριάντα του αυτοκράτορα Κλαυδίου στο Μουσείο της Τήνου (αρ. ευρ. Α184), στη δεξιά επιμήδα του οποίου εικονίζεται Νίκη που κρατά ασπίδα στο δεξί της χέρι και στο αριστερό κοντό σπαθί. Ο ανδριάντας έχει χρονολογηθεί στο διάστημα 49-54 μ.Χ. Βλ. Καρανασάση 2008, 144-146, εικ. 3· Queyrel 2012, 420-421, εικ. 3. Βλ. επίσης το θραύσμα θωρακοφόρου ανδριάντα στην Κοπεγχάγη (Ny Carlsberg Glyptothek) με παράσταση της Νίκης που μεταφέρει τρόπαιο, Heckler 1919, 235-237, εικ. 165. Για τα τρόπαια γενικά, βλ. Rabe 2008.
- 64 Zanker 2006, 254-255.
- 65 Για παρόμοιες παραστάσεις Νηρηίδων σε θωρακοφόρους ανδριάντες, βλ. Stemmer 1978, 33-34, αρ. III 5, πίν. 18,1, 63, V 12, πίν. 39,2-3 και 78, VII 6, πίν. 51,5.
- 66 Stemmer 1978, 157, σημ. 676-679.
- 67 Fittschen 1976, 194-195.
- 68 Καλτσάς 2001, 339, αρ. 717. Laube 2006, 224, σημ. 1982.
- 69 Vermeule 1959, 46, αρ. 95.
- 70 Palagia 2017, 177, σημ. 31. Βλ. κυρίως Π. Καρανασάση, στο Στεφανίδου-Τιβεριού-Καλτσάς 2020, IV. 1.191-199, αρ. κατ. IV. 1.50, εικ. 212-215.
- 71 Zanker 2006, 361-362. Για τη Νίκη-Victoria στις ρωμαϊκές σαρκοφάγους, βλ. Koch - Sichtermann 1982, 168-169, 238-241 και 443-444. Συγκεντρωμένες οι παραστάσεις της Victoria στην ταφική τέχνη στο *LIMC* VIII, 269, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- 72 Kunisch 1964, 20-82.
- 73 Carpenter 1929, 43, πίν. XVII.
- 74 Για τα αντίγραφα της παράστασης της ταυροκτόνου Νίκης στους ρωμαϊκούς χρόνους, βλ. Borbein 1968, 43-95· Bieber 1977, 30-32. Βλ. επίσης Faraone 2013, 108.
- 75 Fuchs 1959, 12-17.
- 76 Stemmer 1978, 156, σημ. 661. Παραστάσεις Νικών που θυσιάζουν ταύρους σε ανδριάντες θωρακοφόρων, βλ. Heckler 1919, 228-229. Για τη Victoria που θυσιάζει ταύρο και συμβολίζει τη Victoria Perpetua, την αιωνία νίκη του αυτοκράτορα, βλ. Borbein 1968, 114-115.

- 77 Παραδόθηκε στο Μουσείο τον Δεκέμβριο του 1960 (BE 1058/1961). Μάρμαρο λευκό, λεπτόκοκκο. Ύψ. 0,39, πλ. 0,46 μ.
- 78 Για τις οσσοθήκες της Μικράς Ασίας, των ρωμαϊκών χρόνων, βλ. Asgari 1977, 329-383· Koch - Sichtermann 1982, 520-521· Βλ. επίσης Stefanidou-Tiveriou 2014, 47-49· Tuluk 2018, 284· Korkut 2006, 19-22. Ειδικά για τις οσσοθήκες της Εφέσου, βλ. Asgari 1977, 335-343· Koch 1993, 155, 158· για τη χρήση τους, βλ. Thomas - Içten 2007, 335-344.
- 79 Βλ. ανάλογο παράδειγμα σε οσσοθήκη από την Έφεσο, Asgari 1977, 336, εικ. 16. Βλ. επίσης οσσοθήκες από τη Θεσσαλονίκη, Stefanidou-Tiveriou 2014, 250-251, αρ. κατ. 160 και 161, πίν. 79.
- 80 Για παρόμοιους βωμούς με μεγάλο κώνο πεύκης στην κορυφή, που προέρχονται από τη Μικρά Ασία και συγκεκριμένα τα Θυάτειρα (Berlin - Dahlem, Deutsches Archäologisches Institut) και την Τραϊανούπολη (Σμύρνη, Basmahane Museum, 338, 339) και χρονολογούνται στο α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ., βλ. Pfuhl - Möbius 1979, II, 551-552, αρ. 2289, 2290, 2291, πίν. 323. Βλ. επίσης τον βωμό με καρπούς και κώνο πεύκης στο γνωστό ανάγλυφο του Αντινόου Silvanus, Museo Nazionale Romano (Palazzo Massimo alle Terme): Cadario - Giustozzi 2005, 32-33. Για ταφικούς βωμούς που φέρουν επίθημα με κώνο πεύκης και τη σημασία του, βλ. Αδάμ-Βελένη 2002, 43-44, σημ. 158, 159.
- 81 Ένα μικρό ίχνος, ίσως του χεριού, σώζεται στο πεδίο του αναγλύφου πάνω και αριστερά της κεντρικής μορφής.
- 82 Η παράσταση της Νίκης που τελεί τη θυσία δίνει την εντύπωση εικονογραφικού συμφορμού μεταξύ των παραστάσεων της θεάς και των Μιθραϊκών αναγλύφων της εποχής. Είναι κοινή η παραδοχή στην έρευνα ότι η παράσταση της ταυροκτόνου Νίκης αποτελεί το εικονογραφικό πρότυπο του ταυροκτόνου Μίθρα, βλ. Borbein 1968, 60-62· Faraone 2013, 99. Οι ομοιότητες στη στάση του Μίθρα και της Νίκης στην παράστασή μας επιτείνονται από το γεγονός ότι η Νίκη δεν εικονίζεται με το σύνθημα μακρού της ένδυμα, που προσιδιάζει σε ανάλογες παραστάσεις. Ωστόσο, μια ειδοποιός διαφορά είναι ότι το κεφάλι της Νίκης είναι χαμηλωμένο και στρέφεται προς την κεφαλή του ταύρου, ενώ ο ταυροκτόνος Μίθρας κοιτά μετωπικά τον θεατή ή στρέφει την κεφαλή του προς την αντίθετη κατεύθυνση. Βλ. Faraone 2013, 109-110.
- 83 Σύμφωνα με τον Β. Tuluk, Νίκες που ίπτανται εμφανίζονται στις γωνίες των οσσοθηκών του τύπου της Εφέσου, ενώ Νίκες που στέκονται εμφανίζονται στις γωνίες οσσοθηκών και σαρκοφάγων πολλών παραδειγμάτων από το Δοκίμειο, την Προκόννηση, τη Σαγαλασόο και την Αφροδισιάδα, βλ. Tuluk 2018, 284.
- 84 Σύμφωνα με την τυπολογία των Νικών σε σαρκοφάγους του Δοκίμειου του Μ. Waelkens, η Νίκη μας ανήκει στον τύπο 9 και τοποθετείται χρονολογικά γύρω στο 160 μ.Χ. Waelkens 1982, 10-12, εικ. 8.
- 85 Βλ., για παράδειγμα, μια οσσοθήκη στη Σμύρνη (Tire Museum) με γιρλάντες, τις οποίες κρατούν Νίκες στις γωνίες του μνημείου, Tuluk 2018, 284, εικ. I, μια σαρκοφάγο από την Έφεσο (Selçuk Museum, αρ. 4/4/74), Asgari 1977, 334 και 372, εικ. 9, Koch 2017, 333, εικ. 5, και μια σαρκοφάγο από τη Λαοδικεία, Koch - Sichtermann 1982, εικ. 527. Βλ. επίσης τη σαρκοφάγο στο Μουσείο Βέροιας με αρ. ευρ. Λ 485, Stefanidou-Tiveriou 2014, 40-43.
- 86 Koch - Sichtermann 1982, 477. Για το εικονογραφικό θέμα των Νικών ως φορέων γιρλαντών στις Μικρασιατικές σαρκοφάγους, βλ. Korkut 2006, 19-22. Βλ. επίσης τις σαρκοφάγους με αρ. ευρ. 20 και 77 στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Σμύρνης (Koch 2017, 333-334, εικ. 6 και 7), τη σαρκοφάγο από την Πέργαμο (Koch 2017, 333-335, εικ. 8), τη σαρκοφάγο από την Πέργη (Αρχαιολογικό Μουσείο Αττάλειας, αρ. ευρ. Α373, Koch 2017, 334-336, εικ. 10) και τις σαρκοφάγους από τη Σίδη αρ. ευρ. 156 και 157 (Koch 2017, 334-336, εικ. 11 και 12). Για τα εργαστήρια παραγωγής σαρκοφάγων και οσσοθηκών με γιρλάντες και Νίκες ως φορείς, βλ. Işık 2007, 279-289, πίν. 91-100.
- 87 Σύμφωνα με τη Ν. Asgari, οι οσσοθήκες της Εφέσου έχουν κεφαλές κριών ή ταύρων ή Μεδουσών στις γωνίες, ως φορείς των γιρλαντών που κοσμούν τις μακριές πλευρές τους, αν και σε δύο περιπτώσεις οσσοθηκών από την Έφεσο που εξήχθησαν στη Ρώμη (Μουσείο Θερμών αρ. ευρ. 72881 και Palazzo dei Conservatori αρ. ευρ. 2116) έχουμε στη θέση τους Έρωτες και Νίκες. Αυτό ίσως σημαίνει ότι αποτελούν έργα επηρεασμένα από ειδικές προτιμήσεις και επιθυμίες του κοινού της Δύσης, βλ. Asgari 1977, 342-343, 371 (Rom B), 372 (Rom C). Ο Β. Tuluk σημειώνει πέντε παραδείγματα οσσοθηκών με Νίκες, τρία στην Έφεσο, ένα στη Σμύρνη και ένα στη Ρώμη, Tuluk 2018, 284, σημ. 19.
- 88 Οι στενές πλευρές κοσμούνται με γιρλάντα και Γοργόνειο, βλ. Waelkens 1982, 9, 26, 27, πίν. 5, I και 5,3-4, 28, πίν. 7,3-4, 36-37, πίν. II,1-2, αλλά και με Σφίγγα, π.χ. EAM Γ II77, βλ. Papagianni 2016, 66, πίν. 31,3, EAM Γ II88, βλ. Katakis 2018, 38-39, πίν. 4, ή λεοντοκεφαλή, π.χ. EAM Γ II91, βλ. Katakis 2018, 36-38, πίν. 3.
- 89 Stefanidou-Tiveriou 2014, 42.
- 90 Işık 1998, 281-294, πίν. II,2,1-4.
- 91 Işık 1998, 289.
- 92 Η παραγωγή αυτών των σαρκοφάγων ξεκινά στη Δύση στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ., βλ. Işık 1998, 283-284.
- 93 Işık 1998, 288.
- 94 Βλ. Koch - Sichtermann 1982, 521, αρ. 509, 522, αρ. 511, 541, αρ. 533. Βλ. επίσης τις οσσοθήκες της Θεσσαλονίκης με γιρλάντες που έχουν ως πρότυπα τις οσσοθήκες της Εφέσου, Stefanidou-Tiveriou 2014, 47-50.
- 95 Βλ. Waelkens 1982, 26, αρ. κατ. 27 (Rom G 3), πίν. 4,1,2, 5,1,2, 26-27, αρ. κατ. 28 (Baltimore G 1), πίν. 5,3,4, 6,1,2, 28, αρ. κατ. 31 (Izmir G2), πίν. 7,1-4, 36-37, αρ. κατ. 8 (Lucca F1), πίν. II,1,2.
- 96 Βλ. σαρκοφάγο από το Velletri, Museo Civico, και σαρκοφάγο που φυλάσσεται στη Βαλτιμόρη. Andrae 1963, 11-87, κυρίως 66-68, σημ. 362-366, πίν. 4. Βλ. επίσης τη σαρκοφάγο από την Κηφισιά με γιρλάντες και ανάμεσα σε αυτές Νίκες με πέπλο με μακρύ απόπυγμα που θυσιάζουν ταύρο, Koch - Sichtermann 1982, 443-444· Giuliano 1965, 82-90, πίν. 39b· Işık 1998, 285· Papagianni 2016, 66, 131, αρ. κατ. 51, πίν. 39,1-2. Πλήθος παραδειγμάτων σε σαρκοφάγους και ταφικούς βωμούς αναφέρει ο Borbein 1968, 91, σημ. 442-443.
- 97 Andrae 1963, 80.
- 98 Borbein 1968, 115, σημ. 585.
- 99 Ύψ. 0,70, πλ. 0,33, πάχ. 0,11 μ. Πεντελικό μάρμαρο. Βρέθηκε στην Αθήνα και παραδόθηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο τον Ιούνιο του 2003 (BE 17,3/2003).
- 100 Αυτός ο τύπος στήλης χρονολογείται στον 2ο αλλά κυρίως στον 3ο αι. μ.Χ. Βλ. Von Moock 1998, 51, σχέδ. 6c.
- 101 Η υπόθεση ενισχύεται από τον δέκατο στίχο του επιγράμματος του Μηνοδότου, σύμφωνα με τον οποίο ο ίδιος φύτεψε κλήμα «καὶ κλήμα φυτεύσας», που μας βοηθά να τον αναγνωρίσουμε ως γεωργό-αμπελογό, Παπαευθυμίου 2013, 99-100.
- 102 Βλ., για παράδειγμα, Conze 1911-1912, IV, 84-85, αριθ. 2068 και 2069, πίν. 453· Von Moock 1998, 61, 81.

- I03 Το θέμα της απονομής της ταινίας από τη Νίκη στον νικητή έχει μακρά παράδοση στην αττική ερυθρόμορφη αγγειογραφία των κλασικών χρόνων, βλ. Κεφαλίδου 1996, 45, σημ. 69.
- I04 Gulaki 1981, 140-141. *LIMC* VI, 880, αρ. 364-366, λ. Nike (A. Goulaki-Voutira).
- I05 Schauenburg 1987, 199-232.
- I06 Pfuhl - Möbius 1979, II, Anhang XXI, 566-567, πίν. 331.
- I07 Papaefthimiou 1992, 74-84, εικ. 36a-b. *SEG* 42-304.
- I08 Koch - Sichtermann 1982, 238-241, 443-444, εικ. 509, 511, 512, 517, 518, 527, 533, 535. Schauenburg 1972, 501-516. *LIMC* VIII, 261-262, αρ. 300-307.
- I09 Βλ. *LIMC* VIII, 243, αρ. 34, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- I10 Sinn 1987, 78-79. *LIMC* VIII, 245, αρ. 62, 253, αρ. 209, αρ. 214, 254, αρ. 219, 260, αρ. 295, 266, αρ. 356, λ. Victoria (R. Vollkommer).
- III Για το επίγραμμα του Αυρηλίου Μηνοδότη αναλυτικά, βλ. Παπαευθυμίου 2013, 97-101.
- I12 Βλ. Παπαευθυμίου 2013, 97-98.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΜΑΡΙΑ ΛΑΓΟΓΙΑΝΝΗ-ΓΕΩΡΓΑΚΑΡΑΚΟΥ
Αρχαίες Νίκες. Σημειολογικές προσεγγίσεις για δύο επετειακές εκθέσεις
- Βλαχογιάννης, Γ. 1947. *Στρατηγού Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα*, κείμενο - εισαγωγή - σημειώσεις, 2η έκδ., Αθήνα, Βιβλ. Βαγιωνάκη.
- Δεσπίνης, Γ. - Ν. Καλτσός (επιμ.) 2014. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Κατάλογος γλυπτών*, τ. ΙΙ, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, Αθήνα.
- Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen. Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*, Bonn.
- Hölscher, T. 1967. *Victoria Romana: archäologische Untersuchungen zur Geschichte und Wesensart der römischen Siegesgöttin von den Anfängen bis zum Ende des 3. Jhs. n. Chr.*, Mainz am Rhein.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. (επιμ.) 2020. *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
- Thöne, C. 1999. *Ikongraphische Studien zu Nike im 5. Jahrhundert v. Chr. Untersuchungen zur Wirkungsweise und Wesensart*, Heidelberg.
- ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ
Από τον ποιητικό λόγο στην εικόνα. Η Νίκη και τα σύμβολά της στην εικονογραφία των αρχαίων και κλασικών χρόνων
- Αβρονιδάκη, Χ. 2007. Βοιωτικά επινίκια: ο αμφορέας αρ. ευρ. 485 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, *ΑΕ* 146, 131-146.
- Amandry, P. 1971. Collection Paul Canelloroulos (I). Armes et libéès de bronze, *BCH* 95, 585-626.
- Arafat, K.W. 1986. Iris or Nike? A Divine Libation Scene on a Missing Lekythos, *BICS* 33, 127-133.
- Βαλαβάνης, Π. 1991. *Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια. Συμβολή στην αττική αγιογραφία του 4ου π.Χ. αι.*, Αθήνα.
- Beazley, J.D. - L.D. Caskey 1963. *Attic Vase Paintings in the Museum of Fine Arts, Boston*, τ. 3, Boston.
- Benton, S. 1934-1935. The Evolution of the Tripod-Lebes, *BSA* 35, 74-130.
- Blech, M. 1982. *Studien zum Kranz bei den Griechen*, Berlin, New York.
- Borg, B. 2002. *Der Logos des Mythos. Allegorien und Personifikationen in der frühen griechischen Kunst*, München.
- Bowra, C.M. 1989. *Αρχαία ελληνική λυρική ποίηση*, Αθήνα.
- Brijder, H.A.G. 1983. *Siana Cups I and Komast Cups*, Amsterdam.
- Brückner, A. 1907. Athenische Hochzeitsgeschenke, *AM* 32, 79-122.
- Davies, M. (επιμ.) 1991. *Poetarum melicorum Graecorum fragmenta, Oxonii / New York*.
- Deubner, L. 1932. *Attische Feste*, Berlin.
- Diehl, E. 1964. *Die Hydria. Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums*, Mainz am Rhein.
- Dillon, M. 2017. *Omens and Oracles. Divination in Ancient Greece*, New York.
- Ζαφειροπούλου, Ντ. (επιμ.) 2004. *Αγώνες και αθλήματα στην αρχαία Θεσσαλία*, Αθήνα.
- Froning, H. 1971. *Dithyrambos und Vasenmalerei in Athen*, Würzburg.
- Gerhard, E. 1866. Über die Flügelgestalten der alten Kunst, στο E. Gerhard, *Gesammelte akademische Abhandlungen und kleine Schriften I*, Berlin, 157-177.
- Giglioli, G.Q. 1950. Phyllobolia, *ArchCl* 2, 31-45.
- Graef, B. - E. Langlotz 1933. *Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen*, II, Berlin.
- Guggisberg, M.A. 2008. Gräber von Bürgern und Heroen: "Homerische" Bestattungen im klassischen Athen, στο C. Kümmel - B. Schweizer - U. Veit (επιμ.), *Körperinszenierung - Objektsammlung - Monumentalisierung: Totenritual und Grabkult in frühen Gesellschaften. Archäologische Quellen in kulturwissenschaftlicher Perspektive*, Münster, 287-317.
- Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen. Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*, Bonn.
- Harris, H.A. 1962. Notes on three Athletic Inscriptions, *JHS* 82, 19-24.
- Heilmeyer, W.D. 1988. *Antikemuseum Berlin. Die ausgestellten Werke*, Berlin.
- Hooker, E.M. 1950. The Sanctuary and Altar of Chryse in Attic Red-figure Vase-Paintings of the Late Fifth and Early Fourth Centuries B.C., *JHS* 70, 35-41.
- Isler-Kerényi, C. 1969. Nike. Der Typus der laufenden Flügelgfrau in archaischer Zeit, Erlenbach - Zürich.
- Jung, M. 2006. *Marathon und Plataiai: Zwei Perserschlachten als "lieux de mémoire" im antiken Griechenland*, Göttingen.
- Καβαδίας, Γ.Γ. 2000. *Ο Ζωγράφος του Sabouroff*, Αθήνα.
- Καβαδίας, Γ.Γ. 2010. Άθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ. Ἐπὶος καὶ αττική εικονογραφία, στο E. Walter-Καρύδη, *Μύθοι, κείμενα, εικόνες. Ομηρικά έπη και αρχαία ελληνική τέχνη. Από τα πρακτικά του ΙΑ' διεθνούς συνεδρίου για την Οδύσσεια, Ιθάκη, 15-19 Σεπτεμβρίου 2009*, Ιθάκη, 153-189.
- Καλτσός, Ν. 2001. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά*, Αθήνα.
- Καλτσός, Ν. - A. Shapiro (επιμ.) 2009. *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα.
- Καλτσός, Ν. (επιμ.) 2004. *Αγών*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 15 Ιουλίου-31 Οκτωβρίου 2004, Αθήνα.
- Καλτσός, Ν. (επιμ.) 2006. *Αθήνα - Σπάρτη*, Αθήνα.
- Keesling, C. 2010. The Kallimachos Monument on the Athenian Acropolis (CEG 256) and Athenian Commemoration of the Persian Wars, στο M. Baumbach - I. Petrovic - A. Petrovic (επιμ.), *Archaic and Classical Greek Epigram*, Cambridge, 100-130.
- Κεφαλίδου, Ε. 1996. *Νικητής. Εικονογραφική μελέτη του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού, Θεσσαλονίκη*.
- Κεφαλίδου, Ε. 2004. Νικητήρια και επινίκια, στο Καλτσός 2004, 70-91.
- Κεφαλίδου, Ε. 2007. Γεωμετρικά και αρχαϊκά έπαθλα: κείμενα, ευρήματα, εικονογραφία (8ος-7ος αιώνας π.Χ.), στο Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου - Α. Ρεγκάκος - Χ. Τσαγγάλης (επιμ.), *Άθλα και έπαθλα στα ομηρικά έπη. Από τα πρακτικά του Ι' συνεδρίου για την Οδύσσεια, 15-19 Σεπτεμβρίου 2004*, Ιθάκη, 203-230.
- Kenner, H. 1939. Flügelgfrau und Flügeldämon, *ÖJh* 31, 81-95.
- Kieseritzky, G. 1876. *Nike in der Vasenmalerei*, Dorpat.
- Klein, J. 1912. *Der Kranz bei den alten Griechen. Eine religionsgeschichtliche Studie auf Grund der Denkmaler*, Günzburg.
- Knapp, P. 1876. *Nike in der Vasenmalerei*, Tübingen.
- Korres, M.M. 1994. Recent Discoveries on the Acropolis, στο R. Economakis (επιμ.), *Acropolis Restoration. The CCAM Interventions*, London, 174-179.
- Kunisch, N. 1964. *Die stiertötende Nike. Typengeschichtliche und mythologische Untersuchungen*, München.
- Kyle, D.G. 1987. *Athletics in Ancient Athens*, Leiden.
- Kyle, D.G. 2015. *Sport and Spectacle in the Ancient World*, Malden.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. 2020. *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου (επιμ.), *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, 16-51.
- Λεβέντη, Ι. 2014. *Πόλη σε κρίση. Αρχιτεκτονική γλυπτική της Αθήνας στην περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου*, Αθήνα.
- Lissarrague, F. 2014. The Early Greek Trophy. The Iconographic Tradition of Time

- and Space, στο A. Moreno - R. Thomas (επιμ.), *Patterns of the Past. Epitadeumata in the Greek Tradition*, Oxford, 57-65.
- Lonis, G. 1979. *Guerre et religion en Grèce à l'époque classique*, Paris.
- Matheson, S.B. 1995. *Polygnotos and Vase Painting in Classical Athens*, Madison.
- Matheson, S.B. 2005. A Farewell with Arms. Departing Warriors on Athenian Vases, στο J.M. Barringer - J.H. Hurwit (επιμ.), *Periklean Athens and its Legacy*, Austin, 23-35.
- Matheson, S.B. 2009. Beardless, Armed, and Barefoot: Ephebes, Warriors and Ritual on Athenian Vases, στο D. Yatromanolakis (επιμ.), *An Archaeology of Representations, Ancient Greek Vase-painting and Contemporary Methodologies*, Athens, 373-413.
- Μπρούσκαρη, Μ.Σ. 1998. Το θωράκιο του ναού της Αθηνάς Νίκης, ΑΕ 137, Αθήνα.
- Nicole, G. 1911. *Supplément au catalogue des vases peints du Musée National d'Athènes*, Paris.
- Papalexandrou, N. 2005. *The Visual Poetics of Power. Warriors, Youths, and Tripods in Early Greece*, Lanham.
- Papazarkadas, N. 2014. Two New Epigrams from Thebes, στο N. Papazarkadas (επιμ.), *The Epigraphy and History of Boeotia New Finds, New Prospects*, Leiden - Boston, 223-251.
- Parke, H.W. 2000. *Οι εορτές στην αρχαία Αθήνα*, Αθήνα.
- Petrakis, M. 2018. Herakles or Dionysos? Some Thoughts on the Iconography of the Krater of the Athens National Archaeological Museum no. 14902, *AURA* 1, 97-117.
- Pickard-Cambridge, A. 1988. *The Dramatic Festivals of Athens*, Oxford.
- Pollitt, J.J. 1987. Pots, Politics, and Personifications in Early Classical Athens, *YaleUnivB* 40, 8-15.
- Rabe, B. 2008. *Tropaia. Trophäe und Skulptur - Entstehung, Funktion und Bedeutung des griechischen Trophäions*, Rahden, Westfalen.
- Raubitschek, A. 1949. *Dedications from the Athenian Akropolis*, Cambridge, Mass.
- Reisch, E. 1890. *Griechische Weihgeschenke*, Wien.
- Robinson, D.M. 1942. New Greek Bronze Vases: A Commentary on Pindar, *AJA* 46, 172-197.
- Roller, L.E. 1981. Funeral Games in Greek Art, *AJA* 85, 107-119.
- Ρωμιοπούλου, Κ. 1997. *Ελληνορωμαϊκά γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Sánchez, C. - I. Escobar (επιμ.) 2015. *Dioses, héroes y atletas. La imagen del cuerpo en la Grecia Antigua. Museo Arqueológico Regional, Alcalá de Henares, Marzo-Julio*, Madrid.
- Schäfer, T. 1996. Dikella, Terma und Tettix: Zur Palästritenstele von Sunion, *AM* III, 109-140.
- Schween, H. 1911. *Die Episteten des Agons und die Palästra in Literatur und Kunst*, Kiel.
- Scodel, R. 2018. Hesiodic Eris and the Market, στο C. Damon - C. Pieper (επιμ.), *Eris vs. Aemulatio. Valuing Competition in Classical Antiquity*, Leiden, 29-50.
- Σερμπέτη, Ε. 2007. Η λήκυθος 1626 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, στο Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά - Α.Α. Λαιμού - Λ.Γ. Μενδώνη - Ν. Κούρου (επιμ.), *Αμύμονα έργα. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Αθήνα, 237-246.
- Shapiro, H.A. 1993. *Personifications in Greek Art. The Representation of Abstract Concepts 600-400 BC*, Zurich.
- Shapiro, H.A. 2009. Topographies of Cult and Athenian Civic Identity on Two Masterpieces of Attic Red-Figure, στο J.H. Oakley - O. Palagia (επιμ.), *Athenian Potters and Painters*, Oxbow Books, 261-269.
- Smith, A.C. 2011. *Polis and Personification in Classical Athenian Art*, Leiden - Boston.
- Spieß, A.B. 1992. *Der Kriegerabschied auf attischen Vasen der archaischen Zeit*, Frankfurt am Main.
- Thomsen, A. 2011. *Die Wirkung der Götter. Bilder mit Flügelfiguren auf griechischen Vasen des 6. und 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin - Boston 2011.
- Thöne, C. 1999. *Ikonographische Studien zu Nike im 5. Jahrhundert v. Chr. Untersuchungen zur Wirkungsweise und Wesenart*, Heidelberg.
- Τζάκου-Αλεξανδρή, Ό. (επιμ.) 1989. *Το πνεύμα και το σώμα. Οι αθλητικοί αγώνες στην αρχαία Ελλάδα*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 15 Μαΐου 1989-15 Ιανουαρίου 1990, Αθήνα.
- Τιβέριος, Μ. 1988. *Αρχαϊστικά Ι, Πρακτικά του XII διεθνούς συνεδρίου κλασικής αρχαιολογίας*, Αθήνα, 4-10 Σεπτεμβρίου 1983, τ. Γ', Αθήνα, 271-275.
- Τιβέριος, Μ. 1989. *Περίκλεια Παναθηναία. Ένας κρατήρας του Ζωγράφου του Μονάχου* 2335, Θεσσαλονίκη.
- Τιβέριος, Μ. 1996. *Αρχαία αγγεία. Ελληνική τέχνη*, Αθήνα.
- Τιβέριος, Μ. 2011. Έπαθλα και νίκες: ερμηνευτικές παρατηρήσεις σε δύο σκύφους του Ζωγράφου της Πηνελόπης, στο Ά. Δεληβορριάς - Γ. Δεσιπίνης - Ά. Ζαρκάδας (επιμ.), *Έπανος Luigi Beschi. Μουσείο Μπενάκη. 7ο Παράρτημα*, Αθήνα, 349-361.
- Τόλια-Χριστάκου, Μ. 2020. Η μνήμη των Περσικών πολέμων, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου (επιμ.), *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, 218-243.
- Τσαγκάρη, Δ. (επιμ.) 2011. *Μύθος και Νόμισμα. Παραστάσεις, συμβολισμοί και ερμηνείες από την ελληνική μυθολογία*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Νομισματικό Μουσείο, 15 Απριλίου-27 Νοεμβρίου 2011, Αθήνα.
- Τσούλη, Χ. 2020. Νίκης ανάμνησις: σπεικονίσεις Νίκης και νικών αγωνιστικών σε λίθινα αττικά αναθηματικά μνημεία, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου (επιμ.), *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, 178-197.
- Valavanis, P. 1990. La proclamation des vainqueurs aux Panathénées. À propos d'amphores panathénaïques de Praisos, *BCH* 114, 325-359.
- Walter, O. 1937. Der Säulenbau des Herakles, *AM* 62, 51-51.
- Vanderpool, E. 1969. Three Prize Vases, *AD* 24, Μελέται, 1-5.
- Webster, T.B.L. 1972. *Potter and Patron in Classical Athens*, London.
- Weiler, I. 1974. *Der Agon im Mythos. Zur Einstellung d. Griechen z. Wettkampf*, Darmstadt.
- Wilson, P. 2000. *The Athenian Institution of Khoregia. The Chorus, the City, and the Stage*, Cambridge.

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ
Θεοί Νικηφόροι. Τα λατρευτικά χρυσελεφάντινα αγάλματα του Ολύμπιου Δία και της Αθηνάς Παρθένου

- Anagnostou-Laoutides, E. 2011. The Statue of Zeus and Political Acculturation in Ancient Greece, στο J. McWilliam κ.ά. (επιμ.) 23-31.
- Barringer, J. 2011. The Legacy of the Pheidian Zeus at Olympia, στο T. Stevenson - S. Puttock - J. McWilliam (επιμ.), *The Statue of Zeus of Olympia: New Perspectives*, Cambridge, 61-71.
- Barringer, J. 2015. The Changing Images of Zeus at Olympia, *AA* 2015/1, 19-37.
- Carpenter, R. 1958. The Nike of Athena Parthenos, *AE* 1953-1954, 2, 41-55.
- Damaskos, D. 2008. Eine Athenakopie des 5. Jhs. V. Chr im kaiserzeitlichen Athen: der Kopf NM 6694, *AM* 123, 381-395.
- Davison, C.C. 2009. *Pheidias. The Sculptures and Ancient Sources*, I-III, London.

- De Catalaÿ, F. - R. Kan 2009. A New Silver Denomination of Lysimachus: a Unique Hemidram (from Mytilene?) with Athena Parthenos on the Reverse, στο Στ. Δρούγου κ.ά. (επιμ.), *Κερμάτια Φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου*, τ. Α', Αθήνα, 109-115.
- Donnay, G. 1968. L'Athéna chryéléphantine dans les inventaires de Parthénon, *BCH* 92, 21-28.
- Franke, P. 1984. Ηλιακά - Ολυμπιακά, *AM* 99, 319-353.
- Goulaki-Voutira, A. 1992. *LIMC* VI, λ. Nike, *Klassische Zeit*, 859-881.
- Grote, U. 1992. *LIMC* VI, λ. Nike, *Hellenistische Zeit*, 881-895.
- Guilmet, C. 2007. Αναπαραστάσεις με βάση τον Πausανία, στο Μ. Γεωργοπούλου κ.ά. (επιμ.), *Στα βήματα του Πausανία. Η αναζήτηση της ελληνικής αρχαιότητας*, Αθήνα, 181-190.
- Harrison, E.B. 1982. Two Pheidian Heads: Nike and Amazon, στο D. Kurtz - B. Sparkes (επιμ.), *The Eye of Greece. Studies in the Art of Athens*, Cambridge, 52-88.
- Harrison, E.B. 1996. Pheidias, στο O. Palagia - J. Pollitt (επιμ.), *Personal Styles in Greek Sculpture*, Oxford, 16-65.
- Hurwit, J.M. 2004. *The Acropolis in the Age of Pericles*, Cambridge - New York.
- Hurwit, J.M. 2005. The Parthenon and the Temple of Zeus at Olympia, στο J.M. Barringer - J.H. Hurwit (επιμ.), *Periklean Athens and its Legacy. Problems and Perspectives*, Austin, 135-145.
- Ιακωβίδου, Α. 2010. *Νίκη: εικονογραφία, ιδεολογία και συμβολισμός στα ελληνικά νομίσματα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου*, διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Ιγνατιάδου, Δ. 2013. *Διαφανής ύαλος για την αυτοκρατία της αρχαίας Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη.
- Καλτσός, Ν. 2001. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα Γλυπτά*, Αθήνα.
- Karanastassis, P. 1987. Untersuchungen zur kaiserzeitlichen Plastik in Griechenland. II. Kopien, Varianten und Umbildungen nach Athena-Typen des 5. Jhs. v. Chr., *AM* 102, 323-428.
- Κουτσογιάννης, Θ. 2018. Η αναβίωση του αρχαιοελληνικού κάλλους στις εικαστικές τέχνες του Νεοκλασικισμού, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου (επιμ.), *Οι αμέτρητες όψεις του Ωραίου στην αρχαία τέχνη*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, 399-415.
- Kremydi-Sicilianou, S. 1997. *LIMC* VIII, λ. Zeus, *Coins*, 362-370.
- Kyrieleis, H. 2006. Paros und Olympia. Zu den Skulpturen des Zeustempels in Olympia, στο Ν. Σταμπολίδης (επιμ.), *Γενέθλιον, Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή. Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης*, Αθήνα, 183-201.
- Lapatin, K.D.S. 2001. *Chryselephantine Statuary in the Ancient Mediterranean World*, Oxford.
- Lapatin, K.D.S. 2011. Representing Zeus, στο McWilliam κ.ά. 2011, 97-107.
- Lapatin, K.D.S. 2018. Athena Nike and Athena's Nike, στο G. Adomato κ.ά. (επιμ.), *Restaging Greek Artworks in Roman Times*, Milano, 49-53.
- Leipen, N. 1971. *Athena Parthenos. A Reconstruction*, Toronto.
- Λιάσκα, Μ. - Κ. Τσόγκα 2021. *Ιστορίες με Νίκες στην Αρχαία Αγορά της Αθήνας*, στον δικτυακό τόπο <https://www.lifo.gr/culture/archaiologia/stories-me-nikes-stin-archaia-agera-tis-athinas>.
- Lougovaya-Ast, J. 2006. Myrthine, the first Priestess of Athena Nike. With an Appendix on the Date of the Statue of Athena Promachos, *Phoinix* 60, τ. 3-4, 211-225.
- McK Camp, J. 1996. Excavations in the Athenian Agora: 1994 and 1995, *Hesperia* 65, 231-261.
- McWilliam, J. κ.ά. (επιμ.) 2011. *The Statue of Zeus at Olympia: New Perspectives*, Cambridge.
- Meyer, M. 1989. *Die griechischen Urkundenreliefs*, 13. Beih. *AM*, Berlin.
- Meyer, M. 2017. *Athena, Göttin von Athen. Kunst und Mythos auf der Akropolis bis in klassische Zeit*, Vienna.
- Nick, G. 2002. *Die Athena Parthenos*. 19. Beih. *AM*, Mainz.
- Overbeck, J. 1959. *Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildende Künste bei den Griechen*, Hildesheim.
- Palagia, O. 2013. Not from the Spoils of Marathon: Pheidias' Bronze Athena on the Acropolis, στο K. Buraselis - E. Koulakiotis (επιμ.), *Marathon: The Day After*, Athens, 117-137.
- Palagia, O. 2019. The Gold and Ivory Cult Statues of Pheidias in Athens and Olympia, στο O. Palagia (επιμ.), *Handbook of Greek Sculpture*, Berlin-Boston, 328-359.
- Patay-Horváth, A. (επιμ.) 2015. *New Approaches to the Temple of Zeus at Olympia. Proceedings of the First Olympia-Seminar, 8th-10th May 2014. Cambridge Scholars Publishing*, Newcastle upon Tyne.
- Richter, G.M.A. 1966. The Pheidian Zeus at Olympia, *Hesperia* 35, 166-170.
- Ridgway, B.S. 1999. *Prayers in Stone: Greek Architectural Sculpture (ca. 600-100 B.C.E.)*, Berkeley.
- Roquet, N. 2017. Antiquity Reborn: Quatremère de Quincy's Argument for Polychromy in "Le Jupiter Olympien", στο M. Bressani - C. Contandriopoulos (επιμ.), *The Companions to the History of Architecture, 3: Nineteenth-century Architecture*, 19-44.
- Schiering, W. 1991. *Die Werkstatt des Pheidias in Olympia*, II, Berlin - New York.
- Schiering, W. 1999. Glass für eine Göttin, *AntW* 30, 39-48.
- Strocka, V.M. 2005. Kopien nach Pheidias: logische Stilentwicklung oder Circulus Virtuosity?, στο V.M. Strocka (επιμ.), *Meisterwerke: Internationales Symposium anlässlich des 150. Geburtstages von Adolf Furtwängler, Freiburg im Breisgau, 30. Juni-3. Juli 2003*, München, 121-142.
- Trianti, I. 2012. Der Skulpturenschmuck am Zeus-Tempel in Olympia, στο W.-D. Heilmeyer κ.ά. (επιμ.), *Mythos Olympia – Kult und Spiele*, κατάλογος έκθεσης, 31.8.2012-7.1.2013, Martin-Gropius-Bau, Berlin 126-135.
- Vogelpohl, C. 1980. Die Niobiden vom Thron des Zeus in Olympia: zur Arbeitsweise römischer Kopisten, *Jdl* 95, 197-226.
- Willers, D. 2011. Der aufhaltsame Aufstieg der Olympia-Skulpturen – zur frühen Rezeption des Strengen Stils, στο O. Palagia - P. Themelis (επιμ.), *Sailing to Classical Greece*, Oxford, 101-109.
- ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΒΕΝΘΗ**
Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού της Αθηνάς Νίκης και του θωρακίου του.
Οι αθηναϊκές νίκες στη μνημειώδη τέχνη του 5ου αι. π.Χ.
- Buitron-Oliver, D. 1997. *The Interpretation of Architectural Sculpture in Greece and Rome*, Studies in the History of Art 49, Hanover - London.
- Bum, L. 1987. *The Meidias Painter*, Oxford.
- Davison, C.C. 2009. *Pheidias. The Sculptures and Ancient Sources* I, *BICS* Suppl. 105, London.
- Δεσπίνης, Γ. 1971. *Συμβολή στην τέχνη του Αγορακράτου*, Αθήνα.
- Δεσπίνης, Γ. 1974. Τα γλυπτά των αετωμάτων του ναού της Αθηνάς Νίκης, *ΑΔ* 29, Μελέται, 1-24.
- Despinis, G. 1988. Le sculpture frontonale del tempio di Atena Nike, στο E. La Rocca (επιμ.), *L'esperimento della perfezione. Arte e società nell'Atene di Pericle*, Roma, 280-317.
- Gill, D. 2001. The Decision to Build the Temple of Athena Nike (*IG* I³ 35), *Historia* 50.3, 257-278.

- Goette, H.R. 2016. Tempel der Athena Nike, Propyläen und Erechtheion. Strukturelle und chronologische Verbindungen dreier Bauprojekte der perikleischen Zeit, στο V. Brinkmann (επιμ.), *Athen. Triumph der Bilder. Eine Ausstellung der Liebieghaus Skulpturensammlung*, Frankfurt am Main, 4. Mai-4. September, Petersberg, 134-141.
- Harrison, E.B. 1997. The Glories of the Athenians: Observations on the Program of the Frieze of the Temple of Athena Nike, στο Buitron-Oliver 1997, 109-125.
- Hölscher, T. 1997. Ritus und Bildsprache. Zur Deutung der Reliefs an der Brüstung um das Heiligtum der Athena Nike in Athen, *AM* 112, 143-166.
- Jameson, M.H. 1994. The Ritual of the Athena Nike Parapet, στο R. Osborne - S. Hornblower (επιμ.), *Ritual, Finance, Politics. Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis*, Oxford, 307-324.
- Kallet, L. 2009. War, Plague, and Politics in Athens in the 420s B.C., στο Palagia 2009, 94-127.
- Kallet, L. 2016. Naupaktos, Naupaktians and Messenians in Naupaktos in the Peloponnesian War, στο Ο. Παλαγγιά (επιμ.), *Ναύπακτος. Η αρχαία πόλη και η σημασία της κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο και τα ελληνιστικά χρόνια*, Αθήνα, 15-41.
- Kalogeropoulos, K. 2003. Die Botschaft der Nikebalustrade, *AM* 118, 281-315.
- Kunisch, N. 1964. *Die stiertötende Nike. Typengeschichtliche und mythologische Untersuchungen*, München.
- Λεβέντη, Ι. 2014. *Πόλη σε κρίση. Αρχιτεκτονική γλυπτική της Αθήνας στην περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου*, Αθήνα.
- Λεβέντη, Ι. 2020. Εικονογραφικές παρατηρήσεις σε δύο αθηναϊκές ιωνικές ζωφόρους του 5ου αι. π.Χ.: η ζωφόρος του ναού του Ποσειδώνος στο Σούνιο και η ζωφόρος του Ερεχθείου στην Ακρόπολη, *Σπονδή. Αφιέρωμα στη Μνήμη του Γιώργου Δεσπίνη*, Μουσείο Μπενάκη, ΙΙο Παράρτημα, Αθήνα, 257-268.
- Leventi, I. 2021. New Insights into the Iconography of Attic Votive Reliefs of the Late Fifth Century B.C., στο Ο. Palagia - J. Neils (επιμ.), *International Conference. From Kallias to Kritias. Classical Culture. Athens in the Second Half of the Fifth Century B.C.*, 1-15.
- Λεμπιδάκη, Ε. 2013. Η λατρεία της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών. Από την Αθηνά την Νίκη στη Νίκη Άπτερο, στο Ε.Π. Σιουμπάρα - Κ. Φαρουδάκης (επιμ.), *Θεμέλιον. 24 Μελέτες για τον Δάσκαλο Πέτρο Θέμελη από τους μαθητές και τους συνεργάτες του*, Αθήνα, 367-393.
- Lippman, M. - D. Scahill - P. Schultz 2006. Knights 843-59, the Nike Temple Bastion, and Cleon's Shields from Pylos, *AJA* 110, 551-563.
- Mangold, M. 1993. *Athenatypen auf attischen Weihreliefs des 5. und 4. Jhs. v. Chr.*, HASB 2-BH, Bern.
- Mark, I.S. 1993. *The Sanctuary of Athena Nike in Athens. Architectural Stages and Chronology*, *Hesperia* Suppl. XXVI, Princeton, New Jersey.
- Meyer, M. 2017. *Athena, Göttin von Athen. Kult und Mythos auf der Akropolis bis in klassischer Zeit*, Wien.
- Μπρούσκαρη, Μ. 1998. Το θωράκιο του ναού της Αθηνάς Νίκης, *ΑΕ* 137.
- Palagia, O. 2005. Interpretations of Two Athenian Friezes: The Temple on the Ilissos and the Temple of Athena Nike, στο J.M. Barringer - J.M. Hurwit, *Periklean Athens and its Legacy. Problems and Perspectives. In Honor of J.J. Pollitt*, Austin, 177-192.
- Palagia, O. (επιμ.) 2009. *Art in Athens During the Peloponnesian War*, Cambridge.
- Παλαγγιά, Ο. 2019. Τα χρυσελεφάντινα αγάλματα του Φειδία, *Θέματα Αρχαιολογίας*, 3.3, 348-367.
- Schultz, P. 2001. The Akroteria of the Temple of Athena Nike, *Hesperia* 70, 1-47.
- Schultz, P. 2002α. *Το εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού της Αθηνάς Νίκης στην Ακρόπολη*, διδ. διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Schultz, P. 2002β. The Date of the Nike Temple Parapet, the 103rd Annual Meeting of the Archaeological Institute of America, *AJA* 106, 294-295.
- Schultz, P. 2009. The North Frieze of the Temple of Athena Nike, στο Palagia 2009, 128-167.
- Shear, J. 2001. Polis and Panathenaia. The History and Development of Athena's Festival, διδ. διατριβή, University of Pennsylvania.
- Shear, T.L. 2016. *Trophies of Victory: Public Building in Periklean Athens*, Princeton.
- Simon, E. 1985/1986. Τα γλυπτά του ναού και του θωρακείου της Αθηνάς Νίκης, *Αρχαιολογία* 4, 11-28.
- Simon, E. 1988. Zur Sandalenlöserin der Nikebalustrade, στο M. Schmidt (επιμ.), *Kanon. Festschrift Ernst Berger zum 60. Geburtstag am 26. Februar 1988 gewidmet*, *AntK* 15 - BH, Basel, 69-73.
- Simon, E. 1997. An Interpretation of the Nike Temple Parapet, στο Buitron-Oliver 1997, 126-144.
- Stewart, A.F. 1985. History, Myth, and Allegory in the Program of the Temple of Athena Nike, Athens, στο H.L. Kessler - M.S. Simpson (επιμ.), *Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages, Studies in the History of Art* 16, National Gallery of Art, Washington, 53-73.
- Stewart, A. 2019. An Absolute Chronology of Attic Sculpture, 450-390 B.C., στο H.R. Goette - Ι. Λεβέντη, *Αριστεία. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Παλαγγιά*, *Internationale Archäologie* 38, Rahden / Westfalen, 85-101.
- Thöne, C. 1999. *Ikongraphische Studien zu Nike im 5. Jahrhundert v. Chr. Untersuchungen zur Wirkungsweise und Wesenart*, *Archäologie und Geschichte* 8, Heidelberg.

ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ Η Νίκη του Παιωνίου

- Bommelaer, J.-F. - D. Laroche 2015. *Guide de Delphes. Le site*, Paris.
- Dittenberger, W. - K. Purgold 1896. *Die Inschriften von Olympia, Olympia V*, Berlin.
- Gawlinski, L. 2014. *The Athenian Agora: Museum Guide*, Princeton.
- Grunauer, P. 1981. Zur Ostansicht des Zeus-tempels, *OIBerl* 0, 256-301.
- Harrison, E. 1982. Two Pheidian Heads: Nike and Amazon, στο D. Kurtz - B. Sparkes (επιμ.), *The Eye of Greece. Studies in the Art of Athens*, Cambridge, 53-88.
- Hermann, K. 1972. Der Pfeiler der Paionios-Nike in Olympia, *Jdl* 87, 232-257.
- Hölscher, T. 1974. Die Nike der Messenier und Naupaktier in Olympia. Kunst und Geschichte im späten 5. Jahrhundert v. Chr., *Jdl* 89, 70-111.
- Jacquemin, A. - D. Laroche 1982. Notes sur trois piliers delphiques, *BCH* 106, 192-218.
- Jacquemin, A. - D. Laroche 2019. Le portique des Athéniens revisité, στο Ο. Palagia - Ε.Π. Σιουμπάρα (επιμ.), *From Hippias to Kallias: Greek Art in Athens and Beyond 527-449 BC*, Athens, 182-191.
- Jacquemin, A. - D. Mulliez - G. Rougemont 2012. *Choix d'inscriptions de Delphes, traduites et commentées*, Paris.
- Jeffery, L.H. 1990. *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.*, Oxford.
- Kallet, L. 2016. Naupaktos, Naupaktians and Messenians in Naupaktos in the Peloponnesian War, στο Ο. Palagia (επιμ.), *Ναύπακτος*, Athens, 15-41.
- Kreikenbom, D. 2004. Der reiche Stil, στο P.C. Bol (επιμ.), *Die Geschichte der antiken*

Bildhauerkunst II. Klassische Plastik, Mainz, 185-258.

Kyrieleis, H. 2011. *Olympia. Archäologie eines Heiligtums*, Darmstadt.

La Rocca, E. 1985. *Amazonomachia. Le sculpture frontali del tempio di Apollo Sosiano*, Rome.

Laroche, D. - A. Jacquemin 2016. L'offrande des Messéniens et Naupactiens à Delphes, στο O. Palagia (επιμ.), *Naupaktos*, Athens, 85-103.

Lippman, M. - D. Scahill - P. Schultz 2006. *Knights 843-59, the Nike Temple Bastion, and Cleon's Shields from Pylos*, *AJA* 110, 551-563.

Luraghi, N. 2008. *The Ancient Messenians. Constructions of Ethnicity and Memory*, Cambridge.

Matthaiou, A.P. 2011. The Treaty between the Messenians and the Naupaktians, *Six Greek Historical Inscriptions of the Fifth Century B.C.*, Athens, 45-55.

Ματθαίου, Α. - Ε. Μαστροκώστας 2000-2003. Συνθήκη Μεσσηνίων και Ναυπακτίων, *HOROS* 14-16, 433-467.

Meiggs, R. - D. Lewis 1988. *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Oxford.

Osborne, R. - P.J. Rhodes 2017. *Greek Historical Inscriptions 478-404 BC*, Oxford.

Palagia, O. 2016. Art as Trophy: the Nike of Paionios, στο O. Palagia (επιμ.), *Naupaktos*, Athens, 73-84.

Palagia, O. 2019. The Gold and Ivory Cult Statues of Pheidias in Athens and Olympia, στο O. Palagia (επιμ.), *Handbook of Greek Sculpture*, Berlin - Boston, 328-359.

Rolley, C. 1999. *La sculpture grecque II*, Paris.

Schultz, P. 2001. The Akroteria of the Temple of Athena Nike, *Hesperia* 70, 1-47.

Treu, G. 1897. *Die Bildwerke von Olympia in Stein und Thon*, *Olympia* III, Berlin.

ANDREW STEWART

Η Νίκη στην Αγορά;

Αρχαία κείμενα

Αισχύλος, *Ευμενίδες*.

<https://www.loebclassics.com/search?q=aeschylus%2C+eumenides>

Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί*. <https://www.loebclassics.com/search?q=Athenaeus>

Διόδωρος Σικελιώτης, *Βιβλιοθήκη Ιστορική*. <https://www.loebclassics.com/search?q=diodorus+siculus>

Όμηρος, *Ιλιάς*. <https://www.loebclassics.com/search?q=homer+iiliad>

Inscriptiones Graecae. Editio Tertia. 1981. Έκδ. D.M. Lewis - L.H. Jeffery, Berlin - New York. <https://epigraphy.packhum.org/book/4?location=1701>

Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις*. <https://www.loebclassics.com/search?q=Pausanias>

Σοφοκλής, *Οιδίππου Τύραννος*. <https://www.loebclassics.com/search?q=sophocles+oedipus+tyrannus>

Θουκυδίδης, *Ιστορίαί ή Συγγραφή*. <https://www.loebclassics.com/search?q=Thucydides>

Σύγχρονη βιβλιογραφία

Camp, J. McK. 2010. *The Athenian Agora: Site Guide*, 5η έκδ., Princeton.

Delivonias, A. 1974. *Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts* (Tübinger Studien zur Archäologie und Kunstgeschichte I), Tübingen.

Gawlinski, L. 2014. *The Athenian Agora: Museum Guide*, 5η έκδ., Princeton.

Kiesling, J.B. 2018. *Gods over the Horizon: Terrestrial Orientations in Greek Temples*, αναθεωρημένη επιστ. εργασία (28 Αυγούστου 2018). <https://www.academia.edu/37304900>

Korres, M. 1998. Από τον Σταυρό στην Αρχαία Αγορά, *Horos* 10-12, 83-104.

Martin-McAuliffe, S. - J. Papadopoulos 2012. Framing Victory: Salamis, the Athenian Acropolis, and the Agora, *Journal of the Society of Architectural Historians* 71(3), 332-361.

Papadopoulou, C. 2018. Attic Sanctuaries, *Archaeological Reports* 64, 103-113.

Πλάτωνος-Γιώτα, Μ. 1997. Το ιερό της Αθηνάς Παλληνίδος, *Αρχαιολογία* 65, 92-97.

Stewart, A. 2016. The Borghese Ares Revisited. New Evidence from the Agora and a Reconstruction of the Augustan Cult Group in the Temple of Ares, *Hesperia* 85, 577-625.

Stewart, A. 2018. Classical Sculpture from the Athenian Agora, Part I. The Pediments and Akroteria of the Hephaisteion, *Hesperia* 87, 681-741.

Stewart, A. 2019α. An Absolute Chronology of Attic Sculpture, 450-390 B.C., στο H.R. Goette - I. Λεβέντη (επιμ.), *Αριστεία. Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Παλαγγιά / Excellence. Studies in Honour of Olga Palagia*, Rahden / Westfahlen, 85-102.

Stewart, A. 2019β. Notes on the Origin and Early Development of the "Agora of the Kerameikos", στο C.M. Draycott - R. Raja - K. Welch - W.T. Wooton (επιμ.), *Visual Histories of the Classical World. Essays in Honour of R.R.R. Smith*, Turnhout (Belgium), 299-308.

Stewart, A. 2019γ. Cultural and Technological Evolution on the Metopes of the Hephaisteion, στο O. Palagia - E. Sioumpara (επιμ.), *From Hippias to Kallias. Greek Art in Athens and Beyond*, 527-449 B.C., Athens, 134-143.

Stewart, A. - E. Driscoll - S. Estrin - N. Gleason - E. Lawrence - R. Levitan - S. Lloyd-Knauf - K. Turbeville 2019. Classical Sculpture from the Athenian Agora, Part 2. The Friezes of the Temple of Ares (Temple of Athena Pallenis), *Hesperia* 88, 625-705.

Stewart, A. - E. Lawrence - R. Levitan - K. Turbeville 2021a. Classical Sculpture from the Athenian Agora, Part 3. The Pediments, Metopes, and Akroteria of the Temple of Ares (Temple of Athena Pallenis), *Hesperia* 90.2 (υπό έκδοση).

Stewart, A. - E. Lawrence - R. Levitan - K. Turbeville 2021β. Classical Sculpture from the Athenian Agora, Part 4. The Sculptures of the Temple of Ares (Temple of Athena Pallenis): Conclusions, *Hesperia* 90.3 (υπό έκδοση).

Thompson, H.A. - R.E. Wycherley 1972. *The Agora of Athens: The History, Shape, and Uses of an Ancient City Center*, Princeton, N. J., *The Athenian Agora* XIV.

ΟΛΓΑ ΠΑΛΑΓΓΙΑ

Η Νίκη της Σαμοθράκης

Badoud, N. 2018. La Victoire de Samothrace, défaite de Philippe V, *RA*, 279-305.

Bairami, K. 2017. *Large Scale Rhodian Sculpture of Hellenistic and Roman Times / Η μεγάλη ροδιακή πλαστική των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων*, Oxford.

Basch, L. 1987. *Le musée imaginaire de la marine antique*, Athènes.

Benndorf, O. - A. Conze - A. Hauser 1880. *Neue archäologische Untersuchungen auf Samothrake 2*, Wien.

Bernhardt, J. C. 2014. *Das Nikememorial von Samothrake und der Kampf der Bilder*, Stuttgart.

Carpenter, R. 1960. *Greek Sculpture*, Chicago.

Clinton, K. - L. Laugier - A. Stewart - B.D. Wescoat 2020. The Nike of Samothrace: Setting the Record Straight, *AJA* 124, 551-573.

De Luca, G. - W. Radt 1999. *Sondagen im Fundament des Grossen Altars. Pergamenische Forschungen* 12, Berlin.

Dimitrova, N.M. 2008. *Theoroi and Initiates in Samothrace. The Epigraphical Evidence*, *Hesperia*, Suppl. 37.

Gabrielsen, V. 1997. *The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes*, Aarhus.

Grandjean, Y. - F. Salviat, 2000. *Guide de Thasos*, Paris.

Green, P. 1990. *Alexander to Actium*, Berkeley - Los Angeles.

Hamiaux, M. 1998. *Musée du Louvre. Les Sculptures grecques*, II, Paris.

- Hamiaux, M. 2001. La Victoire de Samothrace: découverte et restauration, *JSav*, Janvier-Juin, 153-223.
- Hamiaux, M. 2004. La Victoire de Samothrace. Étude technique de la statue, *Mon Piot* 83, 61-129.
- Hamiaux, M. 2006. La Victoire de Samothrace. Construction de la base et reconstitution, *Mon Piot* 85, 5-60.
- Hamiaux, M. - L. Laugier - J.-L. Martinez (επιμ.) 2014. *La Victoire de Samothrace. Redécouvrir un chef-d'œuvre*, Paris.
- Hammond, N.G.L. - F.W. Walbank. 1988. *A History of Macedonia*, III, Oxford.
- Jacquemin, A. 1999. *Offrandes monumentales à Delphes*, Paris.
- Kansteiner, S. - L. Lehmann - K. Hallof - B. Seidensticker 2014. *Der neue Overbeck*, Berlin - Boston.
- Kaltsas, N. 2002. *Sculpture in the National Archaeological Museum, Athens*, Los Angeles.
- Kaltsas, N. - A. Shapiro. 2008. *Worshipping Women. Ritual and Reality in Classical Athens*, New York.
- Knell, H. 1995. *Die Nike von Samothrake*, Darmstadt.
- Κολώνια, Ρ. 2006. *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών*, Αθήνα.
- L'Agorà di Cirene* III, I. A.L. Ermeti, *L'Agorà di Cirene* III, I, *Il monumento navale*, Roma 1981.
- La Rocca, E. 2018. *La Nike di Samotracia tra Macedoni e Romani. Un riesame del monumento nel quadro dell'assimilazione dei Penati agli dei di Samotracia*, ASAtene, Suppl. I.
- Lehmann, K. 1998. *Samothrace, A Guide to the Excavations and Museum*, 6th ed. rev. J.R. McCredie, Θεσσαλονίκη.
- Lindos II. C. Blinkenberg, *Lindos II, Inscriptions*, Copenhagen, 1941.
- Mark, I. 1998. The Victory of Samothrace, στο O. Palagia - W. Coulson (επιμ.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture*, Oxford, 157-165.
- Maniatis, Y. - D. Tambakopoulos - E. Dotsika - B.D. Westcoat - D. Matsas 2012. The Sanctuary of the Great Gods on Samothrace, Greece: an Extended Marble Provenance Study, στο M.A. Gutiérrez García - P. Lapuente Mercadal - I. Rodà de Llanza (επιμ.), *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone*, *Asmosia IX*, Tarragona, 263-278.
- Massa-Pairault, F.-H. 2007. *La Gigantomachie de Pergame ou l'image du monde*, *BCH*, Suppl. 50.
- Merker, G.S. 1973. *The Hellenistic Sculpture of Rhodes*, Gothenburg.
- Meyer, M. 2019. The Hellenistic Styles in Greek Sculpture, στο O. Palagia (επιμ.), *Handbook of Greek Sculpture*, Berlin - Boston, 395-426.
- Mørkholm, O. 1991. *Early Hellenistic Coinage*, Cambridge.
- Μπρούσκαρη, Μ.Σ. 1998. *Το θωράκιο του ναού της Αθηνάς Νίκης*, ΑΕ, 137.
- Neudecker, R. 2018. Greek Sanctuaries in Roman Times: Rearranging, Transporting and Renaming Artworks, στο G. Adornato - I.B. Romano - G. Cirucci - A. Poggio (επιμ.), *Restaging Greek Artworks in Roman Times*, Milano, 147-171.
- Palagia, O. 2010. The Victory of Samothrace and the Aftermath of the Battle of Pydna, στο O. Palagia - B.D. Wescoat (επιμ.), *Samothracian Connections. Essays in Honor of James R. McCredie*, Oxford, 154-164.
- Palagia, O. - Y. Maniatis - E. Dotsika - D. Kavoussanaki 2009. New Investigations of the Pedimental Sculptures of the "Hieron" of Samothrace: a Preliminary Report, στο Y. Maniatis (επιμ.), *Asmosia VII*, *BCH*, Suppl. 51, 113-132.
- Queyrel, F. 2005. *L'Autel de Pergame*, Paris.
- Queyrel, F. 2016. *La sculpture hellénistique I, formes, thèmes et fonctions*, Paris.
- Ridgway, B.S. 2000. *Hellenistic Sculpture II*, Madison.
- Samothrace I*. N. Lewis, *Samothrace, Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts of New York University I, The Ancient Literary Sources*, New York 1958.
- Schmidt, E. 1965. *The Great Altar of Pergamon*, London.
- Scholl, A. 2016. The Pergamon Altar: Architecture, Sculpture and Meaning, στο C.A. Picón - S. Hemingway (επιμ.), *Pergamon and the Hellenistic Kingdoms of the Ancient World*, New Haven - London, 44-53.
- Stewart, A. 2016. The Nike of Samothrace: Another View, *AJA* 120, 399-410.
- Taylor, M.J. 2016. The Battle Scene on Aemilius Paulus's Pydna Monument, *Hesperia* 85, 559-576.
- Thiersch, H. 1931. Die Nike von Samothrake. Ein rhodisches Werk und Anathem. *Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil. - Hist. Kl.*, 337-378.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2013. Πρώρα πολεμικού πλοίου από τη Νίσυρο, στο Α. Γιαννικουρή (επιμ.), *Όλβιος Άνερ. Μελέτες στη μνήμη του Γρηγόρη Κωνσταντινίδη*, Αθήνα, 265-285.
- Wescoat, B.D. 2010. James R. McCredie and Samothracian Architecture, στο O. Palagia - B.D. Wescoat (επιμ.), *Samothracian Connections, Essays in Honor of James R. McCredie*, Oxford, 5-32.
- Wescoat, B.D. 2013. Insula Sacra: Samothrace between Troy and Rome, στο M. Galli (επιμ.), *Roman Power and Greek Sanctuaries. Forms of Interaction and Communication*, Athens, 45-81.
- Wescoat, B.D. 2020. Architectural Documentation and Visual Evocation; Choices, Interactions, and Virtual Representation in the Sanctuary of the Great Gods on Samothrace, στο P. Sapistein - D. Scahill (επιμ.), *New Directions and Paradigms for the Study of Greek Architecture*, Leiden, 305-321.
- Wescoat, B.D. - S.L. Blevins - M.L. Popkin - J. Paga - A.F. Ward - M.C. Page - W. Size 2020. Interstitial Space in the Sanctuary of the Great Gods on Samothrace, στο A. Haug - A. Müller (επιμ.), *Hellenistic Architecture and Human Action*, Leiden, 41-62.

ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ

Η Νίκη στην εικονογραφία των αρχαίων ελληνικών νομισμάτων

- Baldwin Brett, A. 1924. The Gold Staters of Lampsakos, *AJN* 53, 1-60, πίν. 1-7.
- Bellinger, A.R. - M.A. Berlincourt 1962. *Victory as a Coin Type*, New York.
- BMC. British Museum Coins. Thessaly to Aetolia*, London repr. 1963.
- Boehring, E. 1929. *Die Münzen von Syrakus*, Berlin - Leipzig.
- Caccamo Caltabiano, M. 1993. *La monetazione di Messana: con le emissioni di Rhegion dell'età della tirannide*, Berlin.
- Caccamo Caltabiano, M. 2010. La Nike/Nympe di Agatocle e l'ideologia della Vittoria, *Atti delle giornate seminariali in onore di Nerina Consolo Langher, Messina 17-19 dicembre 2007*, Messina.
- Chryssanthaki-Nagle, K. 2007. *L'histoire monétaire d'Abdère en Thrace (VIe s. avant J.-C.-Ile s. après J.-C.)*, *Μελετήματα* 51, Paris.
- Coins of Olympia* 2004. *Coins of Olympia. The BCD Collection*. Auction Leu 90. 10 May 2004.
- Δεσπίνης, Γ. - Ν. Καλοτάς (επιμ.) 2014. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Κατάλογος γλυπτών*, τ. ΙΙ, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, Αθήνα.
- Destrooper, A. 1979. La figure ailée, le pied levé, sur les monnaies de Térina, *RBN* 125, 5-22.
- Erikson, K. 2019. *The Early Seleukids, their Gods and their Coins*, London.
- Fischer-Bossert, W. 1999. *Chronologie der Didrachmenprägung von Tarent*, Berlin - New York.

- Franke, P.R. 1984. Olympia und seine Münzen, *AntW* 15,2, 14-26.
- Franke, P.R. - M. Hirmer 1964. *Die griechische Münze*, München.
- Gabrics, E. 1958. *La Nike funebre delle monete di Elis*, Centennial Publication of the American Numismatic Society, New York.
- Holloway, R.R. - G.K. Jenkins 1983. *Terina*, Bellinzona.
- Hurter, S. 2001. Die Nike von Mytilene: Eine anonyme Siegesprägung, *SchwMbl* 202, 21-22.
- Imhoof-Blumer, F. 1871. *Die Flügelgestalten der Athena und Nike*, Wien.
- Isler-Kerényi, C. 1969. *Der Typus der laufenden Flügelgöttin in archaischer Zeit*, Erlenbach - Zürich.
- Jenkins, G.K. 1977. The Fifth Century Bronze of Gela and Kamarina, *Le origini della monetazione di bronzo in Sicilia e in Magna Grecia. Atti del 6. Convegno del Centro internazionale di studi numismatici*, Napoli, 17-22 aprile 1977, 181-189.
- Jongkees, J.H. 1968. Notes on Coin Types of Olympia, *RN* 10, 51-63.
- Kraay, C.M. - M. Hirmer 1966. *Greek Coins*, New York.
- Kyrieleis, H. 2011. *Olympia. Archäologie eines Heiligtums*, Darmstadt / Mainz, 52-124.
- Kyrieleis, H. 2012/2013. Pelops, Herakles, Theseus. Zur Interpretation der Skulpturen des Zeustempels von Olympia, *Jdl* 127/128.
- Lacroix, L. 1974. *La Niké des monnaies d'Élis*, Études d'archéologie numismatique, Paris.
- Mallwitz, A. - H.V. Herrmann (επιμ.) 1980. *Die Funde aus Olympia*, Athen.
- Manganaro, G. 1992. La monetazione di Katane dal V al I secolo a.C., *Catania antica. Atti del convegno della Società Italiana per lo studio dell'antichità classica*, Catania, 23-24 maggio 1992, 303-321.
- May, J.M.F. 1966. *The Coinage of Abdera (540-345 B.C.)*, London.
- Μουστάκα, Α. 1992. Μορφή και συμβολισμός της Νίκης στην Αρχαία Ολυμπία, στο W. Coulson - H. Kyrieleis (επιμ.), *Πρακτικά Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων, 5-9 Σεπτεμβρίου 1988*, Αθήνα.
- Müller, L. 1858. *Die Münzen des thrakischen Königs Lysimachos*, Kopenhagen.
- Newell, E.T. 1927. *The Coinages of Demetrius Poliorcetes*, London.
- Newell, E.T. 1938. *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints from Seleucus I to Antiochus III*, The American Numismatic Society, New York.
- Νίκη - Victoria 2004. *Νίκη - Victoria. Νομίσματα και μετάλλια*, κατάλογος έκθεσης για τα 170 χρόνια του Νομισματικού Μουσείου, Αθήνα.
- Οικονομίδου, Μ. 1996. *Αρχαία νομίσματα*, Αθήνα.
- Patay-Horvath, A. 2013. Nikedarstellungen auf frühen elischen Silbermünzen-Ein neuer Vorschlag, *NAC* 42, 11-28.
- Regling, K. 1906. *Terina*, Berlin.
- Seltman, Ch.T. 1921. *The Temple Coins of Olympia*, Cambridge.
- Sinn, U. 1994. Apollon und die Kentauromachie im Westgiebel des Zeustempels von Olympia. Die Wettkämpfe als Forum der Diplomatie nach den Perserkriegen, *AA*, 585-602.
- Studniczka, F. 1898. *Die Siegesgöttin*, Leipzig.
- Thöne, C. 1999. *Ikonomographische Studien zur Nike im 5. Jh. v. Chr.*, Heidelberg.
- Τσαγκάρη, Δ. (επιμ.) 2007. *Νόμισμα Ελληνικόν. Η Συλλογή της Alpha Bank*, Αθήνα.
- Τσαγκάρη, Δ. (επιμ.) 2009. *Μακεδονίας Νομισμα. Από τη συλλογή της Alpha Bank*, Αθήνα.
- Τσαγκάρη Δ. (επιμ.) 2014. *Η Ευρώπη της Ελλάδας. Αποικίες και νομίσματα από τη συλλογή της Alpha Bank*, Αθήνα.
- Τσέλεκας, Π. 2005. *Αρχαίοι ολυμπιακοί αγώνες και νόμισμα*, Λευκωσία.
- Westermarck, U. 1980. *The Coinage of Kamarina*, London.
- Westermarck, U. 2018. *The Coinage of Akragas, c. 501-406*, Uppsala.
- ΔΗΜΗΤΡΗΣ Σ. ΣΟΥΡΛΑΣ
Η Νίκη του Αυτοκράτορα.
Τα αγάλματα Νικών από τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού ως μέσο προβολής της δύναμης και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας
- Αριστοδήμου, Γ.Α. 2012. *Ο γλυπτός διάκοσμος νυμφαίων και κρηνών στο ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας*, Θεσσαλονίκη.
- Bazzechi, E. 2014/2015. Das Stadtzentrum Athens in der Spätantike, *AM* 129/130, 217-256.
- Bellinger, A. - M.A. Berlincourt 1962. *Victory as a Coin Type*, *ANSMN* 149, New York.
- Bergemann, J. 2010. Die Hadriansbibliothek in Athen. Kaiserliches Bauwerk zwischen Klassizismus und romantischer Erinnerungskultur, στο Y. Perrin (επιμ.), *Neronia VIII. Bibliothèques livres et culture écrite dans l'empire romain de César à Hadrien*, Actes du VIII Colloque International de la SIEN, Paris, 2-4 Octobre, *Latomus* 327, Bruxelles, 54-62.
- Bergmann, B. 2010. Bar Kochba und das Panhellenion. Die Panzerstatue Hadrian aus Hierapytna/Kreta (Istanbul, Archäologisches Museum Inv. Nr. 50) und der Panzertorso Inv. Nr. 8097 im Piräusmuseum von Athen, *MDAI (I)* 60, 203-289.
- Birley, A.R. 1997. *Hadrian. The Restless Emperor*, London - New York.
- Boatwright, M.T. 1983. Further Thoughts on Hadrianic Athens, *Hesperia* 52, 173-176.
- Boatwright, M.T. 1987. *Hadrian and the City of the Rome*, Princeton.
- Burkhardt, N. 2016. The Reuse of Ancient Sculpture in the Urban Spaces of Late Antique Athens, στο T.M. Kristensen - L. Stirling (επιμ.), *The Afterlife of Greek and Roman Sculpture. Late Antique Responses and Practices*, Ann Arbor, 118-149.
- Cadario, M. 2014. L'immagine militare di Adriano, στο E. Calandra - B. Adembri (επιμ.), *Adriano e la Grecia. Villa Adriana tra classicità ed ellenismo. Studi e ricerche*, Milano, 106-113.
- Calandra, E. 1998. Spunti di discussione (su Atene romana e post-romana), *Athenaeum* 86, 261-272.
- Calandra, E. 2010. Villa Adriana scenario del potere, στο M. Rizzi (επιμ.), *Hadrian and the Christians*, Berlin - New York, 21-50.
- Calandra, E. - B. Adembri (επιμ.) 2014a. *Adriano e la Grecia. La Mostra - The Exhibition*, Tivoli, Villa Adriana, Antiquarium del Canopo, 9 aprile-2 novembre 2014, Milano.
- Calandra, E. - B. Adembri (επιμ.) 2014β. *Adriano e la Grecia. Villa Adriana tra classicità ed ellenismo. Studi e ricerche*, Milano.
- Castrén, P. 1994. General Aspects of Life in Post-Herulian Athens, στο P. Castrén (επιμ.), *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267-529*, Helsinki, 1-14.
- Coarelli, F. 1991. Le plan de via Anicia. Un nouveau fragment de la Forma Marmorea de Rome, στο F. Hinard-M. Royo (επιμ.), *Rome, L'espace urbain et ses représentations*, Paris, 65-81.
- Coarelli, F. 2009. I Flavi e Roma, στο F. Coarelli (επιμ.), *Divus Vespasianus. Il bimillenario dei Flavi*, Catalogo della mostra, Roma, 27 marzo 2009-10 gennaio 2010, Roma, 68-97.
- Corcella, A. - M.C. Monaco - E. Nuzzo 2015. Ancora su Pausania I 18,9, la cd. Biblioteca di Adriano ed il Panellenio, *ASAtene XCI*, serie III, 13, 2013, III-156.
- Despinis, G. 2003. *Die Hochrelieffrisse des 2. Jahrhunderts n. Chr. aus Athen*, München.
- Di Cesare, R. 2010. L'Acropoli dall'ellenismo all'impero "umanistico", στο R. Krumeich - Chr. Witschel (επιμ.), *Die Akropolis von Athen, im Hellenismus und in der römischen Kaiserzeit*, Wiesbaden, 233-250.
- Di Cesare, R. 2014. L'Area a nord dell'Acropoli, στο E. Greco (επιμ.), *Topografia di*

- Atene. *Sviluppo urbano e monumenti dalle origini al III secolo d.C., Tomo 3. Quartieri a nord e a nord-est dell'Acropoli e Agora del Ceramico*, Atene - Paestum, 709-744.
- Di Cesare, R. 2016. A Short History of the Athenian Agorai, στο Κ. Ζάμπας - Β. Λαμπρινουδάκης - Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά - Α. Ohnesorg (επιμ.), *Αρχιτέκτων, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανώλη Κορρέ*, Αθήνα, 163-174.
- Étienne, R. 2004. *Athènes, espaces urbaines et histoire. Des origines à la fin du IIIe siècle ap. J.-C.*, Paris.
- Ferrero De Bernardi, D. 1975. L'edificio nell'interno della cosiddetta Biblioteca di Adriano ad Atene, *CCAB* 22, 171-188.
- Gergel, R.A. 2004. Agora S 166 and Related Works: The Iconography, Typology and Interpretation of the Eastern Hadrianic Breastplate Type, στο Α.Ρ. Chapin (επιμ.), *Charis: Essays in Honor of Sara A. Immerwahr*, *Hesperia* Suppl. 33, Athens, 371-409.
- Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen. Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*, Bonn.
- Hafner, G. 1989. Die "Romana Victoria" in der Curia Iulia, *AA* 38, 553-558.
- Hölscher, T. 1967. *Victoria Romana: archäologische Untersuchungen zur Geschichte und Wesensart der römischen Siegesgöttin von den Anfängen bis zum Ende des 3. Jhs. n. Chr.*, Mainz am Rhein.
- Hugot, C. 2016. "Hadrien". Un lecteur, un auteur et ses bibliothèques, *Marguerite Yourcenar et l'empereur Hadrien. Une réécriture de l'antiquité*, Catalogue de l'exposition présentée au Forum antique de Bavay, musée archéologique du Département du Nord, du 4 février au 30 août 2016, 69-79, Gand.
- Inan, J. 1975. *Roman Sculpture in Side*, Ankara.
- Κανελλόπουλος, Χ. - Δ. Σούρλας 2018. Το μέγα Αδριάνειο περιστύλιο των εκατό κίωνων στην Αθήνα, στο Μ. Κορρές κ.ά. (επιμ.), *Ἡρώς κτίστης, Μνήμη Χαράλαμπου Μπούρα*, τ. 1, Αθήνα, 423-433.
- Karanastasi, P. 2012-2013. Hadrian im Panzer. Kaiserstatuen zwischen Realpolitik und Philhellenismus, *Jdl* 127/128, 215-237.
- Karivieri, A. 1994. The So-Called Library of Hadrian and the Tetraconch Church in Athens, στο P. Castrén (επιμ.), *Post-Herulian Athens. Aspects of Life and Culture in Athens A.D. 267-529*, Helsinki, 89-113.
- Karivieri, A. 2002. Just one of the Boys. Hadrian in the Company of Zeus, Dionysus and Theseus, στο Ν. Ostenfeld (επιμ.), *Greek Romans and Roman Greeks. Studies in Cultural Interaction*, Aarhus, 40-54.
- Kleiner, D.E.E. 1992. *Roman Sculpture*, Yale.
- Κνιθιάκης, Ι. - Φ. Μαλλούχου - Ι. Τιγγινάγκα 1986. Το Βοεβοδαλίκι της Αθήνας, *Επώνυμα αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σπουδαστήριο ιστορίας της Αρχιτεκτονικής, Αθήνα, 107-124.
- Κουμανούδης, Στ. 1885. Έκθεσις ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1885, *ΠΑΕ*, 13-24.
- Κουμανούδης, Στ. 1886. Έκθεσις ανασκαφών της Αρχαιολογικής Εταιρείας του έτους 1886, *ΠΑΕ*, 10-11.
- Kousser, R.M. 2008. *Hellenistic and Roman Ideal Sculpture. The Allure of the Classical*, Cambridge.
- Kremydi-Sicilianou, S. 2003. Victoria Augusta on Macedonian Coins. Remarks on Dating and Interpretation, *Τεκμήρια* 7, 63-84.
- Kyrieleis, H. 1976. *Bemerkungen zur Vorgeschichte der Kaiserföra*, *Hellenismus in Mittelitalien*, Kolloquium in Göttingen vom 5. bis 9. Juni 1974, Göttingen, 431-438.
- Martini, W. 1985. Zur Benennung der sog. Hadriansbibliothek in Athen, *Lebendige Altertumswissenschaft*, Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von H. Vettters, Vienna, 188-191.
- Meneghini, R. 2014. L'architettura del templum Pacis, στο R. Meneghini - R. Rea (επιμ.), *La Biblioteca Infinita. I luoghi del sapere nel mono antico*, Mostra, Colosseo, 14 marzo-5 ottobre 2014, Roma, 284-299.
- Monaco, M.C. - A. Corcella - E. Nuzzo 2014. Significato e funzioni della cosiddetta Biblioteca di Adriano ad Atene, στο E. Calandra - B. Adembri (επιμ.), *Adriano e la Grecia. Villa Adriana tra classicità ed ellenismo. Studi e ricerche*, Milano, 49-60.
- Μπούρας, Χ. 2010. *Βυζαντινή Αθήνα 10ος-12ος αι.*, Μουσείο Μπενάκη, Παράρτημα 6, Αθήνα.
- Nicholls, M. 2013. Roman Libraries as Public Buildings in the Cities of the Empire, στο J. König - K. Oikonomopoulou - G. Woolf (επιμ.), *Ancient Libraries*, Cambridge, 261-276.
- Opper, T. 2008. *Hadrian. Empire and Conflict*, London.
- Πιττάκης, Κ. 1860. *Εφημερίς Αρχαιολογική*, 1911-2106.
- RPC III, 2015. *Roman Provincial Coinage III*, Nerva, Trajan and Hadrian (AD 96-138), British Museum, London.
- Shear, T.L. 1981. Athens: From City-State to Provincial Town, *Hesperia* 50, 356-377.
- Sisson, M.A. 1929. The Stoa of Hadrian at Athens, *PBSR* II, 50-72.
- Σούρλας, Δ. 2013. Πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες στη Ρωμαϊκή Αγορά, στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού και τις όμορες περιοχές, στο Στ. Οικονόμου - Μ. Δόγκα-Τόλη (επιμ.), *Αρχαιολογικές Συμβολές. Τόμος Β: Αττική. Α' και Γ' Εφορείες Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Αθήνα, 149-168.
- Sourlas, D. 2014a. The Monument within the Monument. Preliminary Results of the Excavation at the "Aiolos" Hotel in Plaka, Athens, στο L.M. Caliò - E. Lippolis - V. Parisi (επιμ.), *Gli Ateniesi e il loro modello di città*, *Thiasos Monografie* 5, Roma, 299-306.
- Sourlas, D. 2014β. Die Hadriansbibliothek in Athen. Ein historisch-archäologischer Überblick, *Antike Welt* 6, 20-26.
- Σούρλας, Δ. 2018. Ο διάκοσμος της Βιβλιοθήκης του Αδριανού: τα γλυπτά, στο V. Di Napoli κ.ά. (επιμ.), *What's New in Roman Greece? Recent Work on the Greek Mainland and the Islands in the Roman Period*, *EIE*, Μελετήματα 80, Αθήνα, 391-417.
- Spawforth, A.J.S. 2012. *Greece and the Augustan Cultural Revolution*, Cambridge.
- Spetsieri-Choremi, A. 1995. Library of Hadrian at Athens. Recent Finds, *Ostraka* 4, 137-147.
- Spetsieri-Choremi, A. 1996. Eine Überlebensgroße Nike-Statue in Athen, *AM* III, 363-390.
- Spinola, G. 2014. I ritratti dei poeti, filosofi, letterati e uomini illustri nelle biblioteche romane, στο R. Meneghini - R. Rea (επιμ.), *La Biblioteca Infinita. I luoghi del sapere nel mono antico*, Mostra, Colosseo, 14 marzo-5 ottobre 2014, Roma, 155-175.
- Τιγγινάγκα, Ι. 1999. Η μεγάλη ανατολική αίθουσα της βιβλιοθήκης του Αδριανού (βιβλιοστάσιο). Αρχιτεκτονική μελέτη-πρόταση συντήρησης και αποκατάστασης, *ΑΔ* 54, Μελέτες, 285-326.
- Τιγγινάγκα, Ι. 2007. *Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Αθήνα. Οι τύχες του μνημείου ανά τους αιώνες*, Ομιλίες 2003-2005, Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών, Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, Αθήνα, 385-406.
- TIR 2016. *Tabula Imperii Romani J 34* - Athens, Attica (επιμ. Π. Καρβώνης), Athens.
- Vout, C. 2006. What's in a Beard? Rethinking Hadrian's Hellenism, στο S. Goldhill - R. Osborne (επιμ.), *Rethinking Revolutions through Ancient Greece*, Cambridge, 96-123.
- Χωρέμη, Α. 1989. Α' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ανασκαφικές εργασίες, *ΑΔ* 44, Χρονικά, 10-14.
- Χωρέμη-Σπετσιέρη, Α. - Ι. Τιγγινάγκα 2008. Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Αθήνα. Τα ανασκαφικά δεδομένα, στο Στ. Βλίζος (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή. Πρό-*

σφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες, Μουσείο Μπενάκη, 4ο Παράρτημα, Αθήνα, 115-131.
Zanker, P. 2006. *Ο Αύγουστος και η δύναμη των εικόνων*, μτφρ. Μ. Πεκλιβάνος, Αθήνα.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΓΟΥΛΑΚΗ-ΒΟΥΤΥΡΑ **Dali - Χαλεπός σε μια απροσδόκητη συνάντηση με μια αρχαία Νίκη**

Bokelberg, W. 2009. *Dada Dali in Pictures*, Thomas Levy Gallery, Hamburg.
Bosquet, A. 1983. *Entretiens avec Salvador Dali*, Paris, Belfond.
Γιαννουδάκη, Τ. 2007. Τα γλυπτά του Γιαννούλη Χαλεπά στη συλλογή της Εθνικής Πινακοθήκης, *Γιαννούλης Χαλεπός*, κατάλογος έκθεσης, Εθνική Γλυπτοθήκη, Αθήνα, 45-67.
Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen: Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*, Bonn.
Γουλάκη-Βουτυρά, Α. 1986. *Αναζητήσεις στο έργο του Γ. Χαλεπά. Σχέδια της γ' περιόδου 1930-1938*, Θεσσαλονίκη, Τελλόγλειο Ίδρυμα.
Γουλάκη-Βουτυρά, Α. 2007. Ο Γιαννούλης Χαλεπός στην Εθνική Γλυπτοθήκη, *Γιαννούλης Χαλεπός*, κατάλογος έκθεσης, Εθνική Γλυπτοθήκη, Αθήνα, 19-44.
Crome, J.F. 1951. *Die Skulpturen des Asklepiostempels von Epidauros*, Berlin.
Dali, Rétrospective 1980. Salvador Dali, Rétrospective 1920-1980. 18 décembre 1979-14 avril 1980, Paris, Centre Georges Pompidou, Musée National d'Art Moderne.
Δούκας, Σ. 1978. *Γιαννούλης Χαλεπός*, Αθήνα.
Fuchs, W. 1969. *Die Skulptur der Griechen*, München, Hirmer.
Hölscher, T. 1967. *Victoria Romana*, Mainz, Zabern.
Καλλιγιάς, Μ. 1972. *Γιαννούλης Χαλεπός*, Αθήνα.
Λαμπράκη-Πλάκα, Μ. 1985. *Ο Ροντέν και η αρχαία ελληνική τέχνη*, Αθήνα.
La Victoire de Samothrace 2014. *La Victoire de Samothrace. Redécouvrir un chef-d'oeuvre* (sous la direction de M. Hamiaux, L. Laugier et J.-L. Martinez), Paris, Musée du Louvre, Somogy.
Παναθήναια 2010. *Τα Παναθήναια της Παγκόσμιας Γλυπτικής 1965*, κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη, Τελλόγλειο Ίδρυμα.
Pitxot, A. 2007. Montse Aguer Teixidor, photography J. Puig, translation S. Cedar, *The Dalí Theatre-Museum, Sant Lluís, Menorca, Triangle Postals*.
Prignitz, S. 2014. *Bauurkunden und Bauprogramm von Epidauros (400-350): Asklepiostempel-Tholos-Kultbild-Brunnenhaus*, Vestigia, τ. 67, München, C.H. Beck oHG.

Stewart, A. 1977. *Skopas of Paros*, Noyes Press.
Χαλεπός 2007. *Γιαννούλης Χαλεπός*, κατάλογος έκθεσης, Εθνική Γλυπτοθήκη, Αθήνα.
Yalouris, N. 1985. *Die Skulpturen des Asklepiostempels von Epidauros, Archaische und klassische griechische Plastik. 2. Klassische griechische Plastik, Akten des Internationalen Kolloquiums vom 22.-25. April 1985 in Athen*, Mainz, Zabern, 175-186.

Ψηφιακοί τόποι

Dali's Factory
<https://www.formidablemag.com/salvador-dali-factory/> (© 2011 FORMIDABLE MAG)
<https://www.formidablemag.com/dalis-factory-ii/>
<https://www.formidablemag.com/dali/>
© 2011 FORMIDABLE MAG
Designed by Wpshower, Powered by WordPress
Clemmer, Dali and Ginesta
<https://www.architecturaldigest.com/story/10-corso-como-salvador-dali-and-jean-clemmer>
<https://www.yahoo.com/amphhtml/now/10-corso-como-explores-little-225503569.html>
<http://www.labelcuratorial.com/jean-clemmer> (Paco Rabanne)

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΒΡΟΝΙΔΑΚΗ **Η Νίκη των αδύτων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου**

Αβρονιδάκη, Χ. 2020. Νίκης άρεστήριον, στο *Λαογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 212-217.
Βιβλιοδέτης, Ε.Π. 2020. Δαιμονικά ή θεϊκά πλάσματα; Η ερμηνεία των φτερωτών γυναικείων μορφών στη γαμήλια εικονογραφία, στο *Λαογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 198-209.
Dasen, V. 2016. *Jeux de l'amour et du hasard en Grèce ancienne*, *Kernos* 29, 73-100.
Ferrari, G. 1990. *Figures of Speech: The Picture of Aidos*, *Mètis* 5, 185-204.
Ferrari, G. 2002. *Figures of Speech. Men and Maidens in Ancient Greece*, Chicago.
Gex-Morgenthaler, K. 1986. *Der Berner Maler*, *AntK* 29, 115-125.
Κεί, Ν. 2008. La fleur: un signe de parfum dans la céramique attique, στο L. Bodiou - D. Frère - V. Mehl (επιμ.), *Parfums et odeurs dans l'antiquité*, Rennes, 197-203.
Κεί, Ν. 2015. The Floral Aesthetics of Attic Red-figured Pottery: Visual Adornment and Interplay between Ornament and Figure, στο C. Lang-Auinger - E. Trinkl (επιμ.), *Φυτά και Ζώα: Pflanzen und Tiere auf griechischen Vasen. Akten des Interna-*

tionalen Symposiums an der Universität Graz, 26.-28. September 2013, *CVA Österreich Beih.* 2, 271-280.

Κεφαλίδου, Ε. 1996. *Νικητής. Εικονογραφική μελέτη του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού*, Θεσσαλονίκη.
Kurtz, D.C. 1975. *Athenian White Lekythoi. Patterns and Painters*, Oxford.
Λαογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. (επιμ.) 2020. *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
Pfisterer-Haas, S. 2003. *Mädchen und Frauen im Obstgarten und beim Ballspiel. Untersuchungen zu zwei vorhochzeitlichen Motiven und zur Liebessymbolik des Apfels auf Vasen archaischer und klassischer Zeit*, *AM* 118, 139-195.
Reilly, J. 1989. Many Brides: "Mistress and Maid" on Athenian Lekythoi, *Hesperia* 58, 411-444.
Sabetai, V. 1993. *The Washing Painter: A Contribution to the Wedding and Genre Iconography in the Second Half of the Fifth Century B.C.*, 2 τ., διδ. διατριβή, University of Cincinnati.
Sabetai, V. 1997. *Aspects of Nuptial and Genre Imagery in Fifth-Century Athens: Issues of Interpretation and Methodology*, στο J.H. Oakley - W.D.E. Coulson - O. Palagia (επιμ.), *Athenian Potters and Painters. The Conference Proceedings*, Oxford, 319-335.
Σαμπετάι, Β. 2008. Μικρά αγγεία, μικρές στιγμές :II. Οι ερυθρόμορφες λήκυθοι του Μουσείου Μπενάκη, *Μουσείο Μπενάκη* 8, 63-89.
Sgourou, M. 1994. *Attic Lebetes Gamikoi*, διδ. διατριβή, University of Cincinnati.
Τζάκου-Αλεξανδρή, Ό. 1990. Αττική ερυθρόμορφη λήκυθος του Ζωγράφου της Βέρνης, *ΑΕ*, 141-158.
ΣΑΠΦΩ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
**Μικρά καλλιτεχνήματα σε χαλκό, φορείς
μεγάλων μηνυμάτων...
Νίκες σε έργα της Συλλογής
Μεταλλοτεχνίας του Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου**
Βαλαβάνης, Π. 2013. *Η Ακρόπολη μέσα από το Μουσείο της*, Αθήνα.
Βαλαβάνης, Π. 2020. Η Νίκη πανταχού παρούσα στον βίο και στην τέχνη, στο *Λαογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 162-177.
Βερδελής, Ν.Μ. 1953. Ανασκαφικά Έρευναί εν Θεσσαλίᾳ, *ΠΑΕ*, 120-132.
Βιβλιοδέτης, Ε. 2020. Δαιμονικά ή θεϊκά πλάσματα; Η ερμηνεία των φτερωτών γυναικείων μορφών στη γαμήλια εικονογρα-

- φία, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020, 198-209.
- Βοκοποπούλου, Ι. 1997. *Αργυρά και χάλκινα έργα τέχνης στην αρχαιότητα*, Αθήνα.
- Bol, P.C. 1989. *Argivische Schilde, Olforsch XVII*, Berlin - New York.
- Γουλάκη-Βουτυρά, Α. 2020. Απεικονίσεις της Νίκης στη σύγχρονη τέχνη, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020, 286-320.
- Carapanos, C. 1878. *Dodone et ses ruines*, Paris.
- Carpenter R. 1971. *The Sculpture of the Nike Temple Parapet*, The American School of Classical Studies at Athens, McGrath Publishing Company, College Park, Maryland.
- Cook, J.M. - J. Boardman 1954. *Archaeology in Greece, 1953, JHS 74*, 142-169.
- Courbin, P. 1954. *Chronicles des Fouilles 1953, BCH 78*, 95-157.
- Danner, P. 1989. *Griechische Akrotere der archaischen und klassischen Zeit*, Roma.
- De Ridder, A. 1894. *Catalogue des Bronzes de la Société Archéologique d'Athènes*, Paris.
- De Ridder, A. 1896. *Catalogue des Bronzes trouvés sur l'Acropole d'Athènes*, Paris.
- Dörig, J. 1959. *Tarentinische Knöchelspielerinnen, Museum Helveticum 16*, 29-58.
- Fritzilas, S. 2019. *Samphoras and Koppatias. The Brand-name Horses of Sikyon and Corinth*, στο J.Ch. Moretti - P. Valavanis (επιμ.), *Les hippodromes et les concours hippiques dans la Grèce antique, BCH Suppl. 62*, 307-321.
- Fuchs, W. - J. Floren, 1987. *Die Griechische Plastik, I: Die geometrische und archaische Plastik*, München.
- Furtwängler, A. 1900. *Die antiken Gemmen: Geschichte der Steinschneidekunst im Klassischen Altertum*, Leipzig - Berlin.
- Gauer, W. 1981. *Spätarchaischer Beckengriff mit Tierkampfguppe*, στο A. Mallwitz, X. *Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, Berlin, III-165.
- Harrison, E.B. 1971. *The Victory of Kallimachos, GRBS 12*, 5-24.
- Hemingway, S.A. 2004. *The Horse and the Jockey from Artemision, A Bronze Equestrian Monument of the Hellenistic Period*, Berkeley.
- Herfort-Koch, M. 1986. *Archaische Bronzeplastik Lakoniens*, Münster.
- Heydemann, H. 1877. *Die Knochelspielerin im Palazzo Colonna zu Rom, Zweites Halbisches Winckelmannsprogramm*, Halle.
- Hoffmann, H. 1964. *Schildbandfragmente von Dodona*, στο E. Homann-Wedeking - B. Segall (επιμ.), *Festschrift Eugen v. Mercklin, Waldsassen - Bayern*, 53-55.
- Θεοφανείδου, Β.Δ. 1939-1941. *Νέα Προσκτήματα Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου κατά τα έτη 1930, 1931, 1932*, ΑΕ, Παράρτημα - Αρχαιολογικά Χρονικά, 1-23.
- Ιακωβίδου, Α. 2010. *Νίκη, Εικονογραφία, Ιδεολογία και Συμβολισμοί στα Ελληνικά νομίσματα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου*, διδ. διατριβή, Ιωάννινα.
- Ιακωβίδου, Α. 2013. *Νίκη και Πανελλήνιοι αγώνες: η περίπτωση των νομισμάτων της αρχαίας Ολυμπίας*, στο P. Cartledge - Α. Γκάρτζιου-Τάττη - Ν. Μπιργάλιας - Κ. Μπουραζέλης (επιμ.), *War, Piece and Panhellenic Games. In Memory of Pierre Carlier*, Athens, 55-74.
- Isler-Kerényi, C. 1969. *Nike. Der Typus der laufenden Flügelfrau in archaischer Zeit*, Erlenbach - Zürich - Stuttgart.
- Jantzen, U. 1937. *Bronzewerkstätten in Grossgriechenland und Sizilien, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 13. Ergänzungsheft, Berlin.
- Καλτσάς, Ν. 2001. *Τα Γλυπτά. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο*, Αθήνα.
- Καλτσάς, Ν. (επιμ.) 2004. *Αγών, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 15/7-31/10/2004*, Αθήνα.
- Καλτσάς, Ν. (επιμ.) 2006. *Αθήνα - Σπάρτη*, Αθήνα.
- Kaltsas, N. (επιμ.) 2006. *Athens - Sparta: Contributions to the Research on the History and Archaeology of the Two City-states*, New York.
- Καλτσάς, Ν. - Α. Shapiro (επιμ.) 2009. *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα*, κατάλογος έκθεσης, Νέα Υόρκη.
- Καρακάση, Κ. 2017. *Αρχαϊκές Κόρες*, Αθήνα.
- Keene-Congdon, L.O. 1981. *Caryatid Mirrors of Ancient Greece: Technical, Stylistic and Historical Considerations of an Archaic and Early Classical Bronze Series*, Mainz, Philip von Zabern.
- Keesling, C. 2010. *The Callimachus Monument on the Athenian Acropolis (CEG 256) and Athenian Commemoration of the Persian Wars*, στο M. Baumbach - A. Petrovic - I. Petrovic (επιμ.), *Archaic and Classical Greek Epigram*, Cambridge, 100-130.
- Κεφαλίδου, Ε. 1996. *Νικητής. Εικονογραφική μελέτη του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού*, Θεσσαλονίκη.
- Κεφαλίδου, Ε. 2004. *Νικητήρια και Επινίκια*, στο Καλτσάς 2004, 70-91.
- Kunisch, N. 1964. *Die stiertötende Nike: typengeschichtliche und mythologische Untersuchungen*, München.
- Kunze, E. 1950. *Archaische Schildbänder. Ein Beitrag zur frühgriechischen Bildgeschichte und Sagenüberlieferung, Olforsch II*, Berlin.
- Kunze, E. 1958. *Olympia. VI. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, Berlin.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. (επιμ.) 2020. *Οι Μεγάλες Νίκες. Στα Όρια του Μύθου και της Ιστορίας, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Οκτώβριος 2020-Φεβρουάριος 2021*, Αθήνα.
- Lamb, W. 1969. *Ancient Greek and Roman Bronzes*, Chicago.
- Λαμπρινουδάκης, Β. 2020. *Η Νίκη της ζωής, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020*, 148-161.
- Le Roy, Chr. 1967. *Fouilles de Delphes II: Topographie et architecture: Les terres cuites architecturales, La sculpture décorative en terre cuite*, Paris.
- Lippold, G. 1922. *Gemmen und Kameen des Altertums und der Neuzeit*, Stuttgart.
- Μανακίδου, Ε. 1994. *Παραστάσεις με άρματα (8ος-5ος αι. π.Χ.). Παρατηρήσεις στην εικονογραφία τους*, Θεσσαλονίκη.
- Mark, I.S. 1988. *Nike and the Cult of Athena Nike on the Athenian Acropolis*, Ann Arbor.
- Mark, I.S. 1993. *The Sanctuary of Athena Nike in Athens, Architectural Stages and Chronology, Hesperia Suppl. XXVI*.
- Mommsen, H. 2002. *Siegreiche Gespannpferde, AntK 45*, 27-39.
- Moore, M. 1971. *Horses on Black-Figured Greek Vases of the Archaic Period: ca. 620-480 B.C.*, διδ. διατριβή, New York University, Ann Arbor.
- Moreno, P. 1994. *Scultura ellenistica*, Rome.
- Μουστάκα, Α. 1992. *Μορφή και συμβολισμός της Νίκης στην αρχαία Ολυμπία*, στο W. Coulson - Η. Kyrieleis (επιμ.), *Πρακτικά Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων, 5-9 Σεπτεμβρίου 1988 / Proceedings of an International Symposium on the Olympic Games, Athens 5-9 September 1988*, Αθήνα, 39-43.
- Moustaka, A. 1993. *Grossplastik aus Ton in Olympia, Olforsch XXII*, Berlin.
- Μουστάκα, Α. (επιμ.) 2018. *Πήλινα γλυπτά και κεραμώσεις: Νέα ευρήματα και νέες προοπτικές. Πρακτικά. Παρασκευή 15 Μαΐου, Upper House, Βρετανική Σχολή Αθηνών / Terracotta Sculpture and Roofs: New Discoveries and New Perspectives. Proceedings. Friday 15th May 2015, Upper House, British School at Athens*, Αθήνα.
- Μπούγια, Τ. 2004. *Τα νομίσματα με αγωνιστικές παραστάσεις*, στο Καλτσάς 2004, 64 -69.
- Μπρούσκαρη, Μ. 1996. *Τα Μνημεία της Ακρόπολης*, Αθήνα.
- Μυλωνάς, Κ.Δ. 1878. *Νέα Προσκτήματα του εν τω Βαρβακείω Μουσείου, BCH, 539-544*.

- Μυλωνάς, Κ.Δ. 1884. Πτυκτόν ελληνικόν κάτοπρον μετ' αναγλύπτου και εχχαράκτου παραστάσεως, ΑΕ, 73-80.
- Nike - Victoria 2004. *Nike - Victoria. On Coins and Medals*, Athens, Hellenic Ministry of Culture, General Directorate of Antiquities and Cultural Heritage, Numismatic Museum, Athens 2004.
- Oberländer, P. 1967. *Griechische Handspiegel*, Hamburg.
- Payne, H. κ.ά. 1940. *Perachora, the Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Excavations of the British School of Archaeology at Athens*, τ. Ι, Oxford.
- Perdrizet, P. 1900. Sept miroirs à relief du Musée National, *BCH* 24, 348-357.
- Pollitt, J.J. 1986. *Art in the Hellenistic Age*, New York.
- Προσκυνητούλου, Ρ. 2006. Αθηναϊκή Μεταλλοτεχνία, στο Καλτσάς 2006, 143-146.
- Regling, K. 1924. *Die Antike Münze als Kunstwerk*, Berlin.
- Richter, G.M. 1915. *Greek, Etruscan and Roman Bronzes*, Metropolitan Museum of Art, New York.
- Rolley, Cl. 1883. *Les bronzes grecs*, Fribourg.
- Shapiro, H.A. 1993. *Personifications in Greek Art: The Representations of Abstract Concepts 600-400 B.C.*, Zürich.
- Schwarzmaier, A. 1997. *Griechische Klappspiegel. Untersuchungen zu Typologie und Stil*, Berlin.
- Smith, C. 1886. Nike Sacrificing a Bull, *JHS* 7, 275-285.
- Sowder, A.A. 2009. *Greek Bronze Hydriai*, Ann Arbor.
- Stewart, A.F. 1980. A Fourth-Century Bronze Mirror Case in Dunedin, *AntK* 23, 24-34.
- Stewart, A.F. 1986. History, Myth, and Allegory in the Program of the Temple of Athena Nike, Athens, *Studies in the History of Art* 16, 53-73.
- Stibbe, C.M. 2006. *Agalmata. Studien zur griechisch-archaischen Bronzekunst*, BA-Besch Suppl. II.
- Souchal, F. 1961. Variations sur un thème de sculpture antique: "La Joueuse d'osselets", *Gazette des Beaux Arts* 57, 257-272.
- Tarditi, Ch. 2016. *Bronze Vessels from the Acropolis. Style and Decoration in Athenian Production between the Sixth and Fifth Centuries BC*, Roma.
- Thöne, C. 1999. *Ikongraphische Studien zu Nike im 5. Jahrhundert v. Chr. Untersuchungen zur Wirkungsweise und Wesenart*, Heidelberg.
- Thomsen, A. 2011. *Die Wirkung der Götter. Bilder mit Flügelfiguren auf griechischen Vasen des 6. und 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin - Boston.
- Tölle-Kastenbein, R. 1980. *Frühklassische Peplosfiguren. Originale*, Mainz am Rhein.
- Touchais, G. 1984. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1983, *BCH* 108, 735-843.
- Τουλουμπζίδου, Α. 2011. *Μετάλλινα αγγεία του 4ου-2ου αι. π.Χ. από τον ελλαδικό χώρο*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη (<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/30370>).
- Τουλούπα, Ε. 1971. Αίθουσα Εκθέσεως Χαλκών του Εθνικού Μουσείου, *AAA* 4, 49-53.
- Τριάντη, Ι. 1998. *Το Μουσείο της Ακρόπολης*, Αθήνα.
- Τσαγκάρη, Δ. (επιμ.) 2011. *Μύθος και Νόμισμα. Παραστάσεις, Συμβολισμοί και Ερμηνείες από την Ελληνική Μυθολογία*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο - Νομισματικό Μουσείο, 15 Απριλίου-27 Νοεμβρίου 2011, Αθήνα.
- Tsigarida, E.B. 2018. Terracotta Statues-acroteria from the Sanctuary of Apollo Helios at Ancient Sane of Chalcidice, στο Μουστάκα 2018, 159-170.
- Τσούλη, Χ. 2020. Νίκης ανάμνησις: απεικονίσεις Νίκης και νικών αγωνιστικών σε λίθινα αττικά αναθηματικά μνημεία, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2020, 178-197.
- Von Bothmer, D. 1965. Review: Die Hydria. Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums by Erika Diehl, *Gnomon* 37, 599-608.
- Walters, H.B. 1899. *Catalogue of the Bronzes, Greek, Roman, and Etruscan in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, London.
- Weber, M. 1976. Zeus und Ganymed auf einem griechischen Handspiegel, *AM* 91, 149-166.
- Züchner, W. 1942. *Griechische Klappspiegel*, Berlin.
- Χιδίρογλου, Μ. 2012. Πήλινο ειδώλιο αστραγαλίζουσας νέας από την Ερέτρια (ΕΑΜ Ι2112), στο Π. Αδάμ-Βελένη - Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Διηγήσσα. Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 493-501.
- ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΤΣΟΥΛΗ**
Το χρονικό μιας περιπλάνησης: η Νίκη από τα Μέγαρα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
- Alscher, L. 1956. *Griechische Plastik III*, Berlin.
- Blouet, A. 1838. *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le Gouvernement française*, τ. III, Paris.
- Brogan, T.M. 1999. *Hellenistic Nike: Monuments Commemorating Military Victories of the Attalid and Antigonid Kingdoms, the Aitolian League and the Rhodian Polis ca. 307 to 133 BC*, διδ. διατριβή, Bryn Mawr College.
- Δεσπίνης, Γ. 2010. *Μεγαρικά, Μέγαρο*.
- Dinsmoor, W.B. 1943. *Early American Studies of Mediterranean Archaeology, Proceedings of the American Philosophical Society* 87,1, 87-90.
- Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikendarstellungen, Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel* Bonn.
- Καββαδίας, Π. 1890-1892. *Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου. Κατάλογος περιγραφικός*, Αθήναι.
- Kekulé, R. 1869. *Die antiken Bildwerke im Theseion zu Athen*, Leipzig.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. - Θ. Κουτσογιάννης (επιμ.) 2015. «ένα όνειρο ανάμεσα σε υπέροχα ερείπια...», περίπατος στην Αθήνα των περιηγητών, 17ος-19ος αιώνας, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
- Lorenzo, K. 2011. *Ancient Greek and Roman Naval Victory Monuments*, διδ. διατριβή, University of Wisconsin-Madison.
- Μαλλούχου-Τυφάνο, Φ. 1998. *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα 1834-1939*, Αθήνα.
- Παλαγγιά, Ό. 2017. Τα γλυπτά, στο Γ. Σαΐτας (επιμ.), *Το έργο της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά, 1829-1838. Β' Μέρος: Τμήμα Αρχαιολογίας, Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Γλυπτικής, Επιγραφών*, Αθήνα, 184-193.
- Πετράκος, Β. 2009. *Η ελληνική αυταπάτη του Λουδοβίκου Ροσσ*, Αθήναι, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Πετράκος, Β. 2010. *Ο Μέντωρ*, έτος 23, τεύχος 96, Ιούλιος, 51-59.
- Πετράκος, Β. 2015. *Ημερολόγιο Αρχαιολογικό στα χρόνια του Καποδίστρια, 1828-1832*, Αθήναι, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Πρωτοψάλτης, Ε. 1967. *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επανάστασης και του Καποδίστρια*, Αθήναι.
- Purgold, K. 1881. Nike aus Megara, *Mdl* 6, 275-82.
- Rabe, B. 2008. *Tropaia. Trophäe und σκῦλα. Entstehung, Funktion und Bedeutung des griechischen Tropaions*, Leidorf.
- Sybel, L. 1881. *Katalog der Sculpturen zu Athen: Kentrikon Mouseion. Barbakeion Lykeion. Hagia Trias. Theseion. Stoa des Hadrian. Ephoria. Südabhang der Akropolis*, Marburg.
- Τσούλη, Χρ. 2019α. Η στάση των Ελλήνων απέναντι στις αρχαιοτήτες κατά την τελευταία προεπαναστατική εικοσαετία και στη διάρκεια του Απελευθερωτικού Αγώ-

- να: μαρτυρίες περιηγητών και αρχαιακές πηγές, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου - Θ. Κουτσογιάννης (επιμ.), *Δι' αυτά πολεμήσαμεν. Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, 72-85.
- Τσούλη, Χρ. 2019β. Κυριακός Πιπτάκης: ο αγνός πατριώτης, ο άοκνος αρχαιοφύλακας, ο άγρυπνος έφορος, στο Μ. Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου - Θ. Κουτσογιάννης (επιμ.), *Δι' αυτά πολεμήσαμεν. Αρχαιότητες και Ελληνική Επανάσταση*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, 266-275.
- ΜΑΡΙΑ ΧΙΔΙΡΟΓΛΟΥ**
Νίκες για το παρόν και το επέκεινα.
Ειδώλια, λύχνοι και κοσμήματα με μορφή
Νίκης από τις Συλλογές του Εθνικού
Αρχαιολογικού Μουσείου
- Agora VII. J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period: First to Seventh Century after Christ, The Athenian Agora VII*, Princeton, New Jersey 1961.
- Amandry, P. 1953. *Collection Hélène Stathatos, Les bijoux antiques*, Strasbourg.
- Aoyagi, M. (επιμ.) 2015. *The Golden Legend*, Tokyo.
- Avronidaki, Chr. - E. Vivliodetis 2018. La collection des figurines en terre cuite du Musée National d'Athènes: formation et muséographie, *Les Camets de l'ACoSt* 17, 1-15.
- Baker, P. 2005. Warfare, στο A. Erskine (επιμ.), *A Companion to the Hellenistic World*, Malden - Oxford - Victoria, 373-388.
- Bakhuizen, S.C. 1972. Goritsa, *A New Survey*, AD 27, 396-408.
- Βαλαβάνης, Π. 1991. *Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια. Συμβολή στην αττική αγγειογραφία του 4ου π.Χ. αιώνα*, Αθήνα.
- Baumer, L. 1997. *Vorbilder und Vorlegen. Studien zu klassischen Frauenstatuen und ihrer Verwendung für Reliefs und Statuetten des 5. und 4. Jhs. v. Chr.*, Bern.
- Béquignon, Y. 1931. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques dans l'Orient hellénique (1931), *BCH* 55, 450-522.
- Βλαχογιάννη, Έ. 2018. Κόμης τέχνη. Οι κομμώσεις στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και οι σημειολογικές τους προεκτάσεις, στο Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου 2018, 303-316.
- Boardman, J. 1994. *Greek Gems and Finger Rings*, London.
- Burkert, W. 1993. *Αρχαία ελληνική θρησκεία. Αρχαϊκή και Κλασική Εποχή*, μτφρ. Ν.Π. Μπεζαντάκος - Α. Αβαγιανού, Αθήνα.
- Burn, L. - R.F. Higgins 2001. *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum*, London.
- Burn, L. 2004. *Hellenistic Art from Alexander the Great to Augustus*, London, The British Museum.
- Burr, D. 1934. *Terracottas from Myrina in the Museum of Fine Arts, Boston*, Vienna.
- Conze, A. 1893-1922. *Die attischen Grabreliefs*, Berlin.
- Corinth XVIII, IV. G.I.S. Merker, *The Sanctuary of Demeter and Kore, Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods, Corinth XVIII, IV*, Princeton, New Jersey 2000.
- CVA Oxford I. J. Beazley, *CVA Great Britain 3, Oxford I*, Oxford 1927.
- Delivonias, A. 1991. Problèmes de conséquence méthodologique et d'ambiguïté iconographique, *MEFRA* 103, 129-157.
- Dench, E. 2005. Beyond Greeks and Barbarians: Italy and Sicily in the Hellenistic Age, στο A. Erskine (επιμ.), *A Companion to the Hellenistic World*, Malden - Oxford - Victoria, 294-310.
- Δεσποίνη, Αι. 1996. *Ελληνική Τέχνη - Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα.
- Διβάνη, Λ. 2019. *Ζευγάρια που έγραψαν την ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα.
- Ferruzza, M.L. 2016. *Ancient Terracottas from South Italy and Sicily in the J. Paul Getty Museum*, Los Angeles.
- Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen. Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*, Bonn.
- Hamdorf, W.F. 1996. *Hauch des Prometheus. Meisterwerke in Ton*, München.
- Hutton, C.A. 1899. Πήλινα ειδώλια εξ Ερετρίας, *ΑΕ*, 25-44.
- IG II². I. Kirchner, *Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores. Tabulas Magistratum, Catalogos Nominum, Instrumenta Iuris Privati*, Berlin 1927.
- IG V,1. W. Kolbe, *Inscriptiones Graecae, V,1. Inscriptiones Laconiae et Messeniae*, Berlin 1913.
- IGL^{Syr} 2. L. Jalabert - R. Mouterde, *Inscriptions grecques et latines de la Syrie, II. Chalcidique et Antiochène*, Paris 1939.
- Jeammet, V. 2010. *Tanagras. Figurines for Life and Eternity*, Paris.
- Jeammet, V. - N. Mathieux 2010. The Figurines as a Reflection of Beliefs and Rites, στο Jeammet 2010, 160-162.
- Κακριδής, Ι.Θ. 1986. *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 2, *Οι θεοί*, Αθήνα.
- Καλτσός, Ν. - Γ. Δεσπίνης (επιμ.) 2007. *Πραξιτέλης*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, 25 Ιουλίου-31 Οκτωβρίου 2007, Αθήνα.
- Καρούζος, Χ. - Σ. Καρούζου 1981. *Ανθολόγημα Θησαυρών του Εθνικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Kassab Tezgör, D. 2010. Egypt and East Greece. Alexandria and Myrina, στο Jeammet 2010, 186-188.
- Καστριώτης, Π. 1924-1925. Νέα προσκτήματα του Εθνικού Μουσείου από του 1923-1925, *ΑΔ* 9, Παράρτημα, 18-35.
- Kleiner, G. 1942. *Tanagrafiguren. Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte*, Berlin.
- Κόκκου, Α. 2009. *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα Μουσεία*, Αθήνα.
- Κουμανούδης, Στ.Α. 1871. *Αττικής επιγραφαί επιτύμβιοι*, Αθήνα.
- Κουρουγιώτης, Κ. 1898. Ανασκαφαί Ερετρίας, *ΠΑΕ*, 95-100.
- Kuruniotis, K. 1913. Goldschmuck aus Eretria, *AM* 38, 289-328.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. (επιμ.) 2016. *Οδύσσειες*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου Μ. (επιμ.) 2018. *Οι αμέτρητες όψεις του Ωραίου στην αρχαία τέχνη*, κατάλογος έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
- Leyenaar-Plaisier, P.G. 1979. *Les terres cuites grecques et romaines, Catalogue de la Collection du Musée National des Antiquités à Leiden*, Leiden.
- Mandel, U. 1999. Die ungleichen Spielerinnen – Zur Bedeutung weiblicher Ephedrismosgruppen, *Hellenistische Gruppen, Gedenkschrift für Andreas Linfert, Schriften des Liebieghauses Museum alter Plastik, Mainz am Rhein*, 213-266.
- Marcadé, J. - A. Hermay - Ph. Jockey - Fr. Queyrel 1996. *Sculptures déliennes*, Athènes - Paris.
- Mark, J. 2020. Mithra, *Ancient History Encyclopedia* (διαδικτυακή έκδοση), February 11, 2020. <https://www.ancient.eu/Mithra/>.
- Mendel, G. 1908. *Musées Imperials Ottomans, Catalogue des figurines grecques de terre-cuite*, Paris.
- Mitsopoulou, Chr. 2011. The Eleusinian Procession Cult Vessel. Iconographic Evidence and Interpretation, στο M. Haysom - J. Wallensten (επιμ.), *Current Approaches to Religion in Ancient Greece, Papers Presented at a Symposium at the Swedish Institute at Athens, 17-19 April 2008*, Stockholm, 189-226.
- Mitsopoulou, Chr. 2017. Quelques "kernoi" de moins? Mise en cause de l'authenticité d'un "diadème" en or, *Kernos* 30, 113-157.
- Mollard-Besques, S. 1963. *Musée national du Louvre: Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs, étrusques et romains II, Myrina*, Paris.

- Mrogenda, U. 1996. *Die Terrakottafiguren von Myrina*, Frankfurt.
- Nicorski, A.M. 1995. *The Iconography of the Herakles Knot and the Herakles-Knot Hairstyle of Apollo and Aphrodite*, διδ. διατριβή, University of North Carolina, Chapel Hill.
- Olmstead, A.T. 2009. *A History of the Persian Empire*, University of Chicago Press.
- Πετρόκος, Β.Χ. 2011. *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι αρχαιολόγοι και οι ανασκαφές, 1837-2011*, Αθήνα.
- Picard, O. - J.P. Sodini 1971. *Collection Hélène Stathatos, IV, Bijoux et petits objets*, Athènes.
- Pottier, E. 1909. *Diphilos et les modeleurs des terres cuites grecques*, Paris.
- Pottier, E. - S. Reinach, 1887. *La nécropole de Myrina*, Paris.
- Richter, G.M.A. 1920. *The Metropolitan Museum of Art. Catalogue of Engraved Gems of the Classical Style*, New York.
- Richter, G.M.A. 1966. *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London.
- Spier, J. 1992. *Ancient Gems and Finger Rings, Catalogue of the Collections, The J. Paul Getty Museum*, Malibu, California.
- Σωτηριάδης, Γ. 1906. Εκ τάφων της Αιτωλίας, *AE* 1906, 67-88.
- Thomas, R. 2013-2015. Lamps in Terracotta and Bronze, στο A. Villing - M. Bergeron - G. Bourogiannis - A. Johnston - F. Leclère - A. Masson - R. Thomas, *The British Museum, Naukratis: Greeks in Egypt*, London (διαδικτυακή έκδοση <http://www.britishmuseum.org/naukratis>).
- Thompson, H.A. 1933. Terracotta Lamps, *Hesperia* 2, 195-215.
- Trumpf-Lyritzaki, M. 1969. *Griechische Figurenvasen des Reichen Stils und der Späten Klassik*, Bonn.
- Vindonissa. S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich 1919.
- Φιλαδελφεύς, Α. 1928. *Πήλινα ειδώλια εκ Μυρίνης - Συλλογή Ι. Μισθού- εν τω Εθνικώ Μουσείω Αθηνών*, Αθήνα.
- Williams, D. - J. Ogden 1994. *Greek Gold. Jewellery of the Classical Period*, London.
- Winter, F. 1903. *Die Typen der figürlichen Terrakotten*, I, II, Berlin - Stuttgart.
- Asgari, N. 1977. Die Halbfabrikate kleinasiatischer Girlandensarkophage und ihre Herkunft, *AA*, 329-383.
- Bieber, M. 1977. *Ancient Copies*, New York.
- Borbein, A.H. 1968. *Campanareliefs*, *RM* 14, Heidelberg.
- Cadario, M. - N. Giustozzi 2005. *Museo Nazionale Romano*, Roma.
- Carettoni, G. 1983. *Das Haus des Augustus auf dem Palatin*, Mainz.
- Carpenter, R. 1929. *The Sculpture of the Nike Temple Parapet*, Cambridge, Mass.
- Conze, A. 1911-1912. *Die attischen Grabreliefs IV*, Berlin.
- Δεσπίνης, Γ. 2010. *Μεγαρικά, Μέγαρα*.
- Effenberger, A. - H.G. Severin 1992. *Das Museum für spätantike und byzantinische Kunst, Staatliche Museen zu Berlin*, Mainz.
- Ζάχος, Κ. 2017. Νίκη τροπαιοφόρος σε πήλινους ηγεμόνες καλυπτήρες από τη Νικόπολη, στο Ε. Βουτυράς - Ε. Παπαγιάννη - Ν. Καζακίδη (επιμ.), *Bonae Gratiae, Μελέτες ρωμαϊκής γλυπτικής προς τιμήν της καθηγήτριας Θεοδοσίας Στεφανίδου-Τιβερίου*, Θεσσαλονίκη, 367-379.
- Faraone, Ch.A. 2013. The Amuletic Design of the Mithraic Bull-Wounding Scene, *JRS* 103, 96-116.
- Fittschen, K. 1976. Zur Panzerstatue in Cherchel, *Jdl* 91, 175-210.
- Fuchs, W. 1959. *Die Vorbilder der neuattischen Reliefs*, Berlin.
- Fuchs, W. 1993. *Die Skulptur der Griechen*, München.
- Giuliano, A. 1965. *La cultura artistica delle province della Grecia in età romana*, Roma.
- Gulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen. Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*, Bonn.
- Hamdorf, F.W. 1964. *Griechische Kultpersonifikationen der vorhellenistischen Zeit*, Mainz.
- Heckler, A. 1919. Beiträge zu Geschichte der Antiken Panzerstatuen, *ÖJh* 19-20, 190-241.
- Hölscher, T. 1967. *Victoria Romana*, Mainz.
- Hölscher, T. 1997. Ritual und Bildsprache zur Deutung der Reliefs an der Brüstung um das Heiligtum der Athena Nike in Athen, *AM* 112, 142-163.
- Ιακωβίδου, Α. 2010. *Νίκη: εικονογραφία, ιδεολογία και συμβολισμός στα ελληνικά νομίσματα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου*, Ιωάννινα.
- Isjik, F. 1998. Kleinasiatische Girlandensarkophage der Hauptgruppe, στο G. Koch (επιμ.), *Akten des Symposiums 125 Jahre Sarkophag-Corpus 1995*, Mainz, 278-294.
- Isjik, F. 2007. Lokalisierung der Werkstätten der Girlandensarkophage der kleinasiatischen Hauptgruppe, στο G. Koch (επιμ.), *Akten des Symposiums des Sarkophag-Corpus 2001*, Mainz, 279-289, πίν. 91-100.
- Καλτσός, Ν. 2001. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά*, Αθήνα.
- Καραναστάση, Π. 1995. Ζητήματα της εικονογραφίας και της παρουσίας των Ρωμαίων αυτοκρατόρων στην Ελλάδα, *AE* 134, 209-226, πίν. 55-62.
- Καραναστάση, Π. 2008. Ένα πιθανό πορτρέτο του Γερμανικού στο Ermitage και η προέλευσή του, *Amicitiae Gratia, Τόμος στη μνήμη της Α. Σταυρίδη*, Αθήνα, 133-148.
- Karanastasis, P. 2012-2013. Hadrian im Panzer, *Jdl* 127/128, 323-391.
- Καστριώτης, Π. 1908. *Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου. Κατάλογος περιγραφικός*, Αθήνα.
- Κατάκης, Στ. 2002. *Επίδραρος. Τα γλυπτά των ρωμαϊκών χρόνων από το ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού*, τ. Ι, Αθήνα.
- Katakis, St. 2018. Athens, National Archaeological Museum. I. Attic Sarcophagi with Garlands, Erotes and Dionysiac Themes, *CSIR* 1,2, Athens.
- Κεφαλίδου, Ε. 1996. *Νικητής. Εικονογραφική μελέτη του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού*, Θεσσαλονίκη.
- Kiilerich, B. 2002. The Sarigüsel Sarcophagus and Triumphal Themes in Theodosian Art, στο G. Koch (επιμ.), *Akten des Symposiums "Frühchristliche Sarkophage"*, Marburg, 30.6-4.7.1999, Mainz, 137-144.
- Koch, G. 1993. *Sarkophage der römischen Kaiserzeit*, Darmstadt.
- Koch, G. 1995. Ein römischer Kaiser in Dyrrachium, *RM* 102, 321-326.
- Koch, G. 2017. Fragmente eines Girlandensarkophages auf Megiste, στο Ε. Βουτυράς - Ε. Παπαγιάννη - Ν. Καζακίδη (επιμ.), *Bonae Gratiae, Μελέτες ρωμαϊκής γλυπτικής προς τιμήν της καθηγήτριας Θεοδοσίας Στεφανίδου-Τιβερίου*, Θεσσαλονίκη, 325-341.
- Koch, G. - H. Sichtermann 1982. *Römische Sarkophage*, München.
- Korkut, T. 2006. *Girlanden - Osteotheken aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien*, Mainz.
- Kunisch, N. 1964. *Die stiertötende Nike*, München.
- Laube, I. 2006. *Thorakophoroi. Gestalt und Semantik des Brustpanzers in der Darstellung des 4. bis 1. Jhs. v. Chr.*, Tübingen.
- Niemeyer, H.G. 1968. *Studien zur statuarischen Darstellung der römischen Kaiser*, Berlin.
- Νίκη - Victoria 2004. Δ. Ευγενίδου κ.ά. (επιμ.), *Νίκη - Victoria. Νομίσματα και Μετάλλια. Κατάλογος έκθεσης για τα 170 χρόνια του Νομισματικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Palagia, O. 2017. An Imperial Portrait from Megara, στο Ε. Βουτυράς - Ε. Παπαγιάννη

BANTA ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ

Νίκη - Victoria. Οι Νίκες των ρωμαϊκών χρόνων στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

Αδάμ-Βελένη, Π. 2002. *Μακεδονικοί Βωμοί*, Αθήνα.

Andreae, B. 1963. *Studien zur römischen Grabkunst*, *RM* 9 Erg., Heidelberg.

- νη - Ν. Καζακίδη (επιμ.), *Bonae Gratiae, Μελέτες Ρωμαϊκής Γλυπτικής προς τιμήν της καθηγήτριας Θεοδοσίας Στεφανίδου-Τιβερίου*, Θεσσαλονίκη, 173-179.
- Papaefthimiou, W. 1992. *Grabreliefs späthellenistischer und römischer Zeit aus Sparta und Lakonien*, München.
- Παπαευθυμίου, Β. 2013. Η επιτύμβια στήλη του Αυρηλίου Μηνοδότου, *Θεμέλιον. 24 Μελέτες για τον δάσκαλο Πέτρο Θέμελη από τους μαθητές και τους συνεργάτες του*, Αθήνα, 87-105.
- Papagianni, E. 2016. *Attische Sarkophag mit Eros und Girlanden*, Ruppolding.
- Pensabene, P. 1988. Scavi nell'area del tempio della Vittoria e del santuario della Magna Mater sul Palatino, *Archaeologia Laziale* IX, 54-67.
- Pfuhl, E. - H. Möbius 1977 I, 1979 II. *Die ostgriechischen Grabreliefs*, Mainz.
- Picard, G. 1957. *Les Trophées Romains*, BEFAR 187, Paris.
- Pirani, F. 2000. Quanto agli angeli spuntarono le ali?, στο S. Ensoli - E. La Rocca (επιμ.), *Aurea Roma. Dalla città pagana alla città christiana*, κατάλογος έκθεσης, Roma 22/12/2000-20/4/2001, Roma, 389-394.
- Queyrel, F. 2012. Modes de représentation des Julio-Claudiens dans les Cyclades, στο Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου - Π. Καραναστάση - Δ. Δαμάσκος (επιμ.), *Κλασική παράδοση και νεωτερικά στοιχεία στην πλαστική της ρωμαϊκής Ελλάδας. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 7-9 Μαΐου 2009*, Θεσσαλονίκη 2012, 417-431.
- Ρωμιοπούλου, Κ. 1997. *Ελληνορωμαϊκά γλυπτά του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου*, Αθήνα.
- Schauenburg, K. 1966. Die Lupa Romana als sepulkrales Motiv, *Jdl* 81, 501-516.
- Schauenburg, K. 1972. Ganyemed und Hahnenkämpfe auf römischen Sarkophagen, *AA*, 501-516.
- Schauenburg, K. 1987. Flügelgestaltten auf unteritalischen Grabvasen, *Jdl* 102, 199-232.
- Scullard, H.H. 1985. *Römische Feste*, μτφρ. Μ. Bucholz, Mainz.
- Simon, E. 1990. *Die Götter der Römer*, München.
- Sinn, F. 1987. *Stadrömische Marmorunen*, Mainz.
- Stefanidou-Tiveriou, Th. 2014. *Die lokalen Sarkophag aus Thessaloniki*, Sarkophag-Studien Band 8, Ruppolding.
- Spetsieri-Choremi, A. 1996. Eine Überlebensgroße Nike-Statue in Athen, *AM* III, 363-390, πίν. 73-79.
- Stemmer, K. 1978. *Untersuchungen zur Typologie, Chronologie und Ikonographie der Panzerstatuen*, Berlin.
- Στεφανίδου-Τιβερίου, Θ. - Ν. Καλτσάς (επιμ.) 2020. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Κατάλογος Γλυπτών IV.1. Γλυπτά των ρωμαϊκών χρόνων. Αυτοκρατορικά Πορτρέτα*, Αθήνα.
- Thomas, Chr.M. - C. Içten 2007. The Ostothekai of Ephesos and the Rise of Sarcophagus Inhumation: Death Conspicuous Consumption and Roman Freedmen, *2001 Akten des Symposiums des Sarkophag-Corpus Marburg 2001*, Mainz, 335-344.
- Thompson, G.L. 2005. Constantius II and the First Removal of the Altar of Victory, στο J.J. Aubert - Z. Várhelyi (επιμ.), *A Tall Order. Writing the Social History of the Ancient World: Essays in Honor of William V. Harris*, Beiträge zur Altertumskunde 216, München, 85-106.
- Tuluk, B. 2018. Ostotheken und Sarkophag des Ephesos-Typs in den Museen von Tire und Ödemiş, στο M. Aurenhammer (επιμ.), *Sculpture in Roman Asia Minor*, International Conference at Selçuk, 1-3 Oktober 2013, 281-302.
- Vermeule, C.C. 1959. Hellenistic and Roman Cuirassed Statues, *Berytus* 13.
- Volbach, W.F. 1976. *Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen Mittelalters*, Mainz.
- Von Moock, D.W. 1998. *Die figürlichen Grabstelen Attikas in der Kaiserzeit*, Mainz.
- Von Sybel, L. 1881. *Katalog der Skulpturen zu Athen* 76, αρ. 421, Marburg.
- Χωρέμη-Σπετσιέρη, Α. - Ι. Τιγγινάγκα 2008. Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Αθήνα. Τα ανασκαφικά δεδομένα, στο Στ. Βλίζος (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή*, Μουσείο Μπενάκη, 4ο παράρτημα, Αθήνα.
- Waelkens, M. 1982. *Dokimeion. Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasiatischen Sarkophag*, Berlin.
- Zanker, P. 2006. *Ο Αύγουστος και η δύναμη των εικόνων*, μτφρ. Μ. Πεκληβάνος, Αθήνα.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ

Ε. Γαλανόπουλος: εικ. 1-4, σ. 36-38, εικ. 8-9, σ. 42-43, εικ. 11-13, σ. 46-49, εικ. 19, σ. 54, εικ. 21, σ. 56, εικ. 28-31, σ. 63-67, εικ. 3, σ. 223, εικ. 3-6, σ. 311-313, εικ. 9, 11, σ. 317, εικ. 17-18, σ. 323, εικ. 20-24, σ. 327-332, εικ. 45, σ. 342, εικ. 48, σ. 344, εικ. 51-52, σ. 347, εικ. 55-64, σ. 348-353, εικ. 69-75, σ. 358-361, εικ. 9-11, σ. 374-379

Ν. Δανιηλίδης: εικ. 3, σ. 84-85

Ι. Geske: εικ. 6, σ. 39

Η.Ρ. Goette: εικ. 1-5, σ. 104-108, εικ. 9-11, σ. 110-111, εικ. 14, σ. 114, εικ. 3, σ. 123, εικ. 5, σ. 125, εικ. 18, σ. 161, εικ. 22, σ. 165

Γ. Κουλελής: εικ. 4β-5, σ. 86-87, εικ. 8-16, σ. 91-100

Π. Μαγουλάς: εικ. 10, σ. 44

Σ. Μαυρομμάτης: εικ. 25, σ. 60, εικ. 4α, σ. 86

С. Mauzy: εικ. 2, σ. 122, εικ. 8-9, σ. 129-131, εικ. 11-16, σ. 134-139, εικ. 19, σ. 143

Ει. Μίραρη: εικ. 18, σ. 53, εικ. 20, σ. 55, εικ. 1-2, σ. 310-311, εικ. 7, σ. 314, εικ. 13-16, σ. 319-322, εικ. 19α, σ. 325, εικ. 50, σ. 346, εικ. 54, σ. 348, εικ. 65-68, σ. 354-357, εικ. 12, σ. 382

Ε. Μπαρδάνη: εικ. 1, σ. 222, εικ. 4, σ. 224, εικ. 6, σ. 225, εικ. 7, σ. 226

Κ. Ξενικάκης: εικ. 7, σ. 40-41, εικ. 17, σ. 52, εικ. 22-23, σ. 57-58

Ό. Παλαγγιά: εικ. 8, σ. 110, εικ. 12-13, σ. 112-113, εικ. 5-6, σ. 153, εικ. 8-9, σ. 155, εικ. 14, σ. 159, εικ. 16-17, σ. 160

Γ. Πατρικιάνος: εικ. 24, σ. 59, εικ. 5, σ. 225, εικ. 8, σ. 316

Σ. Πίστας: εικ. 26, σ. 61

Στ. Στουρνάρας: εικ. 16, σ. 51

Β. Τσιάμης: εικ. 5, σ. 38, εικ. 6, σ. 89

Γ. Φαφαλής: εικ. 15, σ. 50, εικ. 27, σ. 62